

XAN SARAYI

(Əfsanə)

Şəki xanı bir gün ustanı yanına çağırıb deyir:

— Qocalmışam, istəyirəm adımlı əbədiləşdirən bir saray tikdirəm. Gərək dünyada ona bərabər ikinci bir saray tapılsın.

Mahir usta xanın qabağına şərt qoyur:

— Əməyimi qiymətləndirsəniz, tikərəm.

Xan dərhal razılığını bildirir:

— Əgər saray ürəyimcə olsa, o qurub-yaradan əllərini qızıla tutaram.

Qoca usta qoca xana etiraz edir:

— Qızıl qiymət ölçüsü deyil, xan. Mən istəyirəm, siz sənətə, sənətkara qiymət qoyasınız.

Xan ustaya söz verir. Usta şeyirdlərini başına toplayıb işə başlayır. Vaxt tamam olanda hamı gəlib saraya baxır. Xan görür ki, usta, doğrudan da, möcüzə yaradıb. İkimərtəbəli binada bir dənə də olsun mismar işlətməyib. Əlvan rənglər, heyrət doğuran şəbəkələr, divarlarda məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarından götürülmüş süjetli şəkillər, günəş işığında bərq vuran şüşə günbəzlər əsl sənət incisi idi.

Sarayın gözəlliyindən olduqca məmnun qalan xan ustadan soruşur:

— Əhsən əllərinə, usta! De görüm, bundan da yaxşı saray tikə bilərsənmi?

— Xan sağ olsun, tikərəm!

Xan marağını gizlədə bilmir:

— Bəs niyə mənim sarayımı bundan yaxşı tikməmisən, hansı cəsarətlə bütün bacarığını və məharətini əsirgəmisən?

Qoca usta qəzəbli xanın qarşısında susmur:

— Xan sağ olsun, insanın, sənətkarın əməyini qiymətləndirəndə yaradan əllər qara daşdan sədəf düzəldir.

Xan qəzəblənir:

— Bəs sənə verdiyim bir əmək qızıl?

— Siz mənə əməkhaqqı vermisiniz, amma sənətimə qiymət verməmişiniz.

Xan qeyzini fərmana çevirir:

— Sən nankorsan, qədirbilməzsən. İndi sənin o yaradan əllərinin başına bir oyun açım ki, bütün ustalara, sənətkarlara dərs olsun.

Xanın əmrilə qoca ustanın yaradan əllərini, bir ölkəni yaraşığa mindirən əllərini kəsirlər.

— Sən zalımsan, zülmkarsan! Ancaq beləsi yaradanı kəsə bilər. Onu bil ki, onun yaratdıqları intiqamı səndə qoymayacaq, onların arasında rahat nəfəs ala bilməyəcəksən, kef-işrət məclisləri qura bilməyəcəksən. O binalar sənin deyil, mənimdir. Onlar səni qəbir kimi sıxacaq.

Xan ustaya istehza ilə gülür:

— Yaradan əlləri kəsdirmişəm, onlar bir də qurub-yaratmayacaq.

Qoca usta əllərinin ağrısını unudur, xandan betər istehza ilə gülür:

— Sənə elə gəlir ki, mənim əllərimi kəsmisən. Amma buna sənin gücün çatmaz. İndi mənim əllərim şayırdlarımdadır. Məndən sonra onlar qurub-yaradacaqlar.

— Gərək əvvəlcə dilini kəsəydim, sonra əllərini. Gec də olsa, səhvimi düzəldərəm.

Xan böyük, tarixi abidələr yaradan bir sənətkarı öldürtdürür.

AĞILLI UŞAQ

(Azərbaycan xalq nağılı)

Biri var idi, biri yox idi, keçmiş zamanlarda bir xan var idi. Xan hər dəfə bir bəhanə eləyib yan-yörədəki kəndləri, şəhərləri talan eləyir, əhalinin var-yoxunu əlindən alırdı. Xan yaşadığı şəhərə bitişik bir kənd var idi. Oranı tutmaq çox çətin idi, çünki kənddə dünyagörmüş, ağıllı qocalar xanın hiylələrinə hər dəfə cavab verir, onu məğlub edirdilər.

Günlərin birində xan öz adamlarını başına yığıb həmin kəndi tutmaq üçün tədbir istədi. Xanın baş məsləhətçisi dedi:

— Nə qədər ki həmin kənddə ağıllı, dünyagörmüş adamlar var, oranı tutmaq çətin olacaq. Yaxşısı odur ki, əvvəlcə onları bəhanə ilə aradan götürək, sonrasındadır.

Xan bu təklifi bəyəndi, elə həmin günü öz adamlarını yanına çağırıb tapşırıq verdi ki, nə təhər olur-olsun, gedib o kəndin başbilən adamlarını, qocalarını aldadıb bura gətirəsiniz.

Xanın adamları hamısı eyni vaxtda kəndə doluşub hərəsi bir qocanın evinə getdilər. Onlar hiyləyə əl atıb dedilər:

— Bizim xanımız bir məsələdə bərk çətinliyə düşüb. O, ümidini sizə bağlayıb kömək istəyir. Deyir ki, bircə günlüyə mənə məsləhət vermək üçün yanıma gəlsinlər.

Qocalar yarızor, yarıxoş əlacsız qalıb xanın adamları ilə getdilər.

Xan qocaların gətirildiyini görüb əmr elədi, hamısını zindana saldılar. Bu tərəfdən xan həmin kəndə getmək üçün atlı çağırdı, üç alma verib dedi:

— Bu almaların biri birillik, o biri ikiillik, üçüncü isə üçillikdir. Almaları apararsan həmin kəndə, camaatı meydana yığıb deyərsən ki, xan əmr eləyib ki, bunların neçə illik olduğunu tapsınlar. Onlara üç gün vaxt verirəm, tapa bilməsələr, onda kəndi talan edəcəyəm. Əgər bu sirri tapan olsa, həmin adam yanıma mənim xoşladığım heyvanla gəlməlidir, həm də o elə adam olmalıdır ki, boyca məndən hündür olsun, mən ona aşağıdan yuxarı baxım.

Çapar atlanıb xanın tapşırığını xəbər vermək üçün həmin kəndə gəldi. Camaatı bazar meydanına yığıb əhvalatı söylədi.

Çapar almaları verib geri qayıtdı. Kəndin camaatı nə qədər fikirləşdi, almaların sirrini tapa bilmədi.

Bu kənddə qoca bir qarının Əhməd adlı balaca nəvəsi var idi. O, çox ağıllı və qoçaq uşaq idi. Həmin gecə Əhməd səhərə kimi yata bilmədi, çox fikirləşdi, suallara cavab tapa bilmədi, axırda yadına düşdü ki, bu işdə böyüklərdən məsləhət almaq lazımdır.

Nənəsindən xəbər aldı ki, kəndimizdə heç qoca, ağıllı kişilərdən qalan varmı? Qarı dedi:

— Bala, kəndin kənarında bircə nəfər yaşı yüzü ötmüş bir qoca qalıb, şikəst olduğu üçün xanın adamları onu aparmayıblar.

Əhməd səhər tezdən durub həmin qocanın yanına getdi. Gördü bir nurani kişidir. Saç-saqqalı ağappaq qar kimi, gözləri tutulub, qıçları şikəst olub, yerindən tərpənə bilmir.

Əhməd ədəb-ərkanla qocaya salam verdi, onun yanına məsləhətə gəldiyini söylədi.

Qoca dedi:

— Oğlum, məndən nə məsləhət istəyirsən?

Əhməd xanın şərtlərini qocaya söyləyib ondan kömək istədi.

Qoca əlini alnına qoyub bir qədər fikirləşdi. Sonra sualların cavabını necə tapmağı Əhmədə öyrətdi. Axırda dedi:

— Oğul, bircə sirri mən bilmirəm, gərək onu özün tapasan. O da xanın hansı heyvanı xoşlamasıdır. Bunun üçün bircə çarə var, gərək bir yolla xanın şəhərinə keçəsən, çox ehtiyatla, tədbirlə bu sirri öyrənəsən. Əhməd dedi:

— Elə bu saat gedirəm həmin sirri öyrənməyə.

Əhməd qocadan çox razı qaldı. Evdən çıxıb getmək istəyəndə həyətdə bir qoca arvadın ocaq qalamaq üçün çör-çöp yığıdığını gördü. Bu, qocanın bacısı idi. Qocanın bacısından başqa heç kimsəsi yox idi. Əhməd dedi:

— Ay qarı nənə, bu çör-çöpü neynəyirsən?

Qarı dedi:

— Oğul, odunumuz qurtarıb, meşəyə gedənimiz yoxdu, odur ki çör-çöp yığiram.

Qara rəngdə verilmiş sözün mənasını lüğətdən tapın.

Əhməd qarıdan balta, bir də çatı istədi. Qarı gətirib verdi. Əhməd gedib meşədən bir yekə şələ odun qırdı, çatı ilə bağlayıb qocanın həyətinə töküb getdi.

Nə vaxtsa qocalara, kimsəsiz insanlara kömək etmisinizmi? Bu zaman hansı hissləri keçir- misiniz?

Əhməd gedə-gedə ürəyində fikirləşirdi, görsün nə yolla xanın sirrini öyrənsin. Elə ki şəhərin kənarına çatdı, gördü hər yüz addımdan bir əli qılınclı gözətçilər dayanıb, onların yanından keçmək mümkün deyil. Amma bir qədər kənarda xanın qoyun sürüsü göy çəmənlikdə otlayır, qoyunlar gah bu tərəfə, gah o tərəfə keçirlər. Əhməd bunu görüb kəndə qayıtdı. Kəndlərindəki çobanın yanına gedib, əhvalatı ona danışdı. Xahiş elədi ki, qoyunun birini kəssin, dərisini bütöv çıxarıb versin ona.

Çoban nə üçün Əhmədin bir sözü ilə qoyunu kəsib dərisini ona verdi?

Çoban beş dəqiqənin içində bir yekə qoçu kəsib dərisini bütöv çıxartdı. Əhməd dərinə bir dəsmala büküb düz gəldi xanın sürüsü otlayan yerə. O bir ağacın altında qoyunun dərisinin içinə girib başladı iməkləyə-iməkləyə sürüyə tərəf getməyə, cəld özünü verdi qoyunların arasına, gedib bir xeyli aralıda dəridən çıxdı, dərinə qatlayıb bükdü yenə dəsmala. Əhməd baxıb gördü, uzaqda sürünün çobanı göy otun üstündə uzanıb çoban bayatısı çalır, yanında da bir keçi var.

Keçinin buynuzları, üst-başı par-par parıldayır, bir qədər yaxına gedib gördü keçinin buynuzlarını qızıla tutublar, boynuna qızıldan zıncırov taxıblar, üstünə tirmədən şal salıblar. Daha nə başınızı ağrıdım, keçini elə bəzəyiblər ki, adam baxanda məəttəl qalır. Əhməd başladı keçiyə baxmağa, çoban onu görüb dedi:

— Ay bala, nə çox baxırsan?

Deyə bilərsinizmi, bundan sonra hansı hadisələr baş verəcək?

Əhməd dedi:

— Ay çoban qardaş, mən belə keçi görməmişəm, ona görə baxıram.

Çoban dedi:

— Sən bu şəhərin adamı deyilsən? Bu keçini görməyən adam yoxdur.

Əhməd gördü, çoban onu tanısa, işlər alınmaz. Odur ki dedi:

— Mən heç yerdən gəlməmişəm, elə bu şəhərdə oluram, amma nənəm mənə bu vaxta kimi evdən heç yerə buraxmayıb, odur ki həmin keçini də görməmişəm.

Çoban dedi:

— Bala, onda bil və agah ol ki, bu bizim xanın keçisidir. O, uşaqlıqdan keçini çox xoşlayarmış. Həmin keçini xanın əmri ilə belə bəzəyiblər.

Necə fikirləşirsiniz, Əhməd məqsədinə nail oldumu?

Əhməd bu xəbəri eşidəndə sevindiyyindən bilmədi neyləsin, tez qayıtdı geri. Bir az çobandan aralanandan sonra qoyun dərisini dəsmaldan açıb girdi içinə, özünü vurdu qoyunların arasına, sürünə-sürünə keçib gəldi öz kəndlərinə, gördü adamlar qalıblar əlləri qoyunlarında, bilmirlər nə eləsinlər. Həmin gün xanın suallarına cavab verməsələr, kəndləri əldən çıxacaq.

Əhməd irəli yeriyib dedi:

Sizcə, Əhməd camaatı inandıra biləcəkmə?

— Camaat, mənə bir hündür dəvə, bir də bir keçi verin, gedəcəyəm xanın şəhərinə, onun suallarına cavab verib kəndimizi xatadan qurtaracağam.

Əhmədin sözünə hamı gülüşdü, dedilər:

— Bala, yəqin, sənin ölümün yetib. Bəs qorxmursan ki, xanın qəzəbinə gələrsən?

Əhməd dedi:

— Mən xandan qorxmuram.

Bəli, xan əmr verdi, şəhər meydanında taxt quruldu, camaat hamısı ora yığıldı. Xan da bir dəstə adamla meydana getdi.

Əhməd irəli yeriyib dedi:

— Xan sağ olsun, mən sualların cavabını düz tapsam, bizim kəndimizə toxunmamalısan, bir də zindana saldığın qocalarımızı azad eləməlisən, tapa bilməsəm, nə istəyirsən, elə.

Xan söz verdi ki, şərtlərlə razıdır. Əhməd bir qab su istədi, o saat gətirdilər. O, almaların üçünü də suya saldı. Almaların biri çökdü suyun dibinə, ikincisi qaldı suyun ortasında, üçüncüsü isə lap suyun üzündə üzdü.

Əhməd dedi:

— Birinci, bilki təzə alma olduğu üçün canı şirəlidir, ağırdır, odur ki çökdü qabın dibinə. İkinci alma keçənildir, bir qədər suyunu çəkib, quruyub deyə, suyun ortasında qalıb, üçüncü alma isə üç il bundan əvvəlkidir. O, tamam suyunu çəkib, yüngülləşib, ona görə də suyun üzündə üzür.

Xanın adamları gördülər, Əhməd düz dedi. Odur ki qaldılar məəttəl. Xan fikrini dəyişmək istədi, amma gördü ki, onda camaatın arasında hörmətdən düşəcək, əlacı kəsildi, qocaları zindandan azad elədi. Kəndə toxunmayacağına söz verdi.

Əhməd qocaları da götürüb öz kəndlərinə qayıtdı. Kənd camaatı bu şad xəbəri eşidib Əhmədin qabağına çıxdı. Ona "afərin" deyib, alqış etdi.

Balaca Əhməd öz ağılı, bacarığı və tədbiri ilə kəndi xilas elədi. Göydən üç alma düşdü. Biri nağıl söyləyənin, biri məsləhət verən qocanın, biri də Əhmədin.

YARALI BİR UŞAĞIN DASTANI

(Nizami Gəncəvi)

Azadə böyümüşlər cərgəsindən bir uşaq

İki-üç həmyaşılə çölə çıxdı kefi çağ.

Elə ki yola düşdü bu uşaq, birdən-birə,

Yüyürərkən ayağı sürüşdü, dəydi yerə.

Elə bərk yıxıldı ki, sındı birdən ayağı,

Qırılmışdı çox yaman varlığının dayağı.

Uşağın yaşıdları batdılar bundan qəmə,

Hey çarə axtardılar bu qəmə, bu matəmə.
Onu sevən bir uşaq dedi: "Çarə var gerçək,
Gəlin onu quyunun lap dibində gizlədək.
Ta ki bir gündüz kimi olmasın aşkar bu sirr,
Atasından xəcalət çəkmək yaxşı deyildir".
Ordakı uşaqlardan uzaqgörən bir nəfər
Şikəst olmuş uşağın düşməniydi müxtəsər.
Bu halı ölçüb-biçdi, sonra düşündü bir az,
Öz-özünə dedi ki, bu sirr gizlində qalmaz.
Mən ki həmin uşağın bir düşməniyəm, demək,
Bu işi eşidənlər, yəqin, məndən biləcək.
Uşağın atasına gedib tez verdi xəbər,
O da gəlib oğluna çarə gördü birtəhər.
Hər kimdə ki vardısı, ağıllılıq cövhəri,
O bacarır hər işi, parlar onun gövhəri.
Fələklərin bəndini açar ancaq o qoçaq
Ki, basa bilsin onun başına bir gün ayaq.
Fələyin az-çoxuna göz yuman gündən bəri,
Nizaminin işləri keçmişdir fələkləri.

DƏRS

(Sabir Əhmədli)

(İxtisarla)

Məktəbin direktoru çıxışda, pilləkən başında dayanıb gözünü darvazaya dikmişdi. Siniflər boşdu, yaxın evlərdən beş-on şagird gəlmişdi, onlar da eləcə dəhlizdə, həyətdə girlənib harasa itdilər.

İçəridə bir neçə müəllim vardı, budur, ikisi də gəldi. Rəng- ruhları qaçmışdı. Orası aydındır, niyə. Hər iki müəllim üst qapıdan gəldi. On-on beş dəqiqə qabaq orada, Şərifzadə küçəsinin Kiyev prospekti ilə kəsişdiyi yerdən avtomat atəşi qopmuşdu. Nəqliyyat işləmirdi, avtobus yox idi, deməli, piyada gəliblər.

— Nə atışma idi? — direktor soruşdu.

Müəllimin dilli-dilavəri söylədi:

— Tankdan atırdılar, tankın üstündə soldatlar vardı. Yerdə də atırdılar. Kimə atırdılar, nə üçün atırdılar, bilmək olur ki?! Bir "Jiquli" ötdü, onu vururdular, yoxsa küçədə kimisə...

— Hara gəldi, atırlar, — bu biri müəllim dedi.

— Heç ağılımıza gəlməzdi. Gündüzün günortasında bu qudurmuşlar... belə iş tutarlar. Bir də gördük, lap yaxınlığımızdaca şilədilər. Qaçıb birtəhər yaxındakı evin blokuna girmişik, neçəsi dükana, mağazaya soxuldu.

— Xətər yetirmədi?

— Vallah, bilmədik. Ötüb getdilər, biz də evlərin arası ilə qorxa-qorxa gəlmişik... Lap quduzlaşdıblar. Ağına-bozuna baxmadan atəş açılar. Qurtarmadı, qırdılar, ürəkləri soyumadı?

Direktor çönüb getdi və sifariş göndərüb məktəbə gətirdiyi müəllimlərin bu hala düşməyində özünü təqsirkar bilsə də, üstünü vurmadı.

Müəllimlər direktorun ardınca içəri keçdilər.

Direktor "dərsə davamiyyət" adı altında bir ayaqüstü yığıncaq keçirəndə, iki rəfiqədən biri dilləndi:

— Nəqliyyat işləmir. Yollar qarışıqdır. Belə halda körpə uşaqların məktəbə gəlməyi təhlükəlidir.

— Hələ atışma da gedir bəzi yerlərdə.

— Alətəvə bərk atışma olub. Elə ev yoxdur ki, ona bir xəttər çatmasın. Neçəsini Şəhidlər xiyabanında dəfn ediblər...

— Məktəb işləməli, dərs keçilməlidir. Məsələ belə qoyulmuşdur. Xalqımızın başına müsibət gəlmişdir. Haqsız yerə qan tökülmüşdür. Evlərdə yasdır. Lakin bu bizim ruhumuzu öldürməməlidir.

Hamı bilirdi: komendant kəskin şərt qoymuşdu. Bütün maarif müəssisələri, uşaq bağçaları, körpələr evi işə başlamalıdır. Uşaqlar məktəbə gəlməli, bağçaya, körpələr evinə verilməliydi ki, valideynlər zavodlara, dəzgah arxasına getsinlər. Xəbərdarlıq edilmişdi: kim, hansı məktəb işləməsə, Bakı komendantlığı bunu itaətsizlik tək qiymətləndirəcək və həmin məktəb, həmin maarif şöbəsi barədə ölçü götürüləcək.

Direktor müəllimlərdən rica etdi, yalvardı. Qorxurdu; vəzifədən çıxarılar, partbiletini alarlar.

— Ay yoldaş direktor, sən niyə əsirsən? Partbiletlərdən Mərkəzi Komitənin qabağında tonqal qalamışdılar.

Haradasa atışma olur, avtomat şaqqıldayırdı. Kimi isə ötdüyü yerdəcə gülləyə qurban edirdilər... Hər gün Şənbə gecəsinin bir-birindən müdhiş sorağı söylənirdi.

İkinci növbənin uşaqlarının gəlişi daha çətindi, axırncı dərs qaranlığa düşürdü. Gülzar müəllimənin sinfi ikinci növbə idi.

— Sənin uşaqların gəliblər! — dedi direktor, ürəyində müəlliməyə minnətdarlıq oyandı. Tapşırıq belə idi: söhbət aparın, uşaqları sakitləşdirin. Qaranlığa saxlamayın.

Guya, uşaqlar hamısı birdən itirilərdi, guya, onların bəstəboy, istəkli müəllimələri bir yaygın güllədən ölər, yaralanardı. Bəs niyə soruq tutmayıblar bu neçə gündə? Nə onlar bundan, nə bu onlardan.

Otuz iki uşaqlardan on səkkizi gəlmişdi. Gəlməyənlərin yeri boşdu, sinif, boş qalmış partalar ah çəkirdi elə bil.

— Necə gəldiniz, uşaqlar? — soruşdu müəllimə. Elə bil nə qanlı atışmalar olmuşdu, nə bir həftə məktəbə gəlməmişdilər. Müəllimə həmin geyimində, sual da həmin ahənglə. Ona görə də uşaqlar çaşdılar.

Müəllimə sinfin ən danışqan oğlanına göz qoydu. Hə, bu başlasa, qatıb-qarışdıracaqdı. Amma hamı bilirdi ki, müəllimə onu çox istəyir, həm də sinifdə haçan nə baş versə, Gülzar müəlliməyə hamanca çatdıran bax bu cıbıldız Məqsəd olurdu.

— Mən, Aydın, Sənubər bir gəlmişik, müəllimə.

— Sakitlikdirmi sizin məhlədə?

— Müəllimə, müəllimə! Bizim qapının lap ağzında... bir tank dayanıb.

— Bəs Sona niyə gəlməyib? — müəllimə Məqsədlə bir partada oturan qızı soruşdu.

Kimsə dilləndi, qəhərdənmi, qorxudanmı sinfə göz dolandırdı. Məqsəd dil-dodağı təpimiş halda tezəcə dedi:

— Onun... müəllimə, Sonanın qardaşı ölüb!

İlk partada təkəcə əyləşmiş Zivər soruşdu:

— Siz Şəhidlər xiyabanına getməmisiniz, müəllimə? Sonanın qardaşını orada dəfn ediblər. Şəkli də qəbrinin üstündə.

Bundan sonra hamı susdu. Müəllimənin indi ağlına gəldi; onun uşaqlarının əgər yaxın bir kəsi həlak olmuşdusa, bir dəqiqə sükutla ayağa qalxıb dayana idilər. Bax bu, düz olardı.

İndi müəllimə başqa boş partalara baxmaqdan çəkinir, soruşmaqdan yayınırdı.

— Qədirin də əmisi Tiflis prospektində tankın altında qalıb, — dedi Məqsəd. Geri qanrılıb arxasındakı boş partaya vurdu əlini.

Uşaqlar baxdılar müəlliməyə, müəllimə qaldı nə desin. Balacaların ürəkləri dolu idi, gözləri uşaq qəlbinin çəkə bilməyəcəyi ağrıdan, qorxudan böyüyüb, eləcə donuqlaşmışdı.

— Müəllimə, — dedi, — qəzetlər düz məlumat vermir. Yalnız Bakıda ölənlərin sayı üç yüzdən çoxdur! Komendant gizlədir.

Atam deyir, əgər toqquşmada ölənlərin sayı yüzdən artıq olsa, gərək bu işə BMT-də baxılsın.

Məqsəd tezcənə yerindən atıldı:

— Mən öz gözümlə görmüşəm, müəllimə, atam canı, and olsun Allaha, öz gözümlə gördüm! Yalan demirəm. Niyə yalan deyirəm? Budur... — deyib çantasını dartışdırdı. Əlini soxub oradan qəzetə bükülmüş bir şey çıxartdı. Bir əlin gücü çatmadı, iki əliylə yapışdı; çantaqarışıq, birlikdə götürüb partadan çıxdı. İcazəsiz cumdu müəllimənin masasına. Əllərini soxub bürməni çıxartdı, taqqıltı ilə qoydu sinif jurnalının üstünə.

Həmı boylandı, müəllimə ehmalca qəzet bükülüsünü araladı, açdı.

— Bu nədir, Məqsəd?

— Bunları tankdan atırdılar! Hə, bizim küçədə çoxdur. Eləsi vardı, qana bulanmışdı. Onu gətirmədim. Evdə neçəsi var. Məhlədən yığmışıq.

Doğrusu, tankların daş atmağı müəlliməyə də uydurma təki gəldi.

Bir qarış uzununu, biləkdən yoğun lülə-daşdı. İki başdan mişarla kəsilmişdi. Müəllimə onu tərpətdi, qaldırmaq istədi, ağırıldı. Bir daş parçasını tək əllə qaldıra bilməyəcəyindən utanıb, ikiəlli də qaldırmadı. Həmin daş lüləsi təkər təki masa üstə dığırlandı, Məqsəd yenidən atılıb daşı saxladı. Düşsə, bircə adamın ayağına toxunsa, sındıracaqdı. Çox ağırıldı, elə bil içinə qurşun doldurmuşlar.

— Müəllimə! Onu mən gətirmişəm... — bilirdi, müəllimə nigarandı. Məqsədin bu ağırlıqda daşı çantasına qoyub, uzun yolu piyadaca gətirməkdə məqsədini soruşacaqdı. Bu uşaq soruşmazdan cavab verdi — ... sərgimizə qoyacağıq!

Hə, məktəbdə hər sinfin sərgi guşəsi vardı. Tapdıqları, düzəlttikləri maraqlı əşyaları oraya qoyur, saxlayırdılar.

— Bir də, müəllimə, mən bir bayatı yazmışam.

— Get əyləş, — dedi müəllimə. Məqsəd daşmərmisini masanın üstə qoyub qayıtdı yerinə.

— Uçaştkovumuzu da öldürüblər, müəllimə!

Müəllimə istədi desin bilirəm. Bayaq kimdənsə eşitmişdi.

Uşaq elə bil qəsdən, bir də söylədi:

— Bizim məktəbə gəlirdi, ha! Kök kişi idi. Buraya baxırdı, bizim məktəb onun sahəsi idi.

— Müəllimə, bilirsiniz, necə olub?.. Bir oğlan keçirmiş. Soldat yaxınlaşıb qabağını kəsib. Avtomatın qundağı ilə elə vurub ki, oradaca yıxılıb yerə. Sahə müvəkkili öz məşinində ötürmüş oradan. Saxlayıb məşini, düşüb gəlib. Görüb...

soldata deyib, niyə vurdun onu?! Soldat avtomatı çevirib, uçaştkovunun da ortasından... iki güllə vurub. Dünən olub, müəllimə.

Axırncı dərsləri keçmədilər ki, uşaqlar qaranlığa düşməsin. Belə dərslər bircəsi də bəşdi.

Çən-çişkinli havada müəllimə öz sinfi ilə birgə çıxdı. Düşdülər, müəllimə onları böyük işlək yolun o tayına keçirdi, dönə-dönə tapşırdı.

Alatavada uşaqlar keçmiş daş karxanasının yerində törənmiş Qanlıgölün yaxınından keçən torpaq cığırda uzaqlaşdılar. Tez getdilər. Yüngülləşmişdilər. Həm ürəkləri boşalmış, həm də çantalarında gətirdikləri gilzləri, qəlpə qırıqlarını, daş mərmiləri buradaca töküb vermişdilər məktəbə. Direktorun göstərişi vardı: atışmadan nə düşüb, nə qalıbsa, gətirsinlər.

Bir neçə də maşın gəlmişdi məktəbin qapısına. "Moskviç", "Jiquli"lərin qanadı əzilmiş, burnu ovulmuşdu. Salamat olanı da vardı, amma onların da elə içi düşmüşdü. Zədələnmiş qol-qanada, qapıya astar taxılmışdı. Gün ötəcək, quruyacaqdı. Üstdən öz rəngi çəkiləndə sezilməyəcəkdi.

ZEYNALABDİN

(Zahid Xəlil)

(İxtisarla)

Elə bil ki nəhəng bir təndiri başı üstünə çevirmişdilər. Göydən günün şüaları əvəzinə nəhəng alov dilləri uzanırdı.

Zeynalabdinə elə gəlirdi ki, bu saat Bibiheybət mədənləri od tutub yanacaq və onu söndürmək üçün Xəzərin suyunu əndərsən də, xeyri olmayacaq. Hər tərəfdə torpaq qapqara idi. Elə bil gecənin bir parçası Abşeronu çökmüş, onu əbədi zülmətə çevirmək istəmişdi. Uzaqlarda görünən kiçik daxmalardan çıxıb harasa tələsən adamlar da qapqara idi və onları beləcə qaraldan neftdən ümid gözləyirdilər.

Adamlar hər gün təzə bir xəbər sorağı ilə yuxudan ayılırdı. Elə bil Zeynalabdinin özü də hər gün Bibiheybətdə şərikli aldığı bu torpaqdan neft çıxacağı ümidi ilə yaşayırdı. Səhərdən axşamacan quyunun içində əlləşir, amma bir şey çıxmırdı. Dünən şəriki çıxıb getdi.

— Bu yerdən heç su da çıxmaz. Havayı özümüzü əziyyətə salmışıq.

Zeynalabdin borc pul tapıb şərikinin haqqını verdi, onu yola saldı. İndi torpağa verdiyi pullar da, quyu qazmağa çəkdiyi xərc də, özünün əziyyəti də havayı

gedirdi. Qulağını quyuya dirədi ki, görsün oradan bir hənirti gəlirmi. Amma oradan səs-zad gəlmirdi.

Zeynalabdin qara bir daşın üstündə oturub ötən günlərini yada saldı. Atası Tağı kişi hələ on il əvvəl ona öz yanında işləməyi təklif etmişdi:

— Gəl yanımda pinəçilik elə. Sağ olsun camaatı, bizi birtəhər dolandırar.

— Yox ata, mən bənnə olmaq istəyirəm. Əlim-ayağım sağ, qolumda da gücüm. Nə üçün pinəçi olmalıyam?

Atası Zeynalabdinin tərsliyini bilirdi. Dediindən dönməyəcəkdi. Buna görə də dillənmədi.

Anası Anaxanım öləndən sonra atası evlənmişdi və təzə arvadından beş uşağı olmuşdu. Kişinin vəziyyətinin ağırlığını Zeynalabdin başa düşürdü.

Buna görə də hələ 12 yaşı olanda tikintidə fəhlə işləməyə başladı. Palçıqla dolu ağır çanağı başında güclə aparırdı. Bir dəfə çanaq həddindən artıq ağır olduğu üçün Zeynalabdinin ayaqları titrədi. Az qaldı ki, çanaqqarışıq yerə sərilsin. Dişlərini və dodaqlarını bir-birinə sıxıb bütün gücünü topladı və palçığı ustanın yanına apardı. Yaxşı ki, divar hələ alçaq idi. Bu ağırlıqda palçığı pilləkənlə çıxarmaq qətiyyən mümkün olmazdı. Düz 18 yaşına kimi o, beləcə işlədi. Qəpik-qəpik yığdı. Bir azdan bənnə oldu, hətta podratçı-memər keçdi. Xeyli pul əldə edəndən sonra Bibiheybətdə yer aldı. Məqsədi də bu idi ki, bəlkə, quyu fontan vura, Zeynalabdin kasıbçılığın daşını bir yolluq ata. Amma indi borcu xirtdəyinə çıxmışdı. Daha heç kəs ona nisyə işləmək istəmirdi. Hamı çıxıb getmişdi. Bu boyda mavi göyün altında və qapqara torpağın üstündə biğ yeri təzəcə tərleyən Zeynalabdin tək qalmışdı.

— Eybi yoxdu, göydə Allah da təkdi, — deyə özünə ürək-dirək verirdi.

Zeynalabdin külüng və belini götürüb yenə quyuya düşdü. Günəş isə torpağı mümkün qədər çox qızdırırdı ki, bəlkə, bu cavan dediyindən dönsün.

Lap nağıllarda olduğu kimi, günlərin birində Zeynalabdin quyunun dibində qeyri-adi bir səs eşitdi. Elə bil aşağıda, torpağın altında qatarlar gedirdi. Bu gürultu getdikcə şiddətlənirdi.

Zeynalabdin başa düşdü ki, quyu tezliklə fontan vura bilər.

Birtəhər quyudan çıxıb oradan uzaqlaşdı. Günəş batmaq üzrə idi. Son şüalar Zeynalabdinin həyəcandan rəngini dəyişmiş sifətində bərq vururdu. O isə gözlərini quyudan çəkmirdi. İndi bayaqkı səs daha da bərkimişdi. Elə bil nəhəng bir qatar vağzala yaxınlaşırdı. Bir azdan lap qatarın fitinə oxşayan səs eşidildi və qeyri-adi bir hadisə oldu. Zeynalabdin ömründə fontan vuran quyu görməmişdi. Görmüşdü, amma o quyuları fontandan sonra görmüşdü. Nəhəng qara çayın ətrafı basdığını, yolu- izi necə qaraltdığını görmüşdü. Amma indi başqa bir

mənzərə gördü. Əvvəlcə qapqara bir fontan göyün üzünə qədər qalxdı, sonra Zeynalabdin təpədən-dırnağa qədər neftə qərq etdi. Daha sonra anlaşılmaz bir qarışıqlıq yarandı.

Zeynalabdin gözlərini tutmuş mazutdan güclə təmizləyib baxanda nəhəng bir qara çayın ona tərəf necə axdığını gördü. Bəli, onun quyusu fontan vurmuşdu.

Belə anlarda adam bilmir, sevincdən ağlasın, yoxsa gülsün. Zeynalabdin key-key onu qucaqlayan çaya baxdı və neft onun dizinə çatanda başa düşdü ki, çayın içində boğulub ölə bilər. Yalnız bundan sonra oradan qaçıb özünü vaxtsız ölümün əlindən qurtardı...

Bəli, 1873-cü ilin isti avqust ayında başmaqçı oğlu Zeynalabdinin quyusu fontan vurdu və cəmi bir-iki ildən sonra Zeynalabdinin adının qabağına milyonçu sözünü də artırdılar. Oldu milyonçu Zeynalabdin.

Neft quyunun dibindən fontan vurandan sonra elə bil pul da fontan vurdu. Neft alanların arabaları gəldi. Pul sel kimi onun cibinə dolmağa başladı. Zeynalabdin bu qədər pulu ömründə görməmişdi. Fikirləşdi ki, axı bu qədər pulu evdə saxlayıb çürütməyin nə mənası var. İlk dəfə bax bu evi tikdirdi. Evin girəcəyinə bir fikir verin! O zaman Bakıda tikilən evlərin heç biri buna bənzəməz. Tezliklə köhnə milyonçular əl-ayağa düşdülər.

— Oğul, bu boyda evi tikməkdə məqsədin nədir?

— Evdi də, tikdirirəm! — deyə Zeynalabdin sakitcə dilləndi.

— Yox da, evin də bir ölçü-biçisi olar. Bir balaca ailən üçün bu boyda ev tikdirməyin, mən bilən, mənası yoxdur.

Hə, orasını unuttum deyim ki, Zeynalabdin Azərbaycan xalq ədəbiyyatının bilicisi idi. Hələ usta yanında şagird işləyəndə onu bütün çətinliklərdən xalq ədəbiyyatı qoruyub çıxarmışdı. Ən çətin vaxtlarında Zeynalabdin dözümlü haqqında, xalqın igidliyi barədə ürəyində bayatı deyər, sonra daha da əzmlə işləyərdi. İndi də dilinə belə bir bayatı gəldi:

Bu qala, bizim qala,
Həmişə bizim qala.
Tikmədim özüm qalam,
Tikdim ki, izim qala.

Bu xalq hikmətinin mənasını hər milyonçu başa düşməz. Zeynalabdin deyirdi ki, yəni bu evi özüm üçün tikmirəm ha. Mən dünyadan köçəndən sonra xalqıma lazım olacaq. O, haqlı imiş, indi bu evdə Azərbaycan tarixi muzeyi yerləşir. Dünyanın hər tərəfindən gələn qonaqlar içəri girən kimi əvvəlcə heyərlə bu gözəl

binanın quruluşuna baxır, sonra ayaqlarına xüsusi ev ayaqqabıları geyinirlər ki, onun gözəl döşəməsini xarab etməsinlər.

İndi isə sənə qız məktəbinin tarixini danışım. Bu bina 1898-ci ildə tikilməyə başladı. 1900-cü ilə hazır oldu. Amma bu vaxtacan Zeynalabdin Həcc ziyarətinə getmişdi. Bakının 150 kilometrliyindən Şollar su kəmərinə çəkirmişdi. Çox-çox işlər görmüşdü və üç dəfə qız məktəbi açmaq barədə yuxarılara müraciət etmişdi. Amma imperator III Aleksandr bu işə razılıq verməmişdi. Elə ki III Aleksandr ömrünü sizə bağışladı və II Nikolay taxta çıxdı, Hacı Zeynalabdin Tağıyev fürsəti itirmədən Nikolayın arvadı Aleksandra Fyodrovnaya bahalı bir hədiyyə göndərdi, bunun üstündən az bir vaxt keçəndən sonra Nikolaydan xahiş etdi ki, Bakıda qız məktəbi açmasına icazə versin. Onu da bildirdi ki, həmin məktəbə Aleksandra Fyodrovnanın adı veriləcək.

Bir özünüz düşünün, bütün bunları Bakı milyonçusu kimin üçün edirdi? Xalqın uşaqları üçün. O deyirdi ki, qoy Azərbaycan qızları elm oxusunlar ki, sabah həm başqalarını öyrətsinlər, həm də evdə öz balalarını tərbiyə edə bilsinlər.

Amma Nikolayın razılığından sonra məlum oldu ki, belə bir məktəbi açmaq elə sən deyən asan iş deyilmiş. Bakının köhnə dindarları, qoçular, Hacı Zeynalabdinin ayağını qazanlar küçələrə çıxıb "Vaveyla, abır-həyamız, dinimiz əldən getdi", — deyər qışqırır, camaatı qəzəbləndirməyə çalışırdılar. Adətən, dünyanı dərk edə bilməyən adamlar belə anda çox qəzəblənir, güclü bir qüvvəyə çevrilə bilər. Hacı vəziyyətin belə şəkli alacağını gözləmədi. Fikirləşirdi ki, yəqin, xalq bu işə sevinər, amma tərsinə oldu. Qız məktəbinin taleyi tükəndən asılı idi. Hacı ruhdan düşsəydi, hər şey batmışdı. Amma Hacı da dediyindən dönən adam deyildi. Üstəlik orasını da yaxşı bilirdi ki, məktəbi olmayan bir xalqın gələcəyi yoxdur. Xalqın gələcəyi naminə bu məktəb tikilməlidir. Onun nə qədər xərc aparacağını isə Hacı Zeynalabdin qətiyyənlə hesablamırdı. Onun bircə şüarı var idi: "Mənim yerin altından çıxan pulum yerin üstünü bəzəməlidir".

Qız məktəbinin tikintisi o zamanın qızıl pulu ilə 184 min manata başa gəldi. Sonra Hacı İstanbuldan, Məkkədən və Mədinədən, başqa dini mərkəzlərdən Bakıya adamlar dəvət etdi. Gələnlər gəldi, gəlməyən din xadimləri yazılı iltimas göndərdilər ki, müsəlman qızları da oğlanlar kimi məktəbdə oxuya bilərlər. Bundan sonra düşmənlərin səsi batdı, qoçuların xəncəri qınına, tapançası qoburuna girdi, hərə öz evinə çəkildi və Hacı'nın ən böyük arzularından biri olan qız məktəbi açıldı.

Hənifə xanım Məlikova məktəbin müdiri təyin olundu. Hənifə xanım böyük alim və yazıçı Həsən bəy Zərdabinin həyat yoldaşı idi. Məktəbdə əvvəllər 58 nəfər

qız oxuyurdu. Onlar burada pulsuz yeyib, geyinirdilər. Məktəbin bütün xərcini Hacı çəkirdi. Sonra xərci bir az da artırdı, məktəbi seminariyaya çevirdi. Dünyanın hər tərəfindən Bakıya gələn qonaqlar hökmən qız məktəbində olur, Hacı'nın xalq maarifinə bu qədər can yandıрмаğına heyrət edirdilər. Bir dəfə İran şahı öz arvadı ilə bu məktəbə qonaq gəlir. Şah arvadı məktəbin şagirdlərinin hərəsinə qızıl boyunbağıya keçirilmiş bir onluq qızıl bağışlayır.

Qızlar burada Tağıyevin atalıq qayğısı altında oxuyub təhsillərini başa vururlar. Əgər vaxtilə həmin qız məktəbi açılmasaydı, indi Azərbaycanda bu qədər savadlı qadınlar olmazdı.

AĞAC

(İvan Krılov

Tərcümə edən: Hikmət Ziya)

(Təmsil)

Çiyində baltası kəndli gedirdi,
Pöhrəcə bir Ağac kəndliyə dedi:
"Əzizim, dövrəmdə nə ağac var,sən
Çox yaxşı olar ki, bir-bir kəsəsən;
Rahatca boy ata bilmirəm artıq,
Nə günəş görürəm, nə də ki işıq,
Köküm rişə ata bilmir torpağa,
Küləklər də düşüb məndən uzağa,
Heç məni axtarıb-araya bilmir,
Tağ hörüb gövdəmə sarıya bilmir,
Mane olmasaydı mənə bu meşə,
Dərəni tutardı kölgəm həmişə;
İndisə çubuqtək napnaziyəm mən".
Baltaya əl atıb kəndli də bu dəm
Düşündü, dosttək
Bu Ağaca xidmət göstərsin gərək.
Tamam təmizləndi onun dövrəsi;
Di gəl ki, çıxmadı, şan-şöhrət səsi!

Gah günəş Ağacı yandırdı-yaxdı,
Dolu vurdu, gah da gur yağış yağdı,
Nəhayət, küləklər yıxdı Ağacı.
İlan dedi ona çox acı-acı:
"Ağılsız! Başına iş açdın özün,
Axı sıx meşədə, bir yaxşı düşün,
Boy atıb, görməzdin quraqlıq, külək,
Qoca ağaclar qoruyardılar səni balatək.
Onlar da meşədən bir gün gedəndə,
Dünyanı tərk edəndə,
Sən də qalxıb boya-başa çatardın,
Kökün üstə möhkəm qərar tutardın.
Yıxılmazdın, elə hey yüksələrdin,
Bəlkə də, tufana sinə gərərdin!"

ÇAARGAH ƏFSANƏSİ

(*Əfsanə*)

Qədim zamanlarda bir alim yaşayırdı. O öz gözəl əməlləri ilə xalqın rəğbətini qazanmışdı.

Alimin sorağı yaşadığı ölkənin hökmdarına da çatır. O, saraya cəlb etmək məqsədilə alimi çağırtdırır və öz yanında qalmağı ona təklif edir.

Alim qərara gəlmək üçün möhlət istəyir, hökmdar alimə üç gün möhlət verir.

Vaxt yetişəndə alim saraya gəlir və hökmdara deyir:

— Böyük hökmdar, sizin saray üçün dərin, dərrakəli alim lazımdır. Mən isə onların səviyyəsində dayana bilmirəm.

Bu sözləri deyib alim qayıdır. Öz xeyirxah işləri ilə yenidən xalqa kömək etmək istəyir.

Alimin cavabı, dikbaşlığı, açıq sözü hökmdarı hirsləndirir. Şah səxavətinin, firavan saray həyatının qiymətləndirilməməsini nankorluq hesab edir.

Hökmdar vəziri yanına çağırıb ondan alimin hərəkətlərinə tədbirlə cavab verilməsini tələb edir.

Vəzir deyir:

— Alimin əvvəlcə cahilliyini sübut edib xalqın gözündən salmaq lazımdır.

Vəzirin niyyəti çətin suallarla alimi çıxılmaz vəziyyətə salıb xalqın gözündə kiçiltmək idi. Sualları hazırlamaq üçün vəzir qırx gün möhlət istəyir. Qırx gün keçdikdən sonra suallar hazır olur.

Hökmdar adamları meydana toplayır. Alimi çağırırlar. Hər şey hazır olur. Alim təmkinlə hökmdarı dinləyir.

Hökmdar alimə deyir:

— Sən öz əllaməliyinlə xalqı aldadırsan, sən heç də alim deyilsən. Sənə vəzirim suallar hazırlayıb. Sən bu suallara cavab versən alimliyi sübut etmiş olacaqsan.

Alim cürətlə deyir:

— Buyurun, suallarınızı verin.

Hökmdar vəzirinə işarə edir. Vəzir suallara başlayır:

— Ulu dağın başından buraxılmış bir qoz Zümzümə bulağına qədər neçə dəfə fırlanar?

Alim gülə-gülə deyir:

— Mən sualın cavabını verməyə hazıram. Siz isə Ulu dağdan Zümzümə bulağına qədər olan yolun nə qədər olduğunu, dağın nə qədər maili olmasını, bir də qozun həcmi deyir.

Camaat alimin cavabını alqışlayır. Hökmdar və vəziri alimlə bacarmayacaqlarını görüb məyus olurlar. Artıq sual vermək fikrindən vaz keçirlər, biabır olmaq istəmirlər.

Alim evə yollanır. Ancaq onu evə getməyə qoymurlar. Başqa ölkəyə gedən karvana qoşurlar. Onlar yaxşı bilirlər ki, hökmdar bu heyifi alimdən çıxacaq.

Karvandakı hər dəvənin boynunda bir zıncırov vardı. Alim karvan başçısına bildirir ki, əgər təklifini yerinə yetirsə, onlarla səfərə çıxmağa hazırdır.

Karvan başçısı təklifini soruşur. Alim xahiş edir ki, dəvələrin boynundakı zıncırovların yerini dəyişməyə icazə versin.

Karvan başçısı təklifini soruşur. Alim xahiş edir ki, dəvələrin boynundakı zıncırovların yerini dəyişməyə icazə versin.

— Mən zıncırovların səsindən ecazkar musiqi yaradacağam. Bu bizi ölümdən qurtaracaq.

Bəli, alim zıncırovları dəvələrin boynundan elə asır ki, dəvə hər addım atanda sanki mizrab bir neçə telə dəyir. Zıncırovlar səsləndikcə onlardan yaranan musiqi dalğa-dalğa ətrafa yayılır. Hamı alimin bu məharətinə heyran qalır.

Gecə öz yuvalarına çəkilən quşlar musiqinin səmindən vəcdə gəlib karvanın üstü ilə uçurlar. Musiqinin səmindən, onun dalğasından ağacların yarpaqları rəqs edir, axşamdan bükülən güllər yenidən ləçəklənib ətir saçır.

Sizə kimdən xəbər verim, hökmdardan. Saraya çatan kimi alimin onun hüzuruna gətirilməsini tələb edir. Alimi nə qədər axtarırlarsa da, tapa bilmirlər.

Hökmdar bir bölük atlını karvanın dalınca göndərir. Atlılar karvana yetişəndə gözəl musiqi səsi eşidirlər və bihuş olurlar. Dəvələrin yerşi ilə zıncırovlardan çıxan musiqi sədaları alimi aparmağa gələn atlıları karvana yaxınlaşmağa qoymur, əsir aparmağa gələnlərin özləri alimin yaratdığına əsir düşürlər. Birdən atlılar elə bil yuxudan oyanıb görürlər ki, artıq başqa ölkənin ərazisindədirlər. Alimin geri qaytarılmasının artıq müşkül bir iş olduğunu görən dəstə əliboş geri qaydır.

DÜRATIN İTMƏYİ

("Koroğlu" dastanından)

Yenə də yaz ayları gəlmişdi. Çənlibeldə başqa bir aləm var idi. Hər tərəf al-yaşıl bürünmüşdü. Elə idi, elə idi ki, gül gülü, bülbül bülbülü çağırırdı. Necə deyərlər, lalələr bənövşələrə göz vururdu. Sıldırım qayalarda xınalı kəkliklər qaqqıldaşırdı. Bülüllər Koroğlunun səsinə səs verirdi. Çənlibelin ətəklərində ot adamboyu qalxmışdı. Koroğlunun ipə-sapa yatmayan, qoruq-qaytaq bilməyən ayğırları ilxı ilə göy ota buraxılmışdı. Koroğlu bu yaz Düratı da ilxıya qatdırmışdı.

Dürat ola, çöl ola, xam dəli ayğırlar ola. Olmuşdu dəlisov bir şey. Day bir at ilə yola getmirdi. Çəçikləşirdi, qapışırdı, vuruşurdu. Day, o necə deyərlər, ilxını götürmüşdü başına, eləmişdi ləlik-giryan.

Yenə də günlərin bir günündə Düratın nadincliyi tutdu. Atların birini vurdu, birini qapdı, axırda hamısını qabağına qatdı, Çənlibeldən aşağı töküb qovmağa başladı. İlxinin ağzı düşdü çöllü bərrü-biyabana. Gethaget, gethaget, ilxı dağlar aşdı, düzlər keçdi, yamaclar dırmandı, enişlər endi, gəlib Balıcada Qara xan deyilən bir xan var idi, onun qoruğuna doldu. İndi eşit Qara xandan.

Qara xan əzazil bir xan idi. Çox az adam tapırdı ki, onun əlindən sinədağlı olmasın, özü də yaman tamahkar idi. Kimdə bir yaxşı şey görsəydi, ya xoşla, ya hiylə ilə, ya da ki bunların heç birisi baş tutmayanda zorla tutub əlindən alardı. Day camaat onun əlindən zinhara gəlmişdi. Hər yerdə özünü elə göstərirdi ki, guya, İran padşahının qohumudur. Odur ki qorxudan heç kəs ona bir söz deyə bilmirdi.

Elə ki Koroğlunun ilxısı gəlib onun qoruğuna doldu, nökərlər gəlib əhvalatı Qara xana xəbər verdilər, Qara xan o saat hökm elədi ki, ilxını haylayıb gətirsinlər.

Qara xanın adamları ilxını aparmaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, Koroğludan.

Koroğlu Çənlibeldə idi. Ələmqulu xanın yanından qayıdandan sonra hələ bir səfərəzadə getməmişdi. Bir də ilxıçı başılovlu gəldi ki, bəs ilxı itib. Koroğlu əvvəl-əvvəl buna əhəmiyyət vermədi. Elə ki eşitdi ki, bəs Dürat da itib, qəzəbləndi. Elə bir nəərə çəkdi ki, bütün Çənlibel titrədi. Dağlar, daşlar səs-səsə verdi. Dəlilər hamısı tökülüb gəldilər.

Aldı Koroğlu nə dedi:

Hoydu, dəlilərim, hoydu, oğullar,
Hardasa Düratım, tapılsın gərək!..
Aman çəksin əlimizdən yağılar,
Müxənnət obası çapılsın gərək!..

Durub mərd meydanda göstərrəm hünər,
Qənimlər nəməmdən eyləyər həzər,
At üstə sağ-sola işlədək şeşpər,
Qoşun qayalara səpilsin gərək!..

Qoç igid yalıyar özü öz qanın,
Koroğlu, hər yana işlər fərmanın,
İndi bəy, paşanın, xotkarın, xanın,
Dərisinə saman təpilsin gərək!..

Dəli Mehtər tez atlandı. Dəlilərdən, mehtərlərdən də bir neçəsini yanına alıb ilxını axtarmağa getdi. Amma sən de ki, ilxı hayanda idi? İlxi odu Qara xanın qoruğunda, Dəli Mehtər axtarır Çənlibelin kövşənlərini. Hər yeri bir-birinə vurdular. Dağı-daşı əldən-ayaqdan saldılar. Axırda kor-peşman Çənlibelə qayıtdılar.

Koroğlunun dərdi bir idi, oldu min. Dəlilər başladılar ona ürək verib yoşutmağa ki:

— Ay Koroğlu, niyə bu qədər cəza-fəza eləyirsən? İlxiydi, görəsən, ağzı hayana düşüb, çıxıb gedib. İtməyəcək ki? Harada olsa tapılacaq. Qorxudan kim sənin ilxına gözünün ucu ilə baxa bilər?

Dəlilər çox dedilər, Koroğlu az eşitdi. Nə qədər elədilər, yoşumadı ki, yoşumadı. Elə olmuşdu, elə olmuşdu ki, acığından bığlarını gəmirirdi. Nigar gördü yox, Koroğlu soyumaq bilmir. Elə bil ki yanmış kürədir, getdikcə qızır. Axırda dedi:

— Ay Koroğlu, hirs-lənəndə soyumaq bilmirsən. İndi nə olub axı? İlxıdı, itib, tapılar da...

Koroğlu Nigarın cavabında aldı görək nə dedi:

Nigar, Düratın itməyi
Yandırır məni, yandırır...
Əməyim zaya getməyi
Yandırır məni, yandırır...

Alnımdakı qalın qatlar,
Düşmən görsə, bağı çatlar,
Candan əziz bədöy atlar
Yandırır məni, yandırır...
Sinəmin düyünü, dağı,
Müxənnət, meydan açmağı,
Mən dəliyə sataşmağı
Yandırır məni, yandırır...

Yaradan hoyuma yetə,
Bu müşkül mətləbim bitə,
Dürat da Qıratdan ötə,
Yandırır məni, yandırır...

Koroğluyam, deyim düzü:
Saymaram əllini, yüzü,
Hərcayının tənə sözü
Yandırır məni, yandırır...

Söz tamama yetişdi. Nigar dedi:

— Yaxşı da... Axır acıqlanmaqdan, dodaqlarını çeynəməkdən ki bir şey çıxmayacaq. Tədbirin nədi, onu de!

Koroğlu sazı döşünə basıb, bir dəfə dəlilərə baxdı, dedi:

İndi bir mərd dəli gərək,
Tapsın mənim Düratımı.
Bəslənəndə quzu kimi,

Miniləndə kür atımı.

Kişnəyib meydanda gəzən,
Hərdən sağa-sola süzən,
Düşmanın başını üzən,
Bir əsrəmiş nəfər atımı.

Həmişə olan gücündə,
Şeşpər atıla üstündə,
Hünər göstərən dar gündə,
Düşürməyən əfər atımı.

Koroğluyam, yol güdərəm,
Düşman bəğrini didərəm,
Atlannam, özüm gedərəm,
Çəkin mənim Qıratımı!..

Dəlilər hamısı qalxdılar ayağa. Ləpirçilər düşdülər qabağa. Koroğlu özü də başladı geyinməyə. Elə bu dəmdə bir də gördülər ki, budur, keşikçilər bir adam gətirir. Yaxınlaşanda Koroğlu baxdı ki, bu — çiyində kəpənəyi, əlində dəyənəyi cavan bir oğlandır. Özü də şəstli-bəstli, bazburutlu bir şeydir. Soruşdu keşikçilərdən ki:

— Kimdi bu?

Keşikçi dedi:

— Bilmirəm. Nə qədər elədik, demədi. Səni görmək istəyir.

Koroğlu dedi:

— Bala, kimsən? Nə istəyirsən?

Oğlan qabaqca salam verdi. Koroğlu əleyk aldı. Onda oğlan Koroğludan soruşdu:

— Hələ bir qabaqca deynən görüm, sizin ilxınız itib, ya yox?

Koroğlu dedi:

— Hə, itib. Necə?

Oğlan elə bil arxayınlandı. Dedi:

— Qoy hələ bir nəfəsimi dərim, yorulmuşam.

Koroğlu dedi:

— Əyləş!

Oğlan əyləşdi. Patavalarını açdı. Çarıqlarını çıxartdı, bir tərəfə qoydu. Sonra corabların çıxartdı. Onları da bir tərəfə qoydu. Ondan sonra başını qaldırıb dedi:

— Koroğlu, mən Balıcalı Qara xanın mehtəriyəm. Budu, üç gündü ki, sənin ilxını Qara xan tutub. Gəlmişəm sənə xəbər verməyə. Dürat da ilxının içindədi. Mən də elə ondan bildim ki, ilxı sənindi.

Koroğlu elə bunu eşitcək dik yerindən qalxdı. Dedi:

— Dəli Həsən!

Dəli Həsən dedi:

— Bəli, qoç Koroğlu?

Dedi:

— Mən gəlincə bu oğlanın üstündə gözün olsun.

Dəli Həsən dedi:

— Baş üstə!

Ondan Koroğlu üzün dəlilərə tutub dedi:

At belinə, mərd dəlilər,
Balıcaya səfərim var!
Dava günü qurd dəlilər,
Balıcaya səfərim var!
Hünər elər qoç oğlu qoç,
Qorxar, keçməz yanından köç,
Alın ələ misri qılınc,
Balıcaya səfərim var!

Hədyan sözə bəli deməm,
Müxənnət çörəyin yeməm.
Qoy düşman bilsin mən kiməm,
Balıcaya səfərim var!

Şeşpərim susayıb qana,
Düşmanlarım gəlib cana,
Qan uddurram Qara xana,
Balıcaya səfərim var!

Koroğluyam, budu sözüm,
Müşkül işə necə dözüüm?

Heç qovğadan doymaz gözüüm,
Ballicaya səfərim var!

Koroğlu sözünü tamam eləyib quş kimi sıçradı Qıratın belinə. At bir dəfə kişnəyib iki dal ayağı üstə qalxdı, dəstənin qabağına düşdü. Dəstə Ballicaya üz qoydu. Yolları, yamacları üz elədilər, dağları, daşları düz elədilər, ildırım kimi süzüb Ballicaya çatdılar.

Koroğlu dəliləri kənarda qoydu, özü ilxıcı paltarı geyinib, altdan da misri qılınc bağladı, şəhərə girdi. Gəzə-gəzə, dolana- dolana gəlib Qara xanın yanına çıxdı. Qara xan üç gün idi ki, ilxını tutmuşdu. Amma bir dənə ilxıcı ilxını boynuna götürmürdü. Qara xan nə qədər döyürdü, söyürdü, qorxudurdusa, yenə də bir şey çıxmırdı. İlxiçilər, mehtərlər bilmişdilər ki, ilxı Koroğlunundur. Odur ki bir adam yaxın düşmürdü.

Yenə də Qara xan ilxiçiləri, mehtərləri yığmışdı başına. Bir də baxdı ki, budur bir adam gəlir, bir adam gəlir, elə bil ki Rüstəm-Zaldır. Amma pal-paltanndan ilxiçiyə oxşayır. Ürəyində sevindi ki, "bu, çox yaxşı oldu. Elə bunu götürürəm ilxiçi, tapşırıram ilxını buna..." Qərəz, o qədər gözlədi ki, Koroğlu gəlib çatdı. Ədəblə əlini döşünə qoyub Qara xana salam verdi. Qara xan əleyk alıb soruşdu:

— Ayə, kimsən? Deyəsən, pal-paltarından ilxiçiyə oxşayırsan.

Koroğlu dedi:

— Bəli, ilxiçiyəm. Neçə il idi ki, Çənlibeldə Koroğlunun ilxısını otarırdım. Budu, bir ay olar ki, məni çıxardıb qovub.

Qara xan soruşdu:

— Niyə çıxardıb qovdu ki?

Koroğlu dedi:

— Mənə dedi ki, day bədi, bu qədər ilxiçi oldun. Gəl indi mənə dəli ol! Mən boyun qoymadım. O da qəzəblənib məni qovdu.

Qara xan dedi:

— Səni Koroğlunun ilxısına göndərsəm, gedərsənmi?

Koroğlu baxdı ki, oğlan doğru deyirmiş. İlxi buradadı. Özünü bilməməzliyə vurub soruşdu:

— Necə yanı Koroğlunun ilxısına?

Qara xan lovğalana-lovğalana dedi:

— Koroğlunun həmin ilxısı bu saat buradadı. Gətirtmişəm.

Koroğlu özünü lap avamlığa vurub soruşdu:

— Necə gətirtmişən?

Xan dedi:

— Gətirtmişəm də... Nə işin var necə gətirtmişəm. Mən gətirdərəm.

Koroğlu qəsdən soruşdu ki:

— Yaxşı, xan, birdən Koroğlu bildi. Onda nə eləyəcəksən?

Xan dedi:

— Bilsin də... Bilmiş mənə nə eləyəcək?

Day burada Koroğlu özünü saxlaya bilmədi. Dedi:

Meydana girəndə pələng pəncəli,

Dağidar elini gəlsə, Qara xan!

Qıratın üstündə qılinc oynadar,

Lal elər dilini gəlsə, Qara xan!

Mənəm deyib, yekə danışma belə,

Görməmişən zərbi-dəstini hələ,

Qaldırar başına, qırar gürz ilə,

Belini yəqin bil, gəlsə, Qara xan!

Talar dövlətini, aparar malın,

Dağidar varını, yaşılın-alın,

Yıxar evin, yaman eləyər halın,

Sovdurar gülünü gəlsə, Qara xan!

Çətin qoç Koroğlu qorxa, üşünə,

Yetər yağılının yeddi, beşinə,

Hayqıranda qatar Qırat döşünə,

Bağlayar qolunu gəlsə, Qara xan!

Koroğlunun bu sözünə Qara xanın acığı tutdu, dedi:

— Mən dedim, mənə ilxıçı ol, demədim ki, Koroğlunu mənim üstümə çək gətir. Bir də sən nə çox Koroğlu, Koroğlu deyirsən? Koroğlu bir adsız-sansız gədənin birisi, mən xan. Özüm də İran padşahının qohumu. Koroğlu gəlmiş mənə nə eləyəcək? Qoy lap gəlsin. Onu bir Koroğlu elərəm ki, biri də yanından çıxar.

Koroğlu baxdı ki, yox, Qara xan özündən çox müştəbehdi. Elə bir istədi paltarı atıb, desin, mən Koroğlu, özüm də budur, gəlmişəm. Sonra lənət şeytana eləyib aldı sazi, dedi:

— Yox, xan, sən səhv eləyirsən.

Demə ki, Koroğlu təkdi,

Saysız-sansız dəlisi var.

Dəmirçioğlu, Bəlli Əhməd,
Eyvaz, İsabalısı var.

Namərdlərdən durar iraq,
Mərdlər üçün arxa, dayaq,
Büllur şüşə, eyvan otaq,
Döşəməyə xalısı var.

Dara düşsən elər kömək,
Dava günü dostu gərək.
Açar süfrə, verər yemək,
Qeyrəti var, namusu var.

Koroğlunun uca boyu,
Hər yerdə tutulur boyu,
Çənlibeldə götür-qoyu,
Ağır oba-ulusu var.

Qara xan bunun belə diri danışmağından şübhələnmişdi. Düzdü, Koroğlu olmağını güman eləmirdi, amma elə ürəyinə üşütmə düşmüşdü. Dedi:

— Sən, deyəsən, şərə-şürə adamsan. Bizimki sənnən tutmaz. Yaxşısı budu ki, çıx burdan get. Səndən ilxıcı olmaz.

Bunu deyib, Qara xan döndü getsin. Koroğlu baxdı ki, Qara xan əkilmək istəyir. Aman verməyib onu yaxaladı. İlxiçi paltarını soyunub kənara atdı. Bir nəbə çəkdi. Qara xanın qulaqları batdı. Tez adamlarını köməyə çağırırdı. O tərəfdən də dəlilər Koroğlunun nərəsini eşidib, siyirməqılınc töküldülər. Ara qarışdı. Dava başladı. Davanın şirin yerində Koroğlu özünü Qara xana yetirdi. Misri qılınc havada parıldayıb, Qara xanın təpəsində elə gözdən itdi ki, elə bil ildırım yerə soxuldu. Qara xan bayaq ha cəhənnəmə vasil oldu. Qoşun Qara xanı ölmüş görüb davam gətirə bilmədi. Qırılan qırıldı, qalan da qaçdı, dağıldı. Dəlilər qiymətdə ağır, vəzndə yüngül nə vardısı, götürdülər. Düratla bərabər ilxım da qabaqlarına qatıb Çənlibelə yol başladılar. Dağ aşıb, düz keçib gəldilər Çənlibelə çatdılar.

Nigar xanım qabağa çıxdı. Koroğlu atdan düşdü. Qara xanın mehtərini gətirdilər. Koroğlu ona bir at, bir də bir qılınc bağışlayıb dəlilərin içinə qatdı.

Məclis quruldu, keflər duruldu, saqi dolandı, ruh təzələndi. Nigar əlində badə Koroğlunun yanına gəldi. Dedi:

— Ay Koroğlu, bilirəm, sən səfərdən davasız-şavasız qayıtmazsan. De görüm, Balıca səfərin necə keçdi? Kimlə qabaqlaşdın? Kimlə dalaşdın?

Koroğlu badəni alıb içdi. Üçtelli sazı döşünə basıb dedi:

Balıcada açdım meydan,
Müxənnət dilədi aman,
Qabağımdan qaçdı düşman,
Yana, deyim, telli Nigar!

Nərəm davada, qızğın nər,
Dünyada göstərdim hünər,
Boyandı əlimdə şeşpər
Qana, deyim, Telli Nigar!

Müxənnətin üzü gülməz,
Namərd dostun qədrin bilməz.
Koroğlu hünəri gəlməz
Sana, deyim, Telli Nigar!

BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY

("Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından)

Bir gün oğuzların yurdlarına düşmən basqın etdi. Onlar gecəylə qorxub köçdü. Qaçıb gedərkən Aruz qocanın körpə oğlu düşüb yolda qaldı, bir şir tapıb götürdü, bəslədi...

Bir müddətdən sonra oğuz camaatı yenə yurduna qayıtdı. Oğuz xanın ilxıçısı gəlib xəbər gətirdi. Dedi: "Xan, qamışlıqdan bir şir çıxır, sıçrayıb qaçmağı adam kimidir, atı vurub-basır, qanını sümürür".

Aruz dedi: "Xan, bu, bəlkə, yerimizdən qaçanda düşüb itən körpə oğlumdur?" Bəylər atlandılar. Şirin yatağı üzərinə gəldilər. Şiri qaçırıb oğlanı tutdular. Aruz oğlanı evinə gətirdi. Şadlıq etdilər. Yemək-içmək oldu. Amma oğlanı nə qədər saxlayıb- ovundurdularsa, durmadı, şirin yataq yerinə qaçdı. Yenidən tutub gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəldi. Dedi: "Oğlum, sən insansan. Heyvanla həmsöhbət olma. Gəl yaxşı atlar min, yaxşı igidlərlə birgə çap! Böyük qardaşının adı Qıyan Səlcikdir, sənin adın Basat olsun! Adını mən verdim, yaşını Allah versin!"

Oğuz camaatı bir gün yaylağa köçdü. Aruzun bir çobanı vardı. Qonur qoca Sarı çoban deyərtilər adına. Oğuzların önündə bundan əvvəl kimsə köçməzdi. "Uzun bulaq" deyilən məşhur bir bulaq vardı. Birdən qoyunlar ürkdü. Çoban qabaqdakı təkəyə hirsəndi, irəli getdi. Gördü ki, bir ət toplusu yatır, par-par parıldayır. Çoban ət parçasına vurduqca ət topası böyüdü; çoban həmin yığnağı qoydu, qaçdı; qoyunların ardınca düşdü.

Sən demə, o zaman Bayandır xan bəylərlə gəzməyə çıxıbmiş. Bu bulağın üstünə gəldilər. Gördülər ki, bir təəccüblü şey yatır, başı-ayağı bilinmir. Çevrəyə aldılar. Bir igid atdan düşüb onu tərپətdi, vurdu. Vurduqca da enib vurdu — silkələdi, birdən bir oğlan uşağı çıxdı — gövdəsi adam gövdəsi, tərپəsində bir gözü vardı. Aruz bu uşağı götürüb ətəyinə sarıdı. Dedi: "Xanım, bunu mənə verin, oğlum Basatla böyüdüm!"

Bayandır xan: "Sənin olsun!" — dedi.

Aruz Təpəgözü götürüb evinə gətirdi. Buyurdu, bir dayə gəldi. Uşaq dayənin canını aldı. Bir neçə dayə gətirdilər, Təpəgöz onları həlak etdi. Gördülər olmur, "südlə bəsləyək", — dedilər. Gündə bir qazan süd çatmırdı. Bəslədilər, böyüdü, gəzməyə başladı. Oğlan uşaqları ilə oynayırdı. Uşaqların birinin burnunu, birinin qulağını yeməyə başladı. Xülasə, camaat bunun əlindən zara gəldi. Aciz qaldılar, Aruz şikayət edib ağlaşdılar. Aruz Təpəgözü döydü-söydü, belə hərəkətləri qadağan etdi; Təpəgöz sözünə baxmadı. Axır ki Aruz onu evindən qovdu.

Təpəgözün pəri anası gəlib oğlanın barmağına bir üzük keçirdi. "Oğul, sənə ox batmasın, bədənini qılınc kəsməsin!" — dedi.

Təpəgöz oğuzların arasından çıxdı, bir uca dağda məskən saldı. Yol kəsdi, adam oğurladı, böyük quldur oldu. Üzərinə bir neçə adam göndərdilər. Ox atdılar, batmadı. Qılınc vurdular, kəsmədi. Süngünü sancdılar, yerimədi. Çoban-çoluq qalmaq Təpəgöz hamısını yedi. Oğuzların içində adam yeməyə başladı. Oğuzlar yığışıb onun üstünə gəldilər. Təpəgöz görüb qəzəbləndi. Bir ağacı qoparıb yerindən atdı, əlli-altmış adam həlak elədi. İgidlərin başçısı Qazana elə zərbə vurdu, dünya başına daraldı. Oğuzun adlı-sanlı igidlərinin bəziləri Təpəgözün əlində canını tapşırdı, bəziləri məğlub olub geriye qayıtdı.

Oğuzlar Təpəgözə heç nə edə bilmədilər, vahiməyə düşüb qaçdılar. Oğuz yurdu Təpəgözün əlində əsir-yesir olub qaldı. Gedib Dədə Qorqudu çağırdılar. Onunla danışdılar: "Gəlin, pay ayıraq, xərac verək!" — dedilər. Dədə Qorqudu

Təpəgözün yanına göndərdilər. Gəldi, salam verdi. Dedi: "Oğul, Təpəgöz, oğuz yurdu əlində əsir olub, viran qaldı. Sənin ayağına məni göndəriblər. Sənə vaxtaşırı pay verək, deyirlər". Təpəgöz dedi: "Gündə altmış adam yığib verin yeməyə!" Dədə Qorqud dedi: "Bu hesabla sən adam qoymaz, hamını yeyib qurtararsan. Amma gündə iki adamla beş yüz qoyun verə bilərik!"

Dədə Qorqud belə deyəndə, Təpəgöz dedi: "Yaxşı elə olsun! Lakin mənə həm də iki adam verin, yeməyimi bişirsin, mən yeyim!"

Dədə Qorqud döndü, oğuz yurduna gəldi. Dedi: "Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı Təpəgözə verin, xörəyini bişirsin! Bir də gündə iki adamla beş yüz qoyun istəyir". Camaat razılaşdı. Dörd oğlu olan birini verdi, üçü qaldı. Üç oğlu olan birini verdi, ikisi qaldı. İki oğuldan birini verdi, biri qaldı.

Qapaqqan adlı bir kişi vardı. İki oğlu vardı. Bir oğlunu vermiş, biri qalmışdı. İndi növbə dolanıb ona çatmışdı. Anası fəryad edib, zar-zar ağladı. Sən demə, Aruz oğlu Basat harasa döyüşə gedibmiş; bu zaman gəlib çıxdı. Oğlanın anası dedi: "Basat indi çapqınçılıqdan gəlib. Gedim, bəlkə, mənə bir əsir verdi, oğulcuğazımı qurtara bildim".

Basat oturmuşdu ki, gördü bir qadın gəlir. Salam verdi, ağladı. Dedi:

Ovuclarına sığmır lələkli oxun,
Yekə təkə buynuzundan bərk yayın var.
İç Oğuzda, Daş Oğuzda bəllidir adın,
Aruz oğlu, igid Basat, kömək et mənə!

Basat dedi: "Nə istəyirsən?" Qadın dedi: "Vəfasız dünyada bir kişi meydana çıxıb. Oğuz elini yaylağa köçməyə qoymadı. Böyük iti polad qılınclar bir tükünü kəsə bilmədi. Nizə oynadanlar dərisini dələ bilmədi. Ox atanlar ona kar etmədilər. İgidlərin başçısı Qazana bir zərbə vurdu. Qardaşı Qaragünə onun əlində əzildi. Ağ saqqallı atan Aruza qan qusdurdu. Meydanda qardaşın Qıyan Səlcikin ödə yarıldı, can verdi. Qalan oğuz bəylərinin də kimini şikəst etdi, kimini həlak elədi.

Yeddi dəfə oğuz elini yerindən qovdu. Xərac istədi, aldı. İndi gündə iki adam, beş yüz qoyun istəyir. İki qocanı ona xidmətçi veriblər. İki oğlum vardı, birini verdim, biri qaldı. Növbə fırlanıb, mənə çatıb. Onu da istəyirlər. Xan, mənə kömək et!"

Basatın qaranlıq çökmüş gözləri yaşla doldu. Qardaşından ötrü, görək xan, nə söyləmişdir:

Qayalıq yerdə tikilmiş otaqlarını
O zalım yıxmışdır, yəqin, qardaş!
İti qaçan atlarını tövləndən

O zalım seçmişdir, yəqin, qardaş!
Fərəhlənib gətirdiyin gəlinini
O zalım səndən ayırmışdır, yəqin, qardaş!
Ağ saqqallı atamı
"Oğul" deyə, ağlatdın, yəqin, qardaş!
Ağca üzlü anamı sızlatdın, yəqin, qardaş!

"Qardaşımdan ayrıldım!" — deyə, çox ağladı, zarıladı. Basat həmin qadına bir əsir verdi. "Get, oğlunu xilas et" — dedi.

Qadın əsiri götürüb gəldi, oğlu yerinə verdi. Həm də Aruzu "oğlun gəldi!" — deyə muştuluqladı. Basat atasının, anasının əlini öpdü. Ağlaşdılar, hönkürdülər. Oğuz bəyləri toplaşdı. Yemək-ichmək məclisləri oldu. Basat dedi: "Bəylər, qardaşımın qanını almaq üçün Təpəgözlə qarşılaşmaq istəyirəm. Nə deyirsiniz?"

Qazan bəy burada söyləmiş, görək, xan, necə söyləmişdir:

Böyük nəhəng oldu Təpəgöz,
Göydə çevirdim, yıxa bilmədim, Basat!
Böyük qaplan oldu Təpəgöz,
Uca dağlarda fırlandıq, yıxa bilmədim, Basat!
Quduz aslana döndü Təpəgöz,
Qalın qamışlıqda yıxa bilmədim, Basat!
İgid olsan, yaxşıdır,
Amma mən Qazandan artıq olmazsan, Basat!
Ağ saqqallı atanı ağlatma!
Ağ birçəkli ananı zarılatma!

Basat dedi: "Mütləq gedəcəyəm!" Qazan dedi: "Özün bilərsən". Atası ağlayıb dedi: "Oğul, ocağımı sahibsiz qoyma, rəhm elə, getmə!" Basat dedi: "Yox, ağ saqqallı əziz ata, gedirəm". Atasını eşitmədi, paltarının qolundan bir tutam ox çıxardı, qurşağına keçirdi. Qılıncını da qurşandı. Yayın qoluna saldı. Ətəklərini yığışdırdı. Atasının, anasının əlini öpdü, halallaşdı, "salamat qalın!" — dedi. Təpəgözün olduğu Salaxana qayasına gəldi. Gördü ki, Təpəgöz arxasını günə verib yatır. Öz belindən çəkib bir ox çıxartdı. Təpəgözün çiyinə bir ox vurdu. Təpəgöz qocalara dedi: "Bu yerin milçəyi bizi dilxor etdi!" Basat bir də atdı. O da parçalandı, bir parçası Təpəgözün qabağına düşdü. Təpəgöz sıçradı, baxdı. Basatı gördü, əlini əlinə çalıb qah- qahla güldü. Qocalara dedi: "Oğuzlardan bizə yenə bir yeməli- yetişmiş quzu gəlib". Basatı qabağına qatıb tutdu. Boğazından yapışib, dedi: "Ay qocalar, günortaüstü bunu mənimçün şiş-kabab eləyin, yeyim". Yenə yuxuya getdi.

Basat dedi: "Ay qocalar, bunun ölümü nədəndir?" Dedilər: "Bilmirik. Amma gözündən başqa ayrı yerdə ət yoxdur". Basat Təpəgözün başı ucuna gəldi. Göz qapağını qaldırdı. Baxdı gördü ki, gözü ətdəndir. Dedi: "Ay qocalar, süngünü ocağa qoyun, qızsın!" Süngünü ocağa saldılar, qızardı.

Basat əlinə aldı. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Süngünü Təpəgözün gözünə elə basdı ki, gözü məhv oldu. Təpəgöz elə nəərə çəkdi ki, elə hayqırdı ki, dağ-daş əks-səda verdi. Basat sıçradı mağaraya, qoyunların içinə düşdü. Təpəgöz bildi ki, Basat mağaradadır. Mağaranın qapısında durub bir ayağını qapının bir yanına, birini digər yanına qoydu. Dedi: "Ay qoyunlar, bir-bir gəlin, keçin!" Bir-bir gəlib keçdilər. Hər birinin başım sığalladı. "Toğlu, qoç, gəlin, keçin!" — dedi. Bir qoç yerindən qalxdı, buynuzlayıb irəli cumdu. Basat bir anda qoçu basıb kəsdi, dərisini çıxartdı, quyruğu ilə başını dəridən ayırmadı; dərinin içinə girdi. Basat Təpəgözün önünə gəldi. Təpəgöz bildi ki, Basat dəri içindədir. Basat qoçun başını Təpəgözün əlinə uzatdı. Təpəgöz qoçun buynuzundan bərk tutdu. Qaldıranda buynuzla dəri əlində qaldı. Basat Təpəgözün ayaqları arasından sıçrayıb çıxdı.

Təpəgöz buynuzu götürüb yerə çırpdı. Dedi: "Oğlan, qurtuldunmu?" Basat dedi: "Tanrım qurtardı". Təpəgöz dedi: "Ay oğlan, al bu barmağımdakı üzüyü barmağına tax, sənə ox və qılinc kar eyləməsin". Basat üzüyü alıb barmağına keçirdi. Təpəgöz dedi: "Oğlan, üzüyü alıb taxdınmı?" Basat dedi: "Taxdım". Təpəgöz Basatın üzərinə atılıb, xəncərlə vurub-kəsdi. Basat sıçrayıb kənarda durdu, gördü ki, üzük yenə Təpəgözün ayağı altına düşüb qalıb.

Təpəgöz dedi: "Qurtuldunmu?" Basat dedi: "Tanrım qurtardı". Təpəgöz dedi: "Oğlan, o günbəzi görürsənmi?" Dedi: "Görürəm". Təpəgöz dedi: "Mənim xəzinəm var. Get möhürlə, o qocalar götürməsinlər!" Basat günbəzin içinə girdi. Gördü ki, qızıl, gümüş yayılmışdır. Təpəgöz dedi: "İndi elə vurum ki, günbəzlə bir yerdə darmadağın olasan". Basat: "Lailahə ilallah, Məhəmmədən-rəsulallah!" — dedi.

Həmin anda günbəz yarıldı, yeddi yerdən qapı açıldı. Basat qapıların birindən çıxdı.

Təpəgöz dedi: "Oğlan, qurtuldunmu?" Basat dedi: "Tanrım qurtardı". Təpəgöz dedi: "Sənə ölüm yoxmuş! O mağaranı görürsənmi? Orada iki qılinc var: biri qınlı, biri qınsız. Mənim başımı o qınsız qılinc kəsər. Get, götür, mənim başımı kəs!"

Basat mağara qapısına getdi. Gördü bir qınsız qılinc durmadan enir-qalxır. Ehtiyatla öz qılincini çıxardı, qarşısına tutdu. Qılinc iki para oldu. Getdi, bir ağac gətirdi, qılincin qabağına tutdu. Onu da iki para eylədi. Sonra yayını əlinə aldı. Osla o qılinc asılan zənciri vurdu. Qılinc düşüb yerə batdı. Həmin qılincin dəstəyindən bərk tutdu. Gəlib dedi: "Ay Təpəgöz, necəsən?" Təpəgöz dedi: "Ay

oğlan, yenə ölmədinmi?" Basat dedi: "Tanrım qurtardı". Təpəgöz dedi: "Sənə ölüm yoxmuş!"

Təpəgöz söyləmiş, görək nə söyləyib demişdir:
Gözüm, gözüm, yalnız gözüm!
Yalnız gözlə mən oğuz yurdunu əsir etdim!
Ala gözümdən ayırdın, igid, məni!
Şirin candan ayırsın tanrı səni!
Belə ki mən çəkirəm göz dərdini,
Heç igidə verməsin tanrı bu günü!

Təpəgöz yenə dedi:
— Hardan gəldin, igid, yerin nə yerdir? Adın nədir, igid, söylə mənə!
Basat Təpəgözə söylədi:
— Olduğum yer, yurdum mənim Günortacdır! Mənim adımlı soruşsan — Aruz oğlu Basatdır!

Təpəgöz dedi:
— Süd qardaşıyıq, qıyma mənə!
Basat dedi:
— Ay zalım, ağ saqqallı atamı ağladıbsan,
Ağ birçəkli, qoca anamı inlədibsən,
Doğma qardaşım Qıyan Səlciki öldürmüşən,
Ağca üzlü gəlinimi dul etmişən,
Ala gözlü uşaqlarını yetim qoymusan.
Böyük, iti polad qılıncımı çəkməyincə,
Qafalı-papaqlı başını kəsməyincə,
Al-qanını yer üzünə tökməyincə,
Qardaşım Qıyanın qanını almayınca
Qoyarammı sağ qalasan, — qoymaram!

Təpəgöz bir daha söyləyib demişdir:
Ağ saqqallı qocaları çox ağlatmışam,
Ağ saqqallın qarğısını tutdu ola, gözüm səni?
Ağ birçəkli qarıları çox ağlatmışam,
Anaların göz yaşımı tutdu ola, gözüm, səni?
Bığ yeri tərləmiş cavanları çox yemişəm,
Cavanlıqlarımı tutdu ola, gözüm, səni?

Əlləri xınalı qızcığazları çox yemişəm,
Ovucları-qarışları tutdu ola, gözüm, səni?
Belə ki mən çəkirəm gözümün göynəmini!
Heç kimə verməsin Allah göz yükü, göz qəmini!
Gözüm, gözüm, ay gözüm! Yalnız gözüm!

Basat hirsləndi, yerindən durub gəldi. Təpəgözü nə dəvə kimi dizi üstünə çökdürdü. Təpəgözün öz qılıncı ilə boynunu vurdu. Başını yayın kirişinə taxdı, sürüyə-sürüyə mağara qapısına gəldi.

Basat Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı oğuz elinə muştuluqçu göndərdi. Onlar ağ-boz atlar minib çapdılar. Qalın Oğuz ellərinə xəbər çatdı.

At ağızlı Aruz qocanın evinə çapar gəldi. Ona Basatın sevinc xəbərini verdi: "Muştuluq! Oğlun Təpəgözü öldürdü!"

Qalın oğuz bəyləri yetişdilər. Salaxana qayasına gəldilər. Təpəgözün başını ortaya gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəlib şadlıq havası çaldı. Mərd igidlərin başına nə gəldiyini dedi-danışdı. Eləcə də Basata xeyir-dua verdi:

— Qara Dağa yetəndə sən, keçid versin!

Aşqın-daşqın sular keçəsən, keçid versin!

İgidliklə qardaşının qanını aldın!

Qalın oğuz bəylərini fəlakətdən qurtardın!

Qadir Allah üzünü ağ etsin, Basat! — dedi.

Sizə də xeyir-dua verək:

— Ölüm gəldikdə sizi pak imandan ayırmasın!

Günahınızı adı əziz Məhəmməd Mustafaya bağışlasın, xan hey!

N A Ğ I L

DƏRZİ ŞAGİRDİ ƏHMƏD

(ixtisarla)

Hamam-hamam içində, xəlbir saman içində, dəvə dəlləklik elər, köhnə hamam içində. Qarışqa şıllaq atdı, dəvənin budu batdı, milçək mindik, çay keçdik, yabaynan dovğa içdik...

Sizə kimdən xəbər verim, şah oğlu Şah Abbasdan.

Günlərin bir günündə Şah Abbas vəzir Allahverdi xana dedi:

– Çoxdandı sənnən səyahətə çıxmırıq, gəl bir dərvişlibas olub çıxmaq mahala, görək, nə var, nə yox.

Hər ikisi libaslarını çıxardıb bir dəst dərviş libası geydi, hərəsi əlinə bir ağac, bir kəşkül alıb, “Ya Əli, səndən mədəd!” deyib çıxdılar İsfahan şəhərinə. Burda da meydan qurub başladılar oxumağa. Deyirlər ki, Şah Abbasın çox gözəl avazı varmış. Bir dərzi şagirdini çağırıb dedi:

– Get o dərvişlərə söylə ki, ustam deyir, məclislərini qurtarandan sonra mənə qonaqdılar.

Şagird o saat baş üstə deyib özünü dərvişlərə yetirdi, ədəbnən salam verib dedi:

– Baba dərviş, ustam deyir ki, bu gecəni mənə qonaqdılar, başqasına dil verməsinlər...

Axşam dərvişlər gəldilər. Salam verib, içəri daxil oldular. Sonra başladılar söhbətə. Bunlar söhbət eləyirdilər, şagird də əlində iş görürdü.

Birdən ustası gördü ki, şagird yuxulayıb. Şagirdin adı Əhməd idi. Usta Əhmədi dürtmələyib durğuzdu, dedi:

– Ədə, zalım oğlu, nə yatırsan, gecə qurtarmadı ki?

– Usta, sən məni niyə oyatdın? İş qaçmırdı ki, işi bir saat sonra da hazır edə bilərdim, – deyə Əhməd cavab verdi.

Usta dedi:

– Oğul, indi oyadanda nə olar, nəyin ziyana getdi?

Şagird qəmgin-qəmgin dedi:

– Usta, doğru deyirsən, bir şeyim ziyana getməyib, ancaq bir yuxu görürdüm, heç olmayan kimi. O yuxum yarımçıq qaldı, ona heyifsilənirəm.

– Oğul, o necə yuxu idi ki, ona heyifsilənirsən?

– Usta, hər nə buyursan, onu yerinə yetirməyə hazıram, amma o yuxunu demərəm.

Usta da, dərvişlər də təəccüb eləyib, bir-birinin üzünə baxdılar. Usta o saat başa düşdü ki, qonaqlar da bu yuxunu bilmək istəyir.

Usta və dərvişlər nə qədər yalvardılar, olmadı. Başladılar onu dilə tutmağa. Yenə Əhməd dedi, demərəm ki demərəm.

– Usta, demir, qoy deməsin, sən də heç üstünü vurma.

Xülasə, dərvişlər ustayla xudahafizləşib düşdülər yola. Küçəyə çıxan kimi Şah Abbas Allahverdi xana dedi:

– Vəzir, gərək Əhmədin yuxusunu biləm.

Şah Abbas taxta çıxan kimi əmr elədi ki, filan yerdə bir dərzi var, onun Əhməd adlı bir şagirdi var, bu saat həmin Əhmədi mənim hüzuruma gətirin.

İki fərraş özünü yetirdi həmin dərzinin dükanına. Əhmədi götürüb Şah Abbasın divanxanasına tərəf yönəldilər.

2

Bəli, Əhmədi gətirdilər şahın hüzuruna.

Şah Abbas gülə-gülə dedi:

– Oğul, mən eşitmişəm, sən bir yuxu görübsən, heç kimə demirsən. Söylə görüm, o yuxu nədi?

Əhməd cavab verdi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, mən əhd eləmişəm ki, o yuxunu heç kimə deməyim.

Şah Abbas nə qədər çox dedi, Əhməd o qədər az eşitdi. Şah Abbas axırda qəzəblənib çığırdı:

– Cəllad gəlsin, bu haramzadanın boynunu vursun!

Cəllad yapışdı Əhmədin yaxasından, istədi aparsın, vəzir Allahverdi xan Şah Abbasın qulağına dedi:

Əhmədi zindana salan kimi biçarə ayaq üstə dura bilməyib, tirtap uzandı yerə. Ayağının, bədəninin sızıltısından dayana bilməyib başladı hönkür-hönkür ağlamağa.

Şah Abbasın bir qızı var idi. Adına Pəri Soltan deyərdilər. Pəri Soltanın evi zindana bitişik idi. O gördü zindandan ağlamaq səsi gəlir. Yanındakı qaravaşdan soruşdu:

– Ay qız, quldan, kənizdən atam kimi zindana saldırıb? Zindandan qulağıma ağlamaq səsi gəlir.

Qaravaş dedi:

– Xanım, zindana bir oğlan salıblar, bilmirəm kimdi, vallah, deyirsən, Yusifdi, qəbirdən qalxıb, özü də 18–19 yaşında.

Xülasə, qaravaş Əhmədi o qədər tərif elədi ki, Pəri Soltan görməzdən, bilməzdən Əhmədə aşiq oldu. Qız dedi:

– Dur gedək, bir özüm ona baxım.

Pəri Soltan Şah Abbasın gözünün ağı-qarası təkcə övladıydı. Özü də elmlı, kamallı bir qız idi. Bir sözlə, elmiynən gözəlliyi bərabər idi. Pəri Soltan özünü zindanın qapısına yetirdi. Deşikdən içəri baxıb nə gördü? Gördü, vallah, bir oğlan uzanıb zarıldayır, deyirsən, Yusifdi, qəbirdən çıxıb.

Pəri Soltan Əhmədi görən kimi aşıqı-şeyda olub, az qaldı ürəyi getsin, üzünü qaravaşa tutub dedi:

– Ey qaravaş, əhsən sənın zəhninə. Ancaq mən nə təhər eləyim ki, bu oğlan barədə bir əhval bilim, görüm bu kimdi, nəçidi, nə üçün zindana salınıb? Bunları bilsəm, qalanı asandı.

3

Qaravaş tez getdi zindanbanı çağırmağa. Zindanban dinməz-söyləməz düşdü qaravaşın dalınca.

Xanım özünü acıqlı göstərib dedi:

– Bu, kimdi, bunun günahı nədi? Bunu bura kim saldırıb?

– Əgər xatiriniz istəyirsə, bu saat buyurun, qapını açım, özünüz zəhmət çəkib danışdırın, ya da istəyirsiniz, mən özüm öyrənib sizə xəbər verim.

Pəri Soltan şad olub dedi:

– Elə gəlmişkən yaxşı olar ki, özüm bir əhval bilim, bir də day sonraya qalmasın.

– Əmr sənindi, nə cür istəyirsən, elə də olsun.

Zindanban açarı çıxartdı, qapını açdı, xanım, qaravaş içəri daxil olub, qapını örtülər. Zindanban çəkilib bir tərəfdə durdu.

Qapının səsinə Əhməd çevrilib gördü, paho, budu bir cüt nazənin sənəm gəlir, deyirsən, on dörd gecəlik aydı, buludun altından çıxıb.

Qızlar ona yaxınlaşıb, salam verdilər.

Əhməd zəndlə baxıb yəqin elədi ki, xeyr, bunlar nə huridi, nə də pəridi, lap insandı ki var.

Pəri Soltan xanım gülə-gülə Əhmədə dedi:

– Oğlan, adın nədi?

– Xanım, mənim adım Əhməddi, özüm də filan dərzinin şagirdiyəm. Bizə görə nə qulluğunuz var?

– Əhməd, hələ qulluq sonrakı məsələdi. Sən bir dərzı şagirdi, fağır adamın birisən. Mənə düzünü de görüm, səni bura nə üçün salıblar?

Əhməd bütün əhvalatı başdan-ayağa Pəri Soltana nağıl elədi.

Pəri Soltan əhvalatı Əhməddən eşidəndə ürəyi şan-şan olub dedi:

– Əhməd, niyə yuxunu açıb biryolluq canını qurtarmırsan?

Əhməd dedi:

– Xeyr, xanım, ölsəm, yenə də yuxunu açmayacağam. Açısaydım, elə əvvəldən açardım.

Pəri Soltan Əhmədin bu kişiliyinə təəccüb eləyib, öz ürəyində “afərin” dedi. Məhəbbəti ona bir idisə, min oldu.

...Hər gün Pəri Soltan Əhmədə baş çəkir, yemək göndərir, dava-dərmanla yaralarına məlhəm qoydururdu.

Əhməd Pəri Soltanın bu rəftarına məəttəl qalmışdı. Day yazıq nə bilirdi ki, Pəri Soltanın ürəyində nə var?

Bir gün zindanban izin alıb dedi:

– Xanım, zindanın dibindən sarayın otaqlarından birinə qapı açaram. Bu yazığı ora apararıq. Yaralarına məlhəm qoymaq, sağaltmaq orda daha rahat və asan olar.

Pəri Soltan bir qədər fikirləşib dedi:

– Onda sən qapını aç.

İki saat tamam olmamış zindanban qapını açıb hazır elədi.

Pəri Soltanla qaravaş hərəsi bir tərəfdən Əhmədin qoluna girib apardılar o biri otağa. Əhmədin bədəninə təzədən məlhəm qoyub yaxşıca sarıdılar.

Pəri Soltan dedi:

– Əhməd, mən Şah Abbasın qızı Pəri Soltanam, bura da mənim otaqlarımdan biridi.

Əhməd yeyib, içib günü-gündən gözəlləşirdi. Pəri Soltanın da məhəbbəti günü-gündən artırdı.

4

Elə bu vaxt Firəng padşahından Şah Abbasa elçi gəlib qızı Pəri Soltanı oğluna istədi. Şah Abbas razı olmayıb, elçini geri qaytardı. Bir neçə gün keçmişdi, səhər

durub gördülər nə? İsfahanın dörd tərəfini qoşun bürüyüb. Firəng padşahının vəziri Şah Abbasın yanına adam göndərib dedi:

– Mən Firəng padşahının vəziriyəm, gəlmişəm qızının elçiliyinə. Əgər verməsən, mən qırx cavan oğlanla cavan qız gətirmişəm. Onların qırxı da bir boyda, bir sifətdə, bir yaşda. İyirmisi oğlandı, iyirmisi də qızdı. Elə bir adam tap ki, onlara əl vurmamış, oğlanları, qızları bir-birindən ayırsın. Yoxsa sənın torpağını at torbasında daşıdaram.

Şah Abbas vəziri, vəkili yığıb məsləhət istədi. Hərə bir söz dedi. Axırda Allahverdi xan izin alıb dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, biz dava eləməmiş, qan tökməmiş, qızımızı kəcavəyə qoyub yeddi illik baci-xəracnan Firəng padşahının oğluna göndərə bilmərik. Namussuz yaşamaqdansa, namuslu ölmək daha əfzəldi.

Hələlik dava eləyib nahaq qan tökməyə, görək bu qıznan oğlanları tanıyan bir adam tapa bilərikmi? Əgər bu yolnan qurtarmasaq, onda ölüncən vuruşarıq. Pəri xanımı aparsalar da, qoy biz öləndən sonra aparsınlar.

Hamı – əyan-əşrəf vəzir Allahverdi xanın rəyini bəyənib “əhsən” dedi. Şah Abbas car çəkirdi, nə qədər İsfahanda adam var idi, böyükdən kiçiyə yığdılar divanxananın qabağına. Hamı öz baxtını sınamaq istədi, amma heç bir nəticə hasil olmadı.

Şah Abbas zindanbanı çağırırdı, Əhmədi istədi. Vəzir Allahverdi xan əhvalatı Əhmədə nağıl etdi. Əhməd dedi:

– Qibleyi-aləm, mən bu məsələni açmazdım, çünki mənı nahaqdan çox incidibsən, amma yenə də qeyrətim yol vermir. Mən bu bəlanı İsfahan şəhərinin üstündən rədd edəcəyəm, ancaq bir şərtən. Gərək qızın Pəri xanımı mənə verəsən, ondan sonra bu məsələni açam.

Şah Abbas Əhmədi bir qədər o yana-bu yana çəkib, axırda razı oldu. Əmr elədi Əhmədə faxır libas geyindirildilər, məclis qurulub Pəri xanımın şərbətini içirdilər. Ondan sonra Əhməd durub Şah Abbasa təzim edib, ərz elədi:

– Şah sağ olsun, indi buyur, həmin cavanları da, Firəng padşahının vəzirini də qonaq çağırınsınlar. Mən orda oğlanlarnan qızları bir-birindən ayıraram. Özü də əl suyunu mən özüm hazırlayıb, özüm də tökəcəyəm.

5

Əhməd zindanbanla qayıtdı zindana. Ertəsi gün meydana gəlib o saat qaydaynan suyu hazır elədi. Ondan sonra həmin qırx cavanı düzdü evin bir

tərəfinə. Vəzir Allahverdi xanı qoydu bu qırx adam oturan cərgənin başına, əl suyunu tökməyə başladı.

Elə ki su vəzir Allahverdi xanın əlinə dəydi, gördü su istidi, ancaq ar eləyib əlini çəkmədi. Elə ki oğlanlara növbə yetişdi, onlar da əllərini çəkmədilər. Amma qızların əllərinə su düşən kimi əllərini çəkdilər. Hər kim əlini çəkdi, o saat Əhməd onu durğuzub Firəng padşahının vəzirinin cərgəsində oturdurdu. Belə-belə qızların iyirmisi də seçilib, o biri tərəfə getdilər. Qurtarandan sonra üzünü Allahverdi xana tutub dedi:

– Xan, sənin başındakılar kişidi.

Firəng padşahının vəzirinə dedi:

– Sənin başındakılar isə qızlardır.

Qonaqlar çörəklərini yeyib, suyu süzülmüş kimi düşdülər yola.

Bunlar o yana gedən kimi Şah Abbas Əhmədi çağırırdı dedi:

– Qızımın nişanlısın, bu öz yoluynan, dustaqsan, bu da öz yoluynan, indi söylə görüm, yuxu nə idi?

– Şah sağ olsun, mən də köhnə Əhmədam, öz yolumnan gedirəm, nə bilirsən elə.

Şah Abbas Əhmədi bir yaxşı döydürüb, nişan paltarını da qoltuğuna verib yenə göndərdi zindana.

Pəri Soltan Əhmədin bədəninə məlhəm qoyub sarıdı. Bunları burada qoyum, sizə kimdən xəbər verim, Firəng padşahından. O, əhvalatı bilib oğluna dedi:

– Heç fikir eləmə, bu dəfə elə bir şey göndərərəm ki, daha onu açan olmaz.

Firəng padşahı bir kağız da öz dilindən Şah Abbasa yazdırıb, üç at da vəzirə verib, yenə İsfahana qayıtdı. Vəzir naməni götürüb Şah Abbasın hüzuruna gəldi.

Şah Abbas da Allahverdi xana işarə elədi ki, naməni oxusun. Vəzir Allahverdi xan naməni ucadan oxumağa başladı: “Ey Şah Abbas, bu namə sənə çatan kimi ya qızın Pəri Soltanı kəcavəyə qoy, yeddi ilin baci-xəracıynan və cehizləriynən mənim oğluma göndər; ya da üç at göndərmişəm, üçü də bir boyda, bir buxunda, bir rəngdə, bir çəkiddə. Onlardan biri biryaşardı, biri ikiyaşardı, biri də üçyaşardı. Tanıyarsan görüm, biryaşar hansıdı, ikiyaşar hansıdı və üçyaşar hansıdı. Əgər bunları yerinə yetirə bilməsən, o vaxt hazır ol, davamız davadı. Sənin üstünə o qədər qoşun töküm ki, göydə ulduzların sayı olsun, qoşunun sayı olmasın”.

Şah Abbas üzünü tutdu elçilərə və dedi:

– İndi siz azadsınız, üç gündən sonra sizə cavab verərik.

6

Firəng padşahının vəziri getdi. Şah Abbas üzünü məclisə tutub dedi:

– Söyləyin görək, nə tədbir etməliyik.

Şah Abbas Firəng padşahının vəzirinə xəbər göndərdi ki, biz atları tapırıq, əgər tapmasaq, davamız davadı. Sizə verən Allah bizə də verər...

Atlar çəkdirildi meydana. Bütün İsfahanın əhli üç günün müddətində bir-bir ata baxıb baş açə bilmədilər. Axırda vəzir Allahverdi xan izin alıb dedi:

– Qibleyi-aləm, biz niyə belə fikrə gedirik? Əhmədi gətirək, o, buna, bəlkə, əlac elədi.

Zindanban Əhmədi götürüb gəldi. Əhməd dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, mən bu işi düzəldərəm, amma yenə də bir şərtim var. Pəri xanımla kəbinimizi kəsdirin...

Şah Abbas bildi ki, Əhməd ölər, sözündən dönməz. Buna görə Əhməd tərəfdən vəzir Allahverdi xan, Pəri Soltan tərəfdən də vəkil Şah Abbas özü oldu. Kəbin kağızına hər iki tərəf qol çəkib öz möhürü ilə möhürlədi. Sonra da üləmələr qol çəkib, möhürlərini vurub kağızı Əhmədə verdilər.

Əhməd Şah Abbasa dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun. Firəng padşahının adamlarına de ki, sabah tezdən atları gətirsinlər meydana. Mən də gələm ora. Siz də əmr eləyin, həmin yerdə bir qab süd, bir qab arpa, bir az da yonca hazır olsun. Sonra mən atları tanıyaram.

Şah Abbas car çəkib bütün İsfahanı işdən xəbərdar eləmişdi. Ona görə tamam İsfahan əhli də böyükdən-kiçiyə meydanda idi. Fərraşlar bir qab süd, bir torba arpa, bir bağ da yonca hazır eləyib meydanın bir yerində qoydular. Atlar arpanı, südü və yoncanı görəndə üçü də dartınıb az qaldı mıxları çıxartsınlar. Əhməd də lap başa südü, sonra yoncanı, sonra da arpanı qoydurmuşdu.

Əhməd atların özünü yeyib tökməsini görəndə bildi ki, acdırlar. Ona görə əmr elədi, atları açdılar. Üçyaşar at açılan kimi özünü saldı arpanın üstünə.

İkiyaşar at südün yanından keçib başladı yoncanı yeməyə, biryaşar at da özünü südün üstünə salıb, başladı xorhaxornan içməyə.

Əhməd bunları görəndə gülə-gülə atların qabağına keçib dedi:

– Bax, arpa yeyən bu at üçyaşardı.

Ondan ötüb yonca yeyən ata yaxınlaşdı: – Bu, ikiyaşardı,- sonra süd içən atı da göstərdi. – bu da biryaşardı.

Firəng padşahının vəziri təsdiq edib dedi:

– Düzdü.

Camaat bu sözləri eşidəndə yerbəyerdən hamısı Əhmədə əhsən deyib, ona dua edə-edə dağıldılar.

Firəng padşahının vəziri yenə bikef, məlul, qoşunu da götürüb suyu süzülə-süzülə düşdü yola.

Şah Abbas yenə əmr elədi. Əhmədi falaqqaya bağladılar. Əhmədi bir yaxşı döyüb göndərdilər zindana.

7

Firəng padşahı on gün qoşuna istirahət verdi. On gündən sonra təzədən səfər tadarükü görülüb köç təbili vuruldu. Firəng padşahı gətirib vəzirə üç alma, bir də bir kağız verib dedi:

– Bunları Şah Abbasa verərsən.

İsfahan əhli Firəng qoşununu gördü, o saat bildilər ki, iş nə üzdədi. Elçi kağızı Şah Abbasa çatdırdı:

“Ey Şah Abbas, bu namə sənə çatan kimi qızın Pəri Soltanı yeddi ilin baci-xəracıyla və cehiziylə göndərərsən mənim oğluma. Əgər göndərməsən, ya gərək bizlə dava edəsən, ya da sənə üç alma göndərirəm. Biri builki, biri bildirki, biri də inişilkidi. Taparsınız görüm, inişilki hansıdı, bildirki hansıdı və builki hansıdı”.

Üç gün idi ki, İsfahan əhli gəlib almaya baxırdı. Şah Abbas üzünü tutub vəzir Allahverdi xana dedi:

– Vəzir, ta mənim torpağımda bir şəxs qalmayıb bu sirri açıb düşməni bizim başımızdan rədd eləsin?

Vəzir Allahverdi xan cavab verdi:

– Şah, yenə bir nəfər var, o bu işə çarə edər. O da Əhməddi.

– Əgər biz bu dəfə də Əhmədi gətirsək, o deyəcək, gərək qızın toyunu eləyib mənə verəsən, ondan sonra mən almaları tapım. Mən də ki qızımı dərzilə şagirdinin birinə verə bilmərəm.

Padşahlar içində rüsvay olub, başım aşağı olar.

Vəzir Allahverdi xan gülüb dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, Əhməd kimi bir ağıllı, qoçaq oğlanla qohumluq adama başaşağılığı deyil, başucalığı gətirər.

Şah Abbas gülə-gülə dedi:

– Vəzir Allahverdi xan, əhsən sənin dediyinə, sən düz deyirsən. Əmr elə, Əhmədi gətirsinlər, lap özü deməsə də, Pəri Soltanı verəcəyəm ona. Onu nahaqdan döyüb çox incitmişəm.

Vəzir Allahverdi xan o saat sifariş elədi zindanbana:

– Əhmədi izzəti-calalnan gətir hüzura.

Zindanban Əhmədi gətirdi. Şah Abbas üzünü Əhmədə tutub dedi:

– Arvadın Pəri xanımı Firəng padşahı istəyir, özü də üç alma göndərib: biri builki, biri bildirki, biri də inişilkidi. Gərək onları tanıyasan.

Yoxsa ya Pəri Soltan xanımı aparacaqlar, ya dava eləyəcəklər. İndi o almaları tanıya bilərsənmi?

Əhməd ədəblə dedi:

– Bəli, qibleyi-aləm sağ olsun, tanıyaram, ancaq gərək əvvəlcə toy edib Pəri xanımı mənə tapşırırsınız, ondan sonra almaları tanıyaram.

Şah Abbas gülüb dedi:

– Sən deyən olsun.

Bütün İsfahanı çıraqlan eləyib qırx gün, qırx gecə toy eləməyə başladılar. Qırx birinci gün Şah Abbas Pəri Soltanın əlindən tutub ikisinin də alnından öpdü, hər iki aşıqı bir-birinə tapşırdı.

8

Səhəri Əhməd calalla meydana gəlib gördü Şah Abbas, Vəzir Allahverdi xan, başqa vəzir-vəkillər və Firəng padşahının vəziri oturub onu gözləyirlər.

Əhməd bu cür gizli sirlər açmağı beş barmağı kimi bilirdi. Odu ki, ürəkli idi. Şah Abbasa hörmətlə baş endirib, dedi:

– Atayi-mehribanım, əmr edin, üç qab su gətirsinlər.

Üç qab su gətirdilər. Əhməd qabları meydanın ortasına yan-yana düzüb, hər almanı bir qabdakı suya atdı. Gördülər, almalar suya düşən kimi biri suya batdı, qabın lap dibində durdu, birisi gah suya batdı, gah da üzə çıxdı. O birisi isə suyun üzündə ipək kimi o tərəf-bu tərəfə üzdü. Əhməd əmr elədi, qulamlar qabların üçünü də götürüb Şah Abbasa, bütün əyan-əşrəfə, vəzir-vəkilə və camaata göstərdilər. Ondan sonra gətirib qoydular Firəng padşahının vəzirinin qabağına. Sonra Əhməd üzünü məclisə tutub dedi:

– Bax o lap batan builkidi, çünki o, hələ təzədi, boyda o biriləri ilə bir olsa da, suyu çəkilməyib, ona görə də ağırdı. O birisi ki gah batıb, gah da çıxır, o da bildirkidi, çünki onun da suyu çəkilib, amma yenə də bir az vaxtı qalıb.

Amma o alma ki elə saman kimi üzündə qalıb, o inişilkidi, onun suyu elə çəkilib ki, quruyub qov kimi qalıb. Ona görə də suya batmır.

Ondan sonra hamı Əhmədə dua edə-edə öz evinə getdi.

Bu əhvalatdan bir müddət sonra Şah Abbas Pəri Soltana qonaq getdi. Bir çox otaqlardan keçib Pəri Soltan xanımın xüsusi istirahət otağına çatdı. İçəri girəndə gördü Əhməd uzanıb, Pəri Soltan da onun başının üstündə oturub. Bunlar Şah Abbası gördülər, həya eləyib tez yerlərindən qalxdılar. Pəri Soltan xanım qaçıb pərdənin dalında gizləndi.

Əhməd qah-qah çəkib güldü.

Şah Abbas Pəri Soltanı pərdə arxasından çıxarıb, hər iki övladının üzündən öpüb dedi:

- Əhməd, söylə görüm, mən qapıdan girəndə Pəri Soltan niyə qaçıb gizləndi, sən niyə qah-qah çəkib güldün?

Əhməd gülə-gülə dedi:

- Atayi-mehribanım, ürəyin şad olsun, çünki o yuxu ki mən görmüşəm, zahir oldu, ona görə qah-qah çəkib güldüm. İndi daha açıb deyə bilərəm. Çünki bu günü gözləyirdim.

Qibleyi-aləm, onda mən yuxuda gördüm ki, bir ay mənim başımın üstündə doğdu, birdən bir qara bulud gəlib onu aldı. İndi həmin yuxu zahir oldu. Pəri xanım ay, sən də buludsan.

Şah Abbas gülüb Əhmədin ağına əhsən dedi. Hər üçü: ata, bala, damad bir yerdə çörək yeyib, mətləb və muradlarına çatdılar. Allah sizi də mətləb və muradınıza çatdırsın.

Dastan

DURNA TELİ

("Koroğlu" dastanından)
(ixtisarla)

Koroğlunun bir xasiyyəti vardı ki, boş vaxtlarda həmişə dəlilərlə məşq eləyərdi. At minmək, nizə oynatmaq, qılinc vurmaq, qalxan tutmaq, ox atmaq onların səhər-axşam peşələri idi.

Koroğlu Dəmirçioğlu da yanında bir uca yerdə durub məşqə baxırdı. Xanımlar da onların yanında idilər. Bir də baxdılar ki, budu, bir dəstə atlı çapa-çapa gəlir, qabaqlarında da Eyvaz. Amma Eyvaz, nə Eyvaz...

Durna telini də ki sancıb başına, elə bil qeysər balasıdır, başına cıqqa qoyub. Nigar xanım baxdı, özünü saxlaya bilmədi, üzün Koroğluya tutub dedi:

– Koroğlu, bir bu yana bax, gör o gələn kimdi?

Sən demə, Koroğlu da elə ona baxırmış. Nigar deyəndə Koroğlu sazı basdı döşünə, dedi:

Nigar xanım, sənə deyim,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.
Əynindəki polad geyim,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Eyvazım on beş yaşında,
Qüdrət qələmi qaşında,
Durna teli var başında,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Telli xanım da burada idi. Dəmirçioğlu sağalmışdı deyən onun da kefi saz idi. Baxıb-baxıb birdən qayıtdı ki:

– Nigar xanım, görürsənmi, durna teli Eyvaza necə yaraşır. Gör o, kişilərə elə yaraşanda bizə necə yaraşar? Gəl uşaqları göndərək, gedib bizə də durna teli gətirsinlər.

Elə bu sözdə Eyvaz gəlib çatdı onların bərabərinə. Atdan düşüb Nigar xanıma, Koroğluya, Dəmirçioğluna, xanımlara salam verdi, sonra üzünü Koroğluya tutub dedi:

– Eşidirsənmi? Xanımlar durna teli istəyirlər. İzin ver, gedim onlara durna teli gətirim.

Koroğlu bir istədi, izin verməsin. Qorxdu ki, gedə, başına bir xəta-zad gələ. Bir də fikirləşdi ki, getsə yaxşıdı. İgidin başı qalda gərək. Bərkə-boşa düşsə yaxşıdı. Döndü Nigar xanıma, soruşdu:

– Nə deyirsən, getsin, getməsin?

Nigar dönüb Eyvaza baxdı. Gördü, vallah, Eyvaz elə baxır, elə baxır ki, elə bil gözləri ilə dil olub yalvarır. Ürəyi tablamadı. Onu sındırmaq istəmədi. İzin verdi.

Yol uzaq olduğuna görə Eyvaz Qıratı mindi. Dəmirçioğlu ilə Bəlli Əhməd də hərəsi bir seçmə at minib yola düzəldilər. At sürdülər, dərə keçdilər, düz getdilər, gəlib Bağdad ətrafına çatdılar.

Baxdılar, burada o qədər durna var, o qədər durna var ki, çınqıl kimi. Atları ota buraxıb, özləri ox-yaylarını götürüb başladılar durna ovlamağa. Hə birini, beşini, on beşini... Qərər, bir-iki saatın içində bir aləm durna vurdular. Əyləşib bunların tellərini yolub heybələrə yığdılar, ətlərindən də kabab çəkib xurma ağacının dibində yeməyə başladılar. Ola durna ətinin kababı, xurma ağacının sərinə... Yeyib-içib, hərəsi bir tərəfdə yuxuya getdi.

2

Sən demə , Bağdad paşası Aslan paşanın qoruqçusu bunlara göz qoyurmuş. Elə ki onlar yuxuya getdilər, qoruqçu daban aldı Aslan paşanın yanına ki, bəs:

- Nə otursan? Üç nəfər nabeləd adam gəlib, bu namda, bu nişanda; özləri də filan bulağın başında yatıblar. Amma içlərində bir nəfər var, lap Koroğlunun özüdür ki durub.

Qoruqçu Koroğlu adını çəkək, Aslan paşa qoşun böyüyünü çağırıb hökm elədi ki, hazırlaşsın.

Bəli, təbil vuruldu. Qoşun yığıldı. Yaraqlanıb, yasaqlanıb yola düşdülər.

Qırat ayaqlarını yerə döyüb kişnəməyə başladı. Dəmirçioğlu ilə Bəlli Əhməd Qıratın səsinə yuxudan ayılıb gördülər ki, qoşun dörd bir yanı tutub. Qoşun hərəkətə gələndə Dəmirçioğlu bir dəli nəre çəkib, əl atdı misri qılınca. Dəlilər üç tərəfdən özlərini vurdular dəryayi-ləşkərə. Sağdan vurdular, soldan çıxdılar, soldan vurdular, sağdan çıxdılar.

Qoşun dönmüşdü çəyirtkəyə, gəldikcə gəlirdi, nə qədər qırdılarsa, nə qoşunun dalı kəsildi, nə də ki bir yol tapıb aradan çıxıb bildilər.

Piyadalıq dəliləri əldən-dildən saldı. Amanlarını kəsdi. Axırda onları bir-birlərindən ayrı salıb təklədilər, üçünü də tutub atları ilə bərabər şəhərə gətirdilər.

İndi bunlar burada qalmaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, Xoca Əzizdən. Koroğlunun bir bəzirgan dostu var idi. Adı Xoca Əziz idi. Qoşun elə ki Eyvazgili tutub şəhərə tərəf gəlməyə üz qoydu, bazara səs düşdü ki, bəs üç nəfər quldur tutublar, asmağa aparırlar. Bazar adamı hamısı çıxdı onların tamaşasına. Xoca Əziz

də bu adamların içində idi. Xoca Əziz gördü nə? Tutulan Eyvazdı, Dəmirçioğludu, bir də Bəlli Əhməddi.

Dünya-aləm Xoca Əzizin gözündə qaraldı. Dedi: "Ey dadi-bidad!.. Bu zalım oğlu zalım uşaqları öldürəcək". Qaldı mat-məəttəl ki: "Nə təhər eləyim? Mənim burada əlimdən bir iş gəlməyəcək. Ticarət deyil ki, min dənə Bağdad tacirini bir xoruza yükləyim. Xəbəre getsəm, buradan Çənlibelə azı bir həftəlik yoldu. Mən gedəsi, xəbər verəsi, Koroğlu gələsi... Yəqin ki, onları öldürərlər".

Xoca Əziz elə bu götür-qoyda idi, bir də gördü, budu, dustaqlardan bir az aralı üç dənə at gətirirlər. Belə baxanda Qıratı tanıdı. Öz-özünə dedi: "Ey dili-qafil, tapmışam. Nə təhər olsa, gərək Qıratı ələ keçirib Koroğluya xəbər çatdıram". Bunu deyib Xoca Əziz düşdü onların dalına. Gəlhagəl, gəlhagəl, gəlib çatdılar Aslan paşanın imarətinin qabağına.

3

Aslan paşa dedi:

– Özlərini zindana salın, atlarını buraya gətirin.

Mehtərlər də atları çəkdiilər Aslan paşanın qabağına. Aslan paşa əmr elədi, mehtərbaşı qabaqca Dəmirçioğlunun atını minib gərmişə gətirdi. Bir o başa sürdü, bir bu başa sürdü, gətirib Aslan paşanın qabağında saxladı. At Aslan paşanın xoşuna gəldi.

Ondan mehtərbaşı Bəlli Əhmədin atını minib cövlənə gətirdi. Aslan paşa bu atı da bəyəndi. Növbə Qırata gəldi. Bəli, mehtərbaşı Qıratı mindi, nə qədər elədisə, at yerindən tərpənmədi. Mehtərbaşı axırda hirsələnib ata bir taziyanə çəkdi. Qırat bir az da qulaqlarını salladı. Mehtərbaşı bir taziyanə də çəkəndə at quyruğunu qısdı, gözlərinin birini yumdu, axsaya-axsaya yeriməyə başladı. Aslan paşa gülüb dedi:

– Görünür ki, bunlardan ikisi ağadı, birisi nökər. Bu, nökərin atıdı. Çünki elə sir-sifətindən də nökərə oxşayır.

Sonra üzünü mehtərbaşıya tutub dedi:

– O iki atı ilxıya qat! Bu ələngəni də ver o qoruqçuya. Qoy aparıb minsin. Genə ayağını yerdən götürər.

Qıratı verdilər qoruqçuya. Aslan paşanın hərəkəti qoruqçuya yaman dəymişdi. O, gətirdiyi xəbəre görə ənam gözləyirdi. Xələt gözləyirdi. Odu ki qoruqçu yaman

pərt olmuşdu. Xoca Əziz işi belə görəndə ürəyində Qırata "afərin" dedi. Sonra camaatı yarıb özünü qoruqçuya yetirdi. Dedi:

– Ayə, qoruqçu, neçə verim bu yabıya?

Söz qoruqçunu lap götürdü. Başladı söyüb savaşımağa. Xoca Əziz onu danlayıb başladı dəlil-dəlayil eləməyə ki: "Balam, day bizi niyə söyürsən? Biz nə günahın sahibiyik?"

Qərəz, o yan-bu yan, Xoca Əziz yağlı dilini işə salıb qoruqçunun hirsini yatırdı. Atalar deyiblər ki, tacir-tüccar dili ilanı yuvasından çıxardar.

Axırı ki, Xoca Əziz bir az pul verib Qıratı qoruqçudan aldı. O qədər gözlədi ki, qaş qaraldı. Ocağı asıb qır-saqqızı tökdü tiyana, əridib elədi mum kimi.

Sonra bunu bezin üstünə sürtüb möhkəm-möhkəm sarıdı Qıratın belinə, özü də çıxıb oturdu üstündə. Qır-saqqız Xoca Əzizi elə tutdu ki, kəndirqayış kimi. Elə ki Xoca Əziz arxayınlaşdı, bildi ki, day yıxılmayacaq, atın başını balaca boşladı. At götürüldü, nə götürüldü. Yazıq Xoca Əzizdə nə Xocalıq qalmışdı, nə də Əzizlik. Bayaq ha huşunu itirdi. At nə qədər yol getdi – bilmədi, necə getdi, bilmədi. Bir də at bərk kişnədi. Xoca Əziz atın səsinə gözlərini açıb gördü Çənlibeldədi.

Dəlilər Qıratın səsinə eşitcək tökülüb gəldilər. Qırat süzüb düz Koroğlunun qabağında dayandı. Üzünü gəlidiyi tərəfə tutub elə kişnədi ki, dağ-daş lərzəyə gəldi. Koroğlu vəfalı atının başını qucaqlayıb üzündən-gözündən öpdü. Baxdılar ki, atın üstündə bir adam var, amma özündə deyil. Yapışdılar qolundan ki, düşürsünlər. Ha çəkдилər, qopmadı ki, qopmadı. Axırda baxıb gördülər ki, özünü qır-saqqızla ata yapışdırıb. Kişini elə bezqarışıq atdan götürüb yerə qoydular. Koroğlu baxdı ki, Xoca Əzizdi. Di su-zad, Xoca Əziz özünə gəldi. Koroğlu soruşdu:

– Bu nə əhvalatdı?

Xoca Əziz dedi:

– Eyvazı, Dəmirçioğlunu, Bəlli Əhmədi Aslan paşa tutub zindana salıb. Özünü tez yetirməsən, bir də onların üzünü görməyəcəksən.

Elə bil dəlilərin üstünə su səpdilər. Xanımlar hamısı başlarını aşağıya saldılar. Koroğlu dönüb Nigara baxdı. Gördü, vallah, Nigar bir haldadı, bir haldadı ki, alma yanaqları Səmərqənd kağızı kimi ağarıb.

Ala gözləri bahar buludu kimi dolub. Yaqut dodaqlar bir dəqiqədə elə solub, elə bil lələdi, şaxtaya düşüb.

4

Dünya Koroğlunun gözündə qaraldı. Əlini atıb Qıratın yüyənindən tutdu. Elə qəzəblə ata sıçradı ki, Qıratın əvəzin ayrı bir at olsaydı, çoxdan beli sınımışdı. Koroğlu dedi:

– Mən getdim. Siz dalımca gələrsiniz, Bağdad bağlarında sizi gözləyəcəyəm. Kim səhər tezdən hamıdan qabaq gəlib mənə salam versə, yüz qızıl alacaq.

Bunu deyib atın başını boşladı. Qırat iki dal ayaqları üstə qalxdı, Bağdad tərəfə üz qoydu.

Dəlilər tələm-tələsik hazırlaşdılar. Yaraqlanıb, yasaqlanıb yola düşdülər. Səhər dan yeri söküləndə Koroğlu bir də gördü ki, Dəli Mehtər, Kosa Səfər, Çopur Mehdi, İsabalı, Tüpdağıdan, Toxmaqvrın, Halaypozan, Tanrıtanımaz, Dilbilməz onun qabağında əl qılınca dayanıblar. Belə baxanda gördü ki, Bağdad bağlarında xurmanın sayı var, amma dəlilərin sayı yoxdu. Koroğlu dəlilərə hay vurdu, hamı atlandı. Yavaş-yavaş şəhərə tərəf sürməyə başladılar.

Bir az getmişdilər, gördülər, bir qoca kişi taxıl biçir. Amma elə ağlayır, elə ağlayır ki, yaş gözündən dolu kimi tökülür.

Koroğlu yaxın gəlib soruşdu:

– Ay əmi, niyə ağlayırsan?

Qoca heç başını da qaldırmayıb dedi:

– Neynirsən? Səndən ki mənim dərdimə dərman olmayacaq, çıx yolunla get!

Qoca sözü nə qədər yayındırmaq istədisə, Koroğlu əl çəkmədi. Kişi gördü olmayacaq, axırda dedi:

– İndi ki əl çəkmirsən, qabaqca mənə de görüm, sən kimsən? Bu başındakı dəstə-tifaq nədi?

Koroğlu dedi:

– Mən Muradbəyli tərəflərdənəm. Buradan mal almağa gəlmişik. Yollar şuluqdu deyən belə yaraqlı-yasaqlı gəlmişik.

Kişi bir az dayandı, gözünü silib dedi:

– Bizim bu Bağdadda bir paşa var. Adına Aslan paşa deyirlər. Çox namərd, çox müxənnət, çox da hiyləgər adamdı. İndi üç gündü ki, Koroğlunun üç dəlisini tutub zindana salıb.

Dünən car çəkib xəbər verib ki, bu gün onları asdıracaq. Bala, doğrusu ki, mən elə mərd oğulların belə namərd əlində ölməyini qəbul eləyə bilmirəm. Əgər mərdi-mərdana meydan açsaydı, təkbətək vuruşub öldürsəydi, mənə yer

eləməzdi... Neynim, qocalığın üzü qara olsun. İndi mənim yüzdən artıq yaşım var. Əlimdən bir iş gəlmir. Atalar deyiblər, adam əli ilə iş görə bilmədi, güc verər dilinə. Dil də ki oldu bağlı, ixtiyarı oldu bəylər, paşalar əlində, onda əlac qalır gözə. Adam dəm verir gözünün yaşına.

Qoca sözünü qurtaran kimi Koroğlu dəlilərə hökm elədi ki, qocaya kömək eləsinlər. Dəlilər tutuquşu kimi doluşdular zəmiyə. Bir suiçim saatda qocanın bütün taxılını biçib-dərləyib, yığdılar bir tərəfə.

Qoca mat-mat baxırdı ki, görəsən, bunlar kimdilər, nə eləmək istəyirlər. Bir fikrindən keçdi ki, bəlkə, bunlar Aslan paşanın adamlarındandırlar. Taxılı yandırmaq istəyirlər. Amma baxdı ki, yox. Bu, düşmənciliyə oxşamır.

Elə ki dəlilər qurtardılar, Koroğlu qocaya dedi:

– Qoca, bil və agah ol! Dediyn Koroğlu mənəm. İndi bu saat sənə o Aslan paşanın ürəyinə bir od qoyacağam ki, məhşərəcən yansın. Biz bu saat şəhərə girəcəyik. Sən də bir böyük xurcunla Aslan paşanın xəzinəsinin qabağında məni gözlərsən.

Koroğlu bunu deyib dəlilərə hay vurmaq istəyirdi ki, yola düşsünlər, qoca dedi:

– Koroğlu, ayaq saxla, görürəm ki, Aslan paşa səni yaman qəzəbləndirib. Odu ki, gözlərin qızıb. Ancaq şəhərə belə girmək olmaz. Səni tanıyrlar. Sən özün şəhərə tək gir. Adamların da qoy beş-beş, on-on olub camaata qarışsınlar.

5

Koroğlu dedi:

– Dəlilərim, mən Aslan paşanın məclisində olacağam. Onların o qədər başlarını qatacağam ki, siz yerlərinizi tuta biləsiniz. Mən əlimi bıqlarıma çəkməmiş bir adam yerindən tərpənməsin.

Koroğlu sözünü qurtardı. Ondan sonra paltarlarının üstündən bir aşıq paltarı geyindi, çiyinə də bir saz salıb yola düşdü.

Aslan paşa bir kef-damaqda idi ki, gəl görəsən. Meydanın başında taxt qurdurub əyləşmişdi. Təbil vuruldu. Sədrəzəm irəli gəlib camaata deməlisini dedi, tapşırılmalsını tapşırdı, sonra bir dəstə yaraqlı əsgər gətirib camaatın qabağında bir cərgə düzdülər ki, işdi, bəlkə, birdən qarışıqlıq zad oldu. Elə ki hər iş qurtardı, cəllad Eyvazı dar ağacına gətirdi.

Elə bu dəmdə Koroğlu özünü saldı meydana. Aslan paşa qördü ki, budu, bir aşıq çiyində saz girdi ortalığa.

Dedi:

– Ayə, yanşaqsanmı?

Koroğlu dedi:

– Bəli, paşam, yanşağam.

Aslan paşa dedi:

– Ayə, heç Koroğlunun sözlərindən bilirsənmi?

Koroğlu dedi:

– Ay paşa, izin ver, sənə söz oxuyum, söz olsun. Koroğlu nə adamdı ki, onun sözü belə məclisdə oxuna?!

Paşa dedi:

– Yox, sən bilmirsən! Mən Koroğlunun üç dəlisini tutmuşam. Bu şadyanalıq da onun şadyanalığıdır. İndi sən bir az Koroğlunun sözlərindən de ki, onların ürəkləri açılsın.

Koroğlu bir dönüb dar ayağında dayanan Eyvaza, Dəmirçioğluna, Bəlli Əhmədə baxdı, bir də dönüb camaatın içində dayanan dəlilərinə baxıb, üçtelli sazı bağına basdı. Barmaqlarını cütləyib tellərə elə vurdu ki, meydan sə sə gəldi. Qızılquş kimi bir dəfə meydanı fırlayıb dedi:

Dəlilərim, bu gün dava günüdür,
Müxənnət ölkəsi talanmaq gərək!
Qoç igidlər yarasından bəllənər,
Şərbəttək qanına yalanmaq gərək!

Koroğlu içəndə düşmən qanını,
Mərd meydanda nərəsindən tanını,
Qırın vəzirini, tutun xanını,
Leş leşin üstündə qalanmaq gərək!

Aslan paşa dedi:

– Sağ ol, aşıq! Lap Koroğlu kimi oxuyursan.

Koroğlu dönüb dar ağacındakı dəlilərə baxdı. Dəmirçioğlu gözünü zilləyib bir dar ağacına, Bəlli Əhməd də bir dar ağacına. Bildi ki, bunlar qollarının açılmağına bənddilər ki, ağacları dibindən çıxarıb işə başlasınlar. Dönüb Eyvaza baxdı. Gördü yox, Eyvaz özgə haldadı. Dar ağacının dibində dayanıb gözünü zilləyib Koroğluya. Özü də sevindiyyindən gözləri dolub. Koroğlu onu belə görəndə ürəyi tab gətirmədi. Dedi:

Canım paşa, gözüm paşa,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!
Budu sənə sözüm, paşa,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

Göydən ildırım tökdürəm,
Yurdunda bostan əkdirrəm,
Torpağın dara çəkdirrəm,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

Əyləşib paşalar, bəylər,
Sinəmdən baş verib millər,
Koroğlu iltimas eylər,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

Koroğlu oxumağında olsun, paşa qulaq asmağında, dəlilər də gözləməyində. Sənə kimdən deyim, kimdən deyim, Giziroğlu Mustafa bəydən.

Bağdad tərəflərdə Giziroğlu Mustafa bəy adında adlı-sanlı bir igid var idi. Giziroğlu Mustafa bəy, doğrudan da, qoçaq, qolu qüvvətli bir adam idi. Atası keçmişdə gizir olmuşdu. Sonra xotkarın üzünə ağ olduğuna görə onu dar ağacından asmışdılar. Deyirlər ki, Giziroğlu Mustafa bəy o zamandan qırx atlı ilə dağlara çəkilmişdi. Paşalara ədavət saxlayırdı. Hərdən atasının düşmənlərindən birinin üstünə gedib, tutub dar ağacından asardı, yenə də çıxıb dağlara çəkilərdi.

Giziroğlu Mustafa bəy çoxdan idi ki, Koroğlu ilə qabaqlaşmaq istəyirdi. İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz deyiblər. Odu ki, Giziroğlu da deyirdi: "Ya gərək Koroğlunun adı deyilə, ya mənim". Koroğlu da Giziroğlu Mustafa bəydən çox eşitmişdi.

6

Bəli, xəbər gəlib çatdı Giziroğlu Mustafa bəyə ki, Aslan paşa Koroğlunun üç dəlisini tutdurub, özlərini də bu gecə asdıracaq. Giziroğlu öz adamlarını başına yığıb dedi:

– Mənim Koroğlu ilə haqq-hesabım var, bu, öz yerində. Bir gün gələr, görüşərik, haqq-hesabımızı kəsərik. Amma Aslan paşanın bu nakişiliyinə mən dözə bilmərəm. Axı Koroğlunun dəlilərinin ki onunla heç bir işi yox imiş. Bütün görənlər deyirlər ki, çölün düzündə durna ovlayırmışlar. Aslan paşa bu nakişiliyi eləyir ki, xotkara xoş gəlsin. Mən qoymayacağam o, dəliləri öldürsün.

Başının adamları Giziroğlunun sözünü bəyəndilər. Bu mərdliyinə "afərin" dedilər. Durub hamısı yaraqlandılar, Bağdada gəldilər. Meydandan bir az aralı bir təpə kimi yer var idi, Giziroğlu çıxdı təpənin üstünə ki, görsün meydanın ortasında nə var, nə yox? Baxdı ki, Koroğlu aşıq paltarında oxuyur. Onun bu igidliyinə məəttəl qalıb, ürəyində afərin dedi:

– Dayanın görək, bu işin axırı necə olacaq. Mən heç inana bilmirəm ki, o, bu qoşunun içindən öz dəlilərini qurtarıb qaçırdı bilə. And içirəm, dayanıb axıracan gözləyəcəyəm. Əgər gördüm ki, gücü çatmır, gedib kömək eləyəcəyəm. Yox, gücü çatdı, qurtardı, onda dalınca gedib şəhərdən çıxandan sonra onunla məsələni ayırd eləyəcəyəm. Ya ona verən Allah, ya mənə.

Giziroğlu Mustafa bəyin bir şeşpəri var idi ki, ucu haça. Bu, elə bir şeşpər idi ki, məşhuri-ələm. Giziroğlu haman haça şeşpəri qaldırdı başına, bir dəfə hərəyib tulladı. Koroğlu bir də gördü qabağına bir şey düşdü. Belə baxanda gördü Giziroğlunun haça şeşpəridi. O saat başa düşdü.

Sədrəzəm ağzını paşanın qulağına yapışdırıb dedi:

– Paşa sağ olsun, mənim bu aşıqdan gözümlə su içmir. Bu, Koroğluya oxşayır.

Cəllad Eyvazı dar ağacına gətirmişdi. Gözləyirdi ki, aşıq qurtarsın, sonra ipi Eyvazın boğazına keçirsin. Koroğlu bir dəli nəərə çəkdi:

Hoydu, dəlilərim, hoydu,
Yeriyin meydan üstünə!
Havadakı şahin kimi,
Tökülün al qan üstünə!

Koroğlu çəkər haşanı,
Bəylər edər tamaşanı,
Mən özüm Aslan paşanı,
Hərəniz bir xan üstünə.

Koroğlu oxuya-oxuya əlini bıığına çəkdi. Dəlilər töküldülər. Ara qızıq idi. Koroğlu bir həmlədə özünü Aslan paşaya çatdırdı. Misri qılıncın çəkilməyi ilə Aslan paşanın başının yerə düşməyi bir oldu. Dəlilər tənabları qılıncladılar. Eyvazı, Dəmirçioğlunu, Bəlli Əhmədi azad elədilər. Koroğlu bir də onu gördü ki, meydanın hər başında bir dənə dar ağacı qalxır-düşür, hər dəfə də on-on beş adamı xurd-xəşil eləyir. Baxdı ki, biri Dəmirçioğlu, biri də Bəlli Əhməddi, hərəsi öz dar ağacını çıxarıb alıb çiyinə, düşüb qoşunun içinə.

Koroğlu qılınc vura-vura özünü çatdırdı xəzinənin qapısına. Gördü qoca buradadı. Qapıya bir əmud ilişdirdi. Bayaq ha qapı parça-tikə olub yerə töküldü. Çağırdı ki:

– Qoca, gəl!

Qoca gəldi. Koroğlu soruşdu:

– Bəs xurcunun hanı?

Qoca dedi:

– Ay bala, vallah, sevindiyimdən bilmirəm heç nə elədim.

Koroğlu dedi:

– Eybi yoxdur. Gir içəriyə!

Qoca girdi içəriyə. Koroğlu ona bir kisə qızıl verdi. Dəlilərdən ikisini də qoşdu ona ki:

– Aparın bunu sağ-salamat qoyun evinə, sonra gəlin.

İndi sənə kimdən deyim, Giziroğlu Mustafa bəylə Koroğludan. Elə ki dəlilər Çənlibelə tərəf yol başladılar, Koroğlu üzünü Kosa Səfərə tutub dedi:

– Kosa Səfər, buradan Çənlibelə neçə yol var?

Kosa Səfər dedi:

– Buradan Çənlibelə iki yol var. Biri haman bu yoldu ki, gedirik. Biri də dağ yoludu ki, bax o təpələrin dalından diklənir.

Koroğluya da elə bu lazım idi. Üzünü dəlilərə tutub dedi:

– Siz bu yol ilə gedin! Mən dağ yolu ilə gedəcəyəm. Əgər siz məndən qabaq Çənlibelə çatdınız, demək ki, uşaqları siz mənsiz qurtarıbsınız. Aslan paşanın xəzinəsinin hamısı sizə çatacaq. Yox, əgər mən tez çatdım, onda xəzinə hamısı mənimdi.

Bunu deyib Koroğlu Qırata bir qamçı göstərib təpəni aşdı. Dəlilər işdən bixəbər hərə öz atına dəyib yola düşdülər. Koroğlu Qıratı qaytarıb təzədən təpəyə çıxdı. Elə ki arxayın oldu ki, day dəlilər çıxıb gediblər, ondan yola düşdü, papağını da gözünün üstünə qaldırıb, Qıratı yavaş-yavaş çay kənarı ilə sürməyə başladı. Elə bir az getmişdi, uzaqdan bir at kişnəməyi eşidildi. Koroğlu dönüb gördü Giziroğlu Mustafa bəy öz Alapaça atının üstündə budu, elə gəlir, elə gəlir ki, tozu dumana qatıb, dumanı toza.

Qırat Alapaçanın səsinə eşitcək dayandı. Koroğlu nə qədər elədisə, at yerindən tərpənmədi. Koroğlu qanrılıb geriye baxdı ki, görsün, Giziroğlu uzaqdadı, yaxında, bir də onu gördü ki, təpəsinə bir əmud dəydi. Koroğlu özünü atın üstündə saxlaya bilməyib təpəsi üstə yerə gəldi, yumbalanıb çaya düşdü. Giziroğlu tez əlindəki əmudu yerə atıb qılıncını çəkdi ki, düşüb onun başını kəssin, Koroğlu cəld sudan çıxıb onun öz əmudunu götürdü, Giziroğlunun təpəsinə elə bir əmud vurdu ki, bu dəfə də Giziroğlu diğirlənib çaya düşdü. Cəld qalxıb sudan çıxmaq istəyəndə

Koroğlu əlini uzadıb yapışdı onun əlindən, çəkib çıxartdı bayıra. Ondan əl atdı misri qılınca ki, dava başlasın, Giziroğlu dedi:

– Koroğlu, əl saxla! Sənin mənimlə bir ədavətin-zadın yoxdu ki?

Koroğlu dedi:

– Mənim xeyr. Sənin mənimlə ədavətin var.

Giziroğlu dedi:

– Yox, mənim də yoxdu. Mən istəyirdim biləm, görəm, sən güclü olarsan, ya mən? Onu da ki gördüm. Day bundan sonra bizim vuruşmağımız axmaqlıqdı. Əl ver, dost olaq!

Koroğlu ilə Giziroğlu əl verdilər, görüşdülər, öpüşdülər, bir-biri ilə dost olub ayrıldılar.

Giziroğlu oradan birbaş gəlib çatdı öz adamlarına. Soruşdular ki: “Nə oldu? Hanı Koroğlunun başı?”, Giziroğlu əhvalatı necə olmuşdusa, onlara danışdı. Adamların arasında pıçıpıç başlandı ki, bəs yalan deyir. Giziroğlu nə qədər dedisə, inanmadılar. Axırda qəzəblənib dedi:

– İndi ki belə oldu, gəlin gedək lap Çənlibelə, soruşun onun özündən. Əgər o, mərd adamdırsa, düzünü deyər. Yox, əgər namərdlik eləsə, yalan danışsa, mən lap sizin gözünüzün qabağında onunla vuruşum, siz də tamaşa eləyin.

7

Hamı bu sözə razı oldu. Atlanıb Çənlibelə tərəf yol başladılar. İndi eşidin dəlilərdən. Dəlilər at sürdülər, yol yordular, səhər dan yeri təzəcə söküləndə gəlib Çənlibelə çatdılar. Xanımlar qabağa çıxdılar. Kosa Səfər uzaqdan Nigar xanımı görcək qışqırdı ki:

– Nigar xanım, bircə de görüm, Koroğlu gəlib, ya yox?

Nigar xanım dedi:

– Yox. Gəlməyib.

Kosa Səfər dedi:

– Çox yaxşı. Axırı ki, heç olmasa, bircə dəfə mərci biz apardıq. Mənzil başına ondan tez gəldik.

Elə bu dəmdə Qırat bərk kişnədi. Dönüb gördülər Qırat yağı qoruğunda otlayır. Koroğlu da böyrü üstə göy otun üstündə uzanıb gülə-gülə deyir:

– Haradasınız? Sizi gözləməkdən gözümün kökü saraldı ki...

Kosa Səfər dedi:

– Genə mərci sən uddun!

Koroğlu dedi:

– Mərci mən uddum. Ancaq bizim bir adətimiz də var axı. Həmişə mənzilbaşında kim mənə hamıdan qabaq salam versə, mən ona yüz qızıl verərəm. O başdan hərənizə yüz qızıl borcluyam.

İndi də ki səhər tezdən genə də yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi dəli hamınız birdən gəlibsiniz. Aslan paşanın xəzinəsində də bu qədər qızıl elə ancaq olar. Odu ki xəzinə sizə çatır. Necə istəyirsiniz, eləcə də öz aranızda bölüşdürün.

Dəlilər hamısı atlardan töküldülər. Süfrə açıldı. Dəlilər yeyib-içməkdə, çalib-oynamaqda olsunlar, eşit Giziroğlunun dəstəsindən. Dəstə gəlib o zaman çatdı ki, dəlilər şirin kefdə idilər. Mustafa bəy dedi:

– Bu saat bunların keflərini pozmaq heç insafdan deyil. Gözləyək, qurtarsınlar, sonra.

Bir tərəfdə dayanıb gözləməyə başladılar.

Nigar xanım dedi:

– Koroğlu, indi danış görək necə getdiz? Uşaqları necə qurtardız?

Koroğlu başdan başlayıb əhvalatı axıracan danışdı. Amma Giziroğlunun adını çəkmədi. O barədə bir kəlmə də kəsmədi. Nigar xanım dedi:

– Ay Koroğlu, sən ki belə igidsən, görəsən, bu dünyada sənin kimi ikinci bir adam da var, ya elə anan səni tək doğub?

Koroğlu bir söz demədi. Yavaşca qalxıb Aşıq Cünunun sazını aldı, basdı bağına.

Dedi:

Anadan oğul doğlubdu
Giziroğlu Mustafa bəy.
Bu dünyaya tək gəlibdi
Giziroğlu Mustafa bəy.

Bir atı var, Alapaça,
Aman vermir Qırat qaça.
Şeşpərinin ucu haça,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Hay deyəndə haya basar,
Huy deyəndə huya basar,

Koroğlunu çaya basar
Giziroğlu Mustafa bəy.

Koroğlu sözünü qurtaran kimi Giziroğlu Mustafa bəy gizləndiyi yerdən çıxıb məclisə gəldi. Dedi:

Koroğlu, sən, doğrudan da, mərd adamsan. Ancaq özgəsini çox şişirdib özünü çox kiçildirsən. Dayan, indi mən düzünü danışacağam.

Ondan Giziroğlu başlayıb əhvalatı necə olmuşdusa, əvvəldən-axıra kimi danışdı. Nə bir kəlmə o yana elədi, nə bir kəlmə bu yana.

Koroğlu ilə Giziroğlu təzədən qucaqlaşdılar, öpüşdülər, görüşdülər, qardaş oldular. Giziroğlunun adamları da gəlib məclisə girdilər. Məclis təzədən başladı.

Abbasqulu ağa Bakıxanov

HİKMƏTİN FƏZİLƏTİ

Qədim bir kitabda verilmiş xəbər -
İranda bir həkim varmış mötəbər.

Ümidi yox ikən onun sabaha,
Belə bir sifariş göndərdi şaha:

“Onun üzüyünü böyük hökmdar,
Ən müdrik adama versin yadigar”.

Şah bu vəsiyyəti icra edərkən
Ehtiyat edirdi divanələrdən.

Çünki hər dövlətli, kasıb, hər gəda
Özünü ən müdrik bilir dünyada.

Nəhayət, hamını çağırırdı şah,
Onları mətləbdən eylədi agah.

Dedi: Üç suala istəram cavab,
Kim daha düz desə, olsun intixab.

Əvvəl – ən xeyirli nədir müxtəsər?
Tamahkar olanlar dedilər ki, zər.

Vergi toplayanlar dedilər: xərac!
Tacirlər dedilər: alver və rəvac!

Şah dedi: Uzaqdır bunlar mətləbdən
Orada bir qoca durmuşdu, həmə

Söylədi: hər şeydən xeyirli – hünər!
Hünərsiz heç bir şey olmaz müyəssər.

Şah qəbul etdi, soruşdu yenə:
Dünyada hər şeydən yaxşı, deyin, nə?

Yüksəldi müxtəlif səslər saraydan:
- Şahın razılığı ... şadlıq, firavan.

Yenə də o qoca dedi bu sözü:
Hər şeydən yaxşıdır, yaxşılıq özü.

Çünki yaxşı sifət olarsa səndə,
"Afərin" söyləyər dost da, düşmən də.

Şah dedi: Ən lazım nədir insana?
Yenə də çox fikir çıxdı meydana.

Şah isə qocaya edirdi diqqət,
Dedi: ən lazımlı şeydir – həqiqət.

Həqiqət olmasa, olmaz intizam,
Dünya həqiqətlə dolanır müdam.

Şah qalxıb qocaya eylədi təzim,
Üzüyü hörmətlə eylədi təqdim.

Əmr etdi saraydan getməsin bir an
Ki, alsın hər işdə məsləhət ondan.

Nəhayət, oldu o şahın vəziri,
Ölkəni düzəltdi onun tədbiri.

Nə yaxşı olardı, hər ölkədə, ah,
Olaydı belə bir vəzir ilə şah.

Ey Qüdsi, hikmətdən varsa xəbərin,
Yaxşı adamlarda olsun nəzərin.

Tərcüməçi: M.Sultanov

Çingiz Aytmatov

MANQURT

("Gün var əsrə bərabər" əsərindən)
(ixtisarla)

1

Ana-Beyit qəbiristanlığının öz tarixi vardı. İlk olaraq rəvayət belə başlanırdı ki, bu yerləri zəbt eləyən juanjuanlar əsir tutduqları düşmən əsgərləri ilə çox amansız rəftar eləyirmişlər. İmkanları olanda əsiri qonşu ölkələrə qul kimi satarmışlar, bu da əsir üçün xoşbəxtlik hesab olunurmuş. Çünki ümid yeri qalırdı, kim bilir, bəlkə, elə bir imkanı oldu ki, qaçıb vətənə qayıtdı...

Juanjuanların özləri üçün qul kimi saxladıqları əsirləri isə dəhşətli tale gözləyirdi. Onlar öz qurbanlarının başına zif keçirib dözülməz işgəncə verərək onun yaddaşını tamam yox eləyirmişlər. Bu işi, adətən, davada əsir alınmış cavan döyüşçülərin başına gətirmişlər. Əvvəlcə onların başını qırıxmışlar, tükləri bir-bir

dibinəcən təmizləyirmişlər. Başı qırxıb qurtaranacan juanjuanların təcrübəli qəssabları lap yaxında qart bir dəvə kəsərmiş. Dəvənin dərisini soyanda, əvvəlcə onun ən ağır və möhkəm olan boyun dərisindən başlayarmışlar. O dəqiqə də hissələrə bölüb, buğlana-buğlana başı qırılmış əsirlərin başına keçirəmişlər, dərinin çəkilməyi ilə saqqız zifi kimi yapışmağı bir olurmuş – bir növ indiki üzgüçülük papaqları kimi. Başına belə iş gətirilən adam ya ağır işgəncələrə dözməyib ölür, ya da ömür-billah yaddaşını itirib manqurt olurmuş - yəni keçmişini xatırlaya bilməyən qula çevrilirmiş.

Bir dəvənin boyun dərisi beş-altı zifə bəs eləyirmiş. Zif salınandan sonra məhkumun boynuna taxta kündə keçirirmişlər ki, başını yerə çatdırma bilməsin.

Onların tükürpədicisi nalələri boş yerə narahatçılıq verməsin, – deyə yazıqları bu vəziyyətdə uzaq yerə aparıb, əl-ayaqları bağlı, ac-susuz atarmışlar qızmar günün altına. İşgəncə bir neçə gün sürürmüş. Müəyyən yerlərdə də güclü gözətçi dəstələri qoyarmışlar ki, hələ sağkən qohumlarından, əqrəbalarından gəlib onları xilas etmək fikrinə düşsələr, qoymasınlar. Ancaq belə hallar çox nadir olurmuş, çünki açıq düzənlikdə hər cür hərəkət uzaqdan görünür. Sonralar bir nəfərin manqurt olunmağı xəbəri gəlib qəbiləyə çatanda onun ən yaxın qohumları belə onu xilas etmək, ya satın alıb qurtarmaq istəmirmişlər, çünki bu, adamın özünü yox, müqəvvasını qaytarmaq demək idi.

Sarı-Özəyin qızmar günəşinin döydüyü çöldə ağır işgəncə çəkənlərin çoxu dözməyib ölmüş. Beş-altı manqurtdan biri, ya ikisi sağ qalmış. Onların ölümünə bəis aclıq, ya susuzluq olmurmuş, onların axırına çıxan gün altında quruyub manqurtun başında get-gedə amansızcasına sıxılan xam dəvə dərisinin verdiyi dözülməz əzabları. Qızmar günəşin şüaları altında durmadan sıxılan zif qulun qırıxıq başını dəmir məngənə kimi sıxırdı.

Juanjuanlar yalnız beşinci gün gəlib onları yoxlayarmışlar ki, görsünlər kim ölüb, kim qalıb. Əsirlərdən birini diri tapanda belə hesab eləyirmişlər ki, məqsədlərinə çatıblar. Ona su verir, qandal-kündəsini açır, sonra da qulluq eləyib gücə gətirir, ayağa qaldırırdılar. O, yaddaşını itirib dönüb olurdu qul manqurt, buna görə də adi sağlam qullara nisbətən birə-on artıq qiymətləndirilirdi.

Manqurt kim olduğunu, hansı nəsil-dən-qəbilədən olduğunu, adını, uşaqlığını, atasını, anasını xatırlayıb yadına sala bilmirmiş.

O, dilsiz-ağızsız heyvan kimi bir şey olduğu üçün tamamilə müti və təhlükəsiz idi. Manqurt heç vaxt qaçmaq fikrinə düşməzmiş. Buna görə də onu güdmək, keşikçi saxlamaq, gizli niyyətlərindən şübhələnmək lazım gəlmirdi. Manqurt sadıq it kimi bircə öz sahibini xatırlayırdı, başqa adamlara baş qatıb qarışmazdı.

Bircə fikri-qayğısı vardısı, o da qarnını doydurmaqdı.

Başqa dərdi-səri yox idi. Əvəzində tapşırılan işi kor-koranə, can-dildən, inadla yerinə yetirərdi. Manqurtlara, adətən, ən çirkin və ağır işləri gördürərdilər, ya da ki, küt dözümlə tələb eləyən cansıxıcı işlər buyurardılar.

Uzaqlarda otlayan dəvələrə pasibanlıq eləyən manqurtdan başqa, heç kəs Sarı-Özək çöllərinin tənhalığına, kimsəsizliyinə dözə bilməzdi. Belə bir əlçatmaz yerdə bircə manqurt neçə-neçə xidmətçini əvəz eləyirdi. Yeməyini vaxtlı-vaxtında ver, yay-qış qalıb işini görsün, özü də nə təklidən, nə tənhalıqdan şikayət eləsin. Sahibinin əmri manqurt üçün hər şeydən artıqdı. Yeməkdən, bir də çöldə soyuqdan donmamaq üçün köhnə, nimdaş paltardan başqa bir şey istəmirdi.

2

Bu əhvalat o dövrlərə aiddir ki, juanjuanlar uzun müddət Sarı-Özək çöllərini zəbt eləyib, ərazilərini genişləndirmək, qul ələ keçirmək üçün qovğalar aparırdılar. Günlərin birində Nayman topraqlarına karvanlarla mal gətirən sövdəgərlər çay məclisində söhbət vaxtı danışır ki, çöllükdə böyük bir dəvə sürüsünü güdən cavan bir pasiban görüblər.

Sövdəgərlər onunla danışmaq istəyəndə görüblər ki, oğlan manqurtdır.

Baxan deyir ki, sapsağlam adamdır, heç kəsin ağına gəlməz ki, onun başına belə iş gətirilib.

Yəqin, o da vaxtında söz deyib, söz anlayan oğlanmış, özü də lap cavan-cahil, biğ yeri təzə tərləyib, sir-sifəti, görkəmi də pis deyil, di gəl ki, danışdıranda elə bil dünən dünyaya gəlib, yazıq uşaq nə atasının adını bilir, nə anasının, juanjuanların onun başına gətirdikləri müsibəti də xatırlaya bilmir, hardandır, kimlədəndir, onu da bilmir.

Nə soruşursan dinmir, bircə "hə" bilir, bir də "yox", bir də qulaqlarınacan keçirdiyi papağından bərk-bərk tutub dayanır. Dəvənin dərisi bəzən ömürlük bitişib qalır manqurtun başında.

Belə manqurt üçün ondan böyük cəza yoxdur ki, deyəsən, gəl başını buğa verib dərinə qoparda. Dəli ayğır kimi çırpınacaq, bir adamı da başına yaxın buraxmayacaq. Belə manqurt heç vaxt papağını çıxartmır, elə papaqda da yatır.

Bu söhbət gedən vaxt bir arvad sövdəgərlərə çay süzürmüş. Demə o, Nayman-Ana imiş... O gecə Nayman-Ana səhərəcən çimir vurmur, başa düşür ki, o manqurt pasibanı Sarı-Özək çöllərində axtarıb tapmayınca, onun öz oğlu olmadığını bilməyincə rahatlıq tapmayacaq. Çoxdan bəri ürəyində gizləyib saxladığı üzücü,

qorxulu bir şübhə ana qəlbində yenidən baş qaldırmışdı: oğlu döyüş meydanında həlak olub, ya yox?

Onun oğlu Sarı-Özək torpaqlarında juanjuanlarla döyüşdə həlak olmuşdu. Əri də bir il əvvəl öldürülmüşdü. Naymanlar arasında ad çıxarmış, sayılan kişilərdən biriymiş. Oğlu döyüşə getmişdi ki, atasının qisasını alsın. Döyüşdə düşmənlə üz-üzə gəlib sinələşəndə görüblər ki, onun oğlu yığılıb atın boynuna, döyüşün həşirindən hürkən qızgın at götürülüb, oğlan duruş gətirə bilməyib yığılıb, bir ayağı ilişib üzəngiyə, atın böyründən asılı qalıb. At oğlanın cansız cəsədini sürüyə-sürüyə üz tutub çölə... Tərslikdən at düşmən tərəfə qaçıb.

Naymanlar bir neçə gün dalbadal çölü gəzib axtardılar ki, oğlanın ölüsünü tapsınlar, bir şey çıxmadı. Nə meyitini tapdılar, nə atını, nə də silahını-yarağını, nə iz vardı, nə əlamət... Onun həlak olduğuna heç kimdə şəkk-şübhə yox idi, çünki yaralı olsaydı belə, bu neçə gün ərzində ya qan itkisindən, ya da susuzluqdan ölərdi.

O gündən Nayman-Ana üçün bu bomboş dünyada bomboş günlər başladı. O başa düşürdü ki, davada həlak olanlar olur, intəhası oğlunun meyitinin döyüş meydanında atılıb qalmağı, basdırılmamağı ona rahatlıq vermirdi. Bu qara fikirləri özündən rədd eləmək üçün oğlunun öldüyünə gərək öz gözləri ilə görüb inanaydı.

Ona hər şeydən çox şübhə gətirən oğlunun atının yerli-dibli yoxa çıxmağı idi, at ölməmişdi, at hürküb qaçmışdı.

Bütün ilxı atları kimi, o da gec-tez üzəngiyə ilişmiş ölünü sürüyə-sürüyə öz ilxısına qayıtmalı idi.

Onda nə qədər dəhşətli olsa da, atın sürüyə-sürüyə gətirdiyi bu ölünün üstə ağlayar, üz-gözünü cıradı. Əvəzində ürəyindəki bütün şübhələri birdəfəlik çıxardıb atardı.

Ancaq nə fayda ki, nə oğlunun meyiti tapıldı, nə də at qayıtdı. Qəbilə camaatı bu hadisəni yavaş-yavaş unutmağa başlayırdı, çünki zaman keçdikcə, hər şey silinib, unudulub gedər... Bircə ana təskinlik tapıb unuda bilmirdi.

O gəlmə sövdəgərlərin heç birinin ağlına gəlməzdi ki, o cavan manqurt haqqında dedikləri sözlər Nayman-Ananın qovrulan ürəyinə təzə bir qıgılcım salacaq. Ana başa düşdü ki, ta o manqurtu tapmayınca, onun öz oğlu olub-olmadığını bilməyincə sakitlik tapmayacaq.

Sübh açılanda Nayman-Ana yurddan yola hazır çıxdı. Kandarı adlayıb qapıya söykəndi, fikrə getdi, aulu tərk etməmiş ətrafı diqqətlə süzdü. Ananın gözləri doldu, dərin bir ah çəkdi.

Sonra özünü ələ aldı, duanın birinci sözlərini pıçıldadı: "La ilahə illəllah" (Allahdan başqa Allah yoxdur) və qəti addımlarla dəvəyə yaxınlaşdı, dizlərini qatlayıb hıxladı.

Nayman-Ana əlindəki heybələrini tələsik alıqdan aşırıb dəvəyə mindi, səsləyib onu diklədi. Ağmaya indi başa düşdü ki, qarşıda səfər var.

Bir neçə gün idi ki, Ağmaya yeknəsəq inləmə kimi bir səslə, ayaqlarını asta bir xışıltıyla yerə toxunduraraq ucsuz-bucaqsız Sarı-Özəyin çökək düzəniylə yorturdu, yiyəsi ona aman vermir, kimsəsiz qızmar çöllüklə haylayıb qovurdu. Yalnız gecələri dincəldilər. Səhər açılan kimi yenə sövdəgərlərin nişan verdiyi yerdə böyük dəvə sürüsünü, manqurt pasibanı axtarırdılar.

3

Nayman-Ana birdən qarşısında geniş bir dərəyə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsü gördü. Əvvəlcə sevincindən nə edəcəyini bilmədi. Ağmayanı hayladı, sonra qorxdı, manqurt olmuş oğlunu görəcəyindən qorxdı.

Budur, sürü otlayır, bəs pasiban hanı? Buralarda olmalıdır. Və dərənin o başında adam gördü. Uzaqdan kim olduğu bilinmirdi. Əliçomaqlı pasiban yüklü minik dəvəsinin noxtasından tutub gözüncən basdığı papağın altından ona baxırdı.

Yaxınlaşıb oğlunu tanıyan Nayman-Ana özünü dəvənin belindən yerə necə atdığını bilmədi.

– Oğlum, oğul bala! Səni axtarmaqdan əldən düşmüşəm! Mən sənə ananam!

Di gəl ki, onun gəlişi oğluna heç bir təsir göstərmədi, heç ağzını açıb soruşmadı ki, ay arvad, kimsən, niyə ağlayırsan? Nayman-Ana tərpənməyib yerində qaldı, çömbəlib üzünü əlləri ilə örtərək xısın-xısın ağladı, başını qaldırmadan bir müddət bu vəziyyətdə qaldı. Manqurt oğul heç bir şey olmamış kimi mənasız və laqeyd nəzərlərlə ona baxdı, üzgün sifətində nə isə təbəssümə bənzər bir şey işardı. Ancaq gözləri yenə əvvəlki kimi tamamilə etinasızdı.

Nayman-Ana soruşdu:

– Məni tanıyırsan?

Manqurt başıyla "yox" dedi:

– Bəs adın nədir?

– Manqurt.

– Səni indi belə çağırırlar, əvvəlki adın yadımdadır? Bir əsl adını yadına sal görüm...

Manqurt danışmırdı. Anası görürdü ki, o, adını yadına salmağa çalışır, qaşlarının arası iri tər içindədir. Amma, görünür, oğlan qalın bir divara rast gəlmişdir, divarı keçə bilmirdi.

– Bəs, atanın adı nədir? Bəs özün kimsən, kimlərdənsən? Heç olmasa, doğulduğun yerisə də bilmirsənmi?

Yox, o, heç nə bilmir, heç nə xatırlamırdı.

– İlahi, gör səni nə günə salıblar! – deyə ana pıçıldadı, yenə də özündən asılı olmayaraq, dərddən boğula-boğula ağlamağa başladı. Ananın bu dərdi-kədəri manqurta qəti təsir eləmirdi.

Ana onun kim olduğunu soruşmaqla yox, təlqinlə başa salmaq qərarına gəldi.

– Sənin adın Jolamandır. Eşidirsənmi? Sən Jolamansan. Atanın da adı Donenbaydı. Atan yadında deyil? Axı o, sənə hələ uşaqlıqdan ox atmağı öyrədərdi. Mən də sənin ananam, sən də mənim oğlum. Sən naymanlar qəbiləsindənsən, başa düşdün? Sən naymansan...

Ananın dediklərinə o, tam laqeydliklə qulaq asırdı, elə bil bu sözlərin ona dəxli yoxdu. Yəqin, otluqda cırıldayan çəyirtkəyə də beləcə qulaq asardı.

– Qoy görüm onlar sənin başına nə iş gətiriblər?– deyə Nayman-Ana əlini onun başına uzatdı.

Manqurt kənara sıçrayıb çəkildi, əliylə papağından yapışib daha anası tərəfə baxmadı. Arvad başa düşdü ki, başını heç vaxt onun yadına salmaq olmaz. Bu vaxt uzaqdan dəvəyə minmiş bir adam göründü. O yaxınlaşırdı. Nayman-Ana soruşdu:

– Bu kimdir?

– Mənimçün yemək gətirir.

Nayman-Ana təşvişə düşdü. Bu juanjuan onu görməmiş tez çəkilib gizlənməliydi. O, tez dəvəsini hıxlayıb minə-minə oğluna xəbərdarlıq elədi:

– Ona heç nə demə. Mən tezliklə qayıdacağam.

Oğlu cavab vermədi. Onun heç eyninə də deyildi.

Nayman-Ana başa düşdü ki, dəvənin üstündə sürü içindən keçməkdə səhv eləyib. Gərək otlayan dəvələrin arasıyla gizlənə-gizlənə piyada keçəydi. Nayman-Ana otlaq yerindən xeyli uzaqlaşandan sonra qıraqlarını yovşan basmış dərin bir dərəyə girdi. Burada dəvəni dərənin dibində çöküzdürüb yerə düşdü, daha Ağmayanı qalxmağa qoymadı. Gizlənib baxmağa başladı. Juanjuan onu görmüşdü. Bir azdan o, dəvəsini yortma sürə-sürə gəlib çatdı. Nizə və oxla silahlanmışdı. Kəsdirə bilmirdi ki, dəvəni hara sürsün? Əvvəlcə, bir tərəfə sürdü, sonra başqa səmtə döndü. Axırncı dəfə lap dərənin yanından keçdi. Juanjuan dəvəni bir az da o yan-bu yana səyirdəndən sonra geriye, sürüyə tərəf qayıtdı.

Axşam düşürdü. Gün batsa da, hələ göyün şəfəqi çəkilməmişdi. Sonra hava birdən qaraldı. Ətrafı qaranlıq bir gecə bürüdü.

4

Nayman-Ana o gecəni oğlunun olduğu yaxın yerlərdəki çöllükdə keçirdi. Oğlunun yanına qayıtmağa ürək eləmirdi, qorxurdu bayaqkı juanjuan gecəni sürünün yanında qala. Və o gecə qəti qərara gəldi ki, oğlunu xilas eləsin, çalışıb özüylə aparsın.

Manqurt olsun qoy, heç nə başa düşməsin, təki öz adamları arasında qalsın. Ana ürəyi belə deyirdi.

Başqalarının dözüb barışdığı vəziyyətə o dözə bilmirdi. O rəva bilmirdi ki, qanı qanından olan doğma oğlu qul qalsın. Kim bilir, bəlkə də, doğma yerləri görəndən sonra ağılı öz yerinə gələcək, uşaqlıq illəri yadına düşəcək...

Səhəri Nayman-Ana yenə Ağmayaya süvar oldu. Heç kəsin olmadığını yəqin eləyəndən sonra oğlunu səslədi:

– Jolaman! Jolaman! Salam!

Oğlu dönüb baxanda ana sevincindən içini çəkdi, ancaq elə o dəqiqə də başa düşdü ki, oğlu elə-belə səsə dönüb.

Nayman-Ana yenə də çalışdı ki, oğlunun yaddaşını diriltsin...

– Adını yadına sal, tap gör adın nədir? – deyə yalvarıb onu qandırmaq istəyirdi. Bilmirsən, məgər, atan Donenbaydır? Sənin adın manqurt deyil, Jolamandı...

Adını onunçün belə qoymuşuq ki, sən naymanların böyük köçü vaxtı yolda doğulmusan. Sən anadan olanda biz üç gün köçü saxlayıb dayandıq, üç gün toy-bayram elədik.

Ananın bu dedikləri manqurt oğlana təsir göstərmədiyinə baxmayaraq, danışığına ara vermir, boş da olsa, yenə ümid eləyirdi ki, bəlkə, bu qaralmış şüurda bir qığılıcıma işara.

Nə fayda ki, arvad qıfıllı bir qapını döyəcəliyirdi. Ana yenə də öz dediyini deyirdi:

– Adını yadına sal! Atanın adı Donenbaydı!

Sonra o, götürdüyü ehtiyatdan onu yedirib-içirtməyi, oğlunu doyuzdurandan sonra ona layla deməyə başladı.

Layla onun çox xoşuna gəldi. Arvadın laylası onun ürəyinə yayılırdı. Xoşluqla qulaq asırdı, onun gündən qaralıb codlanmış, donuq sifətində nə isə canlı, ilıq bir halət əmələ gəlmişdi.

Bunu görən ana onu inandırmağa çalışdı ki, bu yerləri tərk eləyib, ona qoşulsun, öz yerlərinə qayıtsın, juanjuanlardan birdəfəlik canını qurtarsın. Manqurt ağlına vura bilmirdi ki, necə durub getsin, bəs sürü nə olsun?

Yox, ağası deyib ki, sürünü gözdən qoymasın...

Və yenə də Nayman-Ana pozulmuş yaddaşın o bağlı qapısını təkrar-təkrar döyəcləməyə başladı, dediyini dedi:

– Yadına sal, kimsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır!

Ananın başı elə qarışmışdı ki, axşamın necə düşdüyünü hiss eləməmişdi, o vaxt ayılıb gördü ki, juanjuan dəvə üstündə sürünün o başına yaxınlaşır. Nayman-Ana fürsəti itirməyib tez Ağmayaya mindi və uzaqlaşdı. Ancaq o biri tərəfdən də bir juanjuan çıxıb onun yolunu kəsmək istədi. Ayaqdan yüngül Ağmaya onu vaxtında aradan çıxartdı, juanjuanlar dalda qalıb çığıra-bağıra, nizələrini oynadaraq onu qovmağa başladılar. Ağmaya yel kimi qanadlanıb Nayman-Ananı bu ölüm-dirim qovhaqovundan uzaqlaşdırırdı. İntəhası, onun xəbəri olmadı ki, əlləri boşa çıxan juanjuanlar ürəklərini soyutmaq üçün yazıq manqurtu o ki var döydülər. Ancaq ondan nə gözləmək olardı, elə deyib dururdu:

– Deyirdi mənim anamdı.

– Anan-zadın deyil! Sənin anan yoxdur! Heç bilirsən, niyə gəlib? Bilirsən? İstəyir ki, papağını çıxarıb başını buğa versin!

Onlar yazıq manqurtun canına qorxu salmağa çalışırdılar.

Manqurt bu sözləri eşidəndə qaralmış sifəti bomboz oldu. O, boynunu qısıb, papağından bərk-bərk yapışaraq, tələyə düşmüş heyvan kimi yan-yörəsinə baxmağa başladı. Juanjuan ona ox-yay verib dedi:

– Qorxma! Al bunu!

– Nişanla görüm! –deyə juanjuan papağını göyə atdı. Ox papağı dəlib keçdi. – Gör ha! – deyə papaq sahibi təəccübləndi. Əlinin yaddaşı hələ də qalır!

Nayman-Ana yuvasından hürküdülmüş quş kimi düzdə vurnuxur, özünə yer tapa bilmirdi. Bilmirdi, neyləsin, nə gözləsin.

5

Toran qarışırdı. Gecə azman Sarı-Özək çölləri üzərinə çökürdü. Ağmaya öz sahibəsini yüngül, sərbəst bir yerişlə böyük dəvə sürüsünə tərəf aparırdı. Budur, o, sürüyə çatdı, otlayan heyvanların arasından keçdi, ətrafa göz gəzdirdi, amma oğlunu görə bilmədi. Onun minik dəvəsi yüklü halda noxtasını sürüyə-sürüyə

otlayırdı.

Nayman-Ana oğlunu səsləyib çağırmağa başladı:

– Jolaman! Haradasan? Mənəm, ananam! Haradasan?

O, narahatlıqla ətrafa boylana-boylana qaldığı üçün oğlunun dəvə dalında daldalanıb, dizini yerə verərək oxla onu nişan aldığını görmürdü. Günəşin şüası ona mane olurdu, fürsət gözləyirdi ki, oxu buraxsın.

– Jolaman! Oğlum! – Nayman-Ana oğlundan nigaran halda onu səsləyirdi. Birdən qanrılıb baxanda onu gördü.

Bircə:

– Atma! – deyə bildi, elə Ağmayanı mahmızlamaq istəyirdi ki, dönüb oğluyla üzbəüz gəlsin, yetirmədi – ox vızıltıyla onun sol qoltuğuna sancıldı. Bu, ölümcül zərbə idi. Nayman-Ana dəvənin boynuna sinib ilişə-ilişə yıxıldı. Ancaq ananın özündən əvvəl başının yaylığı açılıb düşdü, havada bir quş olub çığıra-çığıra uçub getdi:

– Yadına sal kimlərdənsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay! Donenbay!

Deyilənə görə, o vaxtdan Sarı-Özəkdə Donenbay quşu uçar.

Donenbay quşu yolçuya rast gələndə onun yaxınlığında uça-uça səslənir: Yadına sal, kimlərdənsən? Kimin oğlusan? Adın nədir? Adın? Donenbay, Donenbay!..

Sarı-Özəkdə Nayman-Ananın basdırıldığı yerə o vaxtdan Ana-Beyit, yəni Ana məskəni – qəbiristanlığı deyirlər.

(Tərcüməçi: İshaq İbrahimov)

Hikmət Ziya

KƏRGƏDAN VƏ QARIŞQA

(təmsil)

Uzunuyla eni bir,
Başıyla bədəni bir
Kərgədan tutulmuşdu
Tənbəllik azarına.
Sütlük,
Məstlik
hopmuşdu
Ömrünə, güzarına.

Boş-bikar əsnəməkdən
Çuval olmuşdu ağzı.
Günün beşdə dördünü
Yeyib-yatırdı azı.
Yerdə qalan vaxtını
Ya göldə keçirirdi,
Çimib çıxır, meşədə,
Ya çöldə keçirirdi.
Daş üstünə bircə daş
Qoymaqla yoxdu işi,
Onu piy dağarına
Döndərdi bu vərdişi...
Apardığı arpanı
Yolda qoyub bir yana
Bapbalaca Qarışqa
Bir gün söylədi ona:
– Səndə bu boy-buxun var,
Fil işi görmək olar!
Bizim meşə elində
Niyə əlin belində
Dolaşırsan, a fərsiz?
Hamı səndən xəbərsiz,
Sən hamıdan xəbərsiz.
Kimdir doyduran səni?

Səndə olan gödəni?!
– Nə?! – bağırdı Kərgədan –
Təhqir edirsən yəni?
Ayaq basdı üstünə:
– Belə əzərəm səni!
Yox! Qarışqa ölmədi–
Girdi torpağın altıda,
Lağım atıb yenə də
Üzə çıxdı bir anda.
Tənbəlin zərbəsi də
Əsər etmədi ona.

Götürüb arpasını,
Düzəldi öz yoluna.

Kərgədan gördü, nəhəng
Özü yox, Qarışqadır.
Çox da güclə görünür,
Çox da nöqtə boydadır, –
O həm sevir zəhməti,
Həm də ki cəsarəti.
Nəhəng odur.
Kərgədan –
Adi cırtdandan cırtdan.

Süleyman Sani Axundov

NURƏDDİN

(ixtisarla)

1

Qafqazda Hacı Nəsir adlı bir tacir sakın idi. Bu tacirin Həlimə adlı arvadı camalda gözəl olduğu kimi, xasiyyətdə də gözəldi. Bu arvadın dünyada övladsızlıqdan başqa bir qəm, qüssəsi yox idi. Axırda bunların bir oğlu oldu. Hacı Nəsir o gün oğlunun təvəllüdünü şadlıq edib, şəhərin fəqir-füqərasına pul və xörək payladı. Oğlunun adını Nurəddin qoydular.

Bir dəfə Hacı Nəsir oğlu üçün kibrit qutusu irilikdə bir "Gülüstan" kitabı gətirmişdi. Həlimə bu qəribə şeyi haradan aldığını soruşduqda Hacı Nəsir cavab verdi:

– Bir gün bazardan qayıdarkən, bir nəfəri körpü üstündə ağlayan gördüm. Mən dayanıb bunun səbəbini soruşdum.

Kişi dedi:

– Mən bir kasıb adamam. Əslim iranlıdır. Əldə xırdavat satmaqla üç yüz manat pul düzəldib buraya gəldim ki, mal alıb aparam. Bir saat bundan qabaq pulumun hamısını cibimdən çıxartmışlar.

Bu kişinin halına ürəyim yandı. Cibimdən üç yüz manat çıxarıb dedim:

– Al, kişi, bu sənin üç yüz manatın, get mal al, kəsbindən qalma. Qazanıb, sonra pulumu qaytararsan. İndi isə balaca Nurəddinimə dua et.

Kişi əlimdən öpüb adımı və mənzilimi soruşdu və sevinə-sevinə çıxıb getdi. Axşam mənzilimdə çay içdiyim zaman həmin kişi içəri daxil olub:

– Hacı, sovqat üçün bundan əziz bir şey yoxdur, – deyə “Gülüstan” kitabını mənə uzatdı. – Qoy mən Rəhim tərəfindən sevgili övladınız Nurəddinə Sədinin bu “Gülüstan” kitabı yadigar olsun.

Sonra dübarə razılıq edib getdi.

Həlimə kitabı ipək parçaya tikib Nurəddinin boynundan asdı:

– Oğlum böyüyəndə bu kitabı oxuyar, – dedi.

Nurəddin böyüyüb səkkiz yaşına çatdı. Hacı Nəsir oğlunu məktəbə qoydu. Nurəddin oxumaqda birinci şagird idi.

2

Bir dəfə Həlimə hamamdan çıxanda özünü soyuğa verib yorğan-döşəyə düşdü. Hacı Nəsir bir neçə məşhur həkim gətirdisə də, onu sağalda bilmədi. O: “Nurəddin”, - deyə-deyə vəfat etdi.

... Anasının vəfatından sonra Nurəddində böyük qəmginlik görünürdü. Ancaq biliyi ilə müəllimlərini heyratə gətirirdi.

Hacı Nəsir evlənmək fikrinə düşdü. O, qeyri şəhərdə sakin olan şəriki ilə hesab çəkməyə getmişdi. Bu şəhərin iyirmi verstliyində olan kənddə Hacı Nəsinin İmamverdi adlı tanışı vardı.

İmamverdi onu mehribanlıqla qarşıladı. Sonra üzünü qızına sarı tutub dedi:

– Gülpəri, tez ol, nahar tədarük et, Hacı Nəsir yol gəlib, acdır.

Gülpəri qısaboylu, doluəndamlı, qarabuğdayı, bədxasiyyət, iyirmi üç yaşında bir qız idi. Onların uzun söhbətinin nəticəsi bu oldu ki, qəza Hacı Nəsiri dolaşdırıb İmamverdi ilə qohum etdi.

İki gündən sonra Hacı Nəsir Gülpərini evinə arvad gətirdi.

Gülpəri evdəkilərin hamısı ilə kobud rəftar edirdi. Get-gedə onun zülmü artırdı. On ildən ziyadə Hacı Nəsirə xidmət edən bir nökr bu tövr rəftara daha davam edə bilməyib qulluqdan çıxdı. Nurəddin olmasaydı, qulluqçu Bahar da çoxdan çıxıb gedərdi. Gülpərinin hər zülmünə davam edirdi, təki əli balaca Nurəddindən üzülməsin.

Hacı Nəsir bu işləri görüb ikinci dəfə evlənməyə çox peşman idi.

Bir gün Nurəddin evə gec gəldikdə Gülpəri hirsənib onu döyməyə başladı. Bu halda qəflətən Hacı Nəsir qapıdan içəri girdi və Nurəddini Gülpərinin əlindən alıb qeyzlənmiş dedi:

– Ay yaramaz, mən sənə kimi bir kasıb qızını dilənçilikdən qurtarıb özümə arvad etdim ki, sən də o yaxşılığın əvəzində bu uşağa analıq edib qayğısını çəkəsən, yoxsa onun üçün cəllad olasan? Bundan sonra səni bu evdə bir gün də saxlamaram.

Bunu deyib, Hacı Nəsir cəld bazara tərəf getdi. Bu ittifaqdan yarım saat keçməmişdi ki, Hacı Nəsirin dükanda ürəyi partlayıb vəfat etməsi xəbəri gəldi.

3

Hacı Nəsirin üçü çıxan kimi Gülpəri Nurəddinin üzündən öpə-öpə əlinə pul verib dedi:

– Oğlum, daha dərsdən qalma. Dur məktəbə get.

Yol uzunluğunu Nurəddin Gülpəri barədə fikir edirdi: "Atam öləndən bəri Gülpəri mənimlə çox mehriban dolanır. Əvvəldən belə olsaydı, heç atamın da bağı çatlayıb ölməzdi". Bu fikirdə ikən Nurəddin gəlib məktəbə çatdı.

Gülpərinin belə dəyişməsinə səbəb Nurəddinin zənn etdiklərinin heç biri deyildi.

Gülpəri yaxşı bilirdi ki, özünün övladsız olmasına görə Hacı Nəsirin cəmi mal və dövləti tək Nurəddinə qalacaqdır və o da uşaq olduğundan hər ixtiyar qəyyum əlinə keçəcəkdi. İndi hiyləgər qadın bu qəyyumluğu axtarırdı və məramına da çatdı.

Nurəddin evlərinə qayıtdıqda Bahar onu əhvalatdan xəbərdar etdi. Nurəddin Gülpərinin dəyişməsinə indi başa düşdü. Bahar dedi:

– Qorxma, nə qədər ki, sən sağsan, Gülpəri bir qəpiyə də əl vura bilməz və səni incidə bilməz, çünki onda onu qəyyumluqdan çıxararlar...

Nurəddinin səbirsizliklə gözlədiyi gün gəlib çatdı. Kəndə getməyə hazırlaşırdılar. Üç gün idi ki, Gülpəri səfərə yığışdı. Gülpəri cəmi şeylərini sandıqlara doldurub özü ilə aparmaq fikrində idi.

Bahar ümid edirdi ki, Gülpəri onu da kəndə aparacaqdır. Lakin hər bir şey hazır olandan sonra Gülpəri ona dedi:

– Bahar, sən şəhərdə qalasın. Evi səndən başqa heç kəsə ümid olub, qoya bilmərəm.

4

Gülpəri bir neçə gün qabaq kağız vasitəsilə hansı gün çıxmalarını atasına məlum etmişdi. Lakin səfərin ikinci günü gəlib oraya çatdıqda vəğzalda nə atasını və nə də bir tanış adam gördü.

Gülpəri nökeri Cəfəri göndərüb iki fayton tutdurdu, faytonun birinə nökeri və şeyləri qoyub, o birinə də özü Nurəddinlə oturdu və qorxa-qorxa yola düşdü.

Gülpərini qorxuya salan dağlar arasından və meşələr içindən keçən yollardı ki, onlarda çox vaxtı soyğunçuluq ittifaq düşərdi.

Meşənin qurtaracağına iki verst qalmış bir atlı-yaraqlı adam Cəfərin qabağını kəsdi.

– Dayan, tərpanmə, atdan düş, yoxsa odladım!

– Əmiraslan ağa, atma, mənəm.

Gülpəri bu səsi eşitcək sevinib qışqırdı:

– Əmiraslan, əmioğlu, sənsən?! Nə yaxşı gəldin, bəs atam hanı? Gərək fayton tutub qabağımıza gələ idi. Bilmirəm kağızım gəlib çatmayıb, ya başına bir iş gəlib?

Əmiraslan dedi:

– Mənim sizin gəlməyinizdən xəbərim olmamışdır. Özüm də evdən səhər çıxmışam, yəqin, əminin indiyə kimi gəlib çıxmamağına səbəb körpünü sel aparması olmuşdur.

Sonra faytona minib Gülpərilə gizlin söhbətə başladı...

Əmiraslan İmamverdinin kiçik qardaşı Tanrıqulunun oğlu idi. Bundan başqa Tanrıqulunun övladı olmamışdı. Ona görə valideyni Əmiraslanı əzizləyib, ərköyün böyütmüşdü. Belə tərbiyənin nəticəsi tezliklə ortaya çıxdı. Əmiraslan doqquz yaşına çatdıqda atası onu molların yanına oxumağa apardı. Üç gündən sonra Əmiraslan məktəbdən qaçdı.

Tanrıqulu bir-iki adamın məsləhətinə görə oğlunu şkolaya qoydu. Əmiraslan şkolada çox davam etmədi. Nadinc uşaq müəllimləri təngə gətirmişdi. Axırda yoldaşlarının birini yaralamağının üstündə Əmiraslanı məktəbdən xaric etdilər.

İmamverdi Əmiraslanın oxumayıb belə bitərbiyə qalmasından çox narazı idi və bu barədə qardaşını müqəssir bilirdi.

Əmiraslan on altı yaşına çatanda ata-anası dalbadal vəfat etdi. Bir-iki ilin ərzində yaramaz oğul atasından qalanların hamısını kefə, qumara qoyub tələf etdi.

İmamverdi nə qədər çalışdısa da, qardaşı oğlunu pis yoldan qaytara bilmədi və axırda onunla bilmərrə əlaqəsini kəsib evinə qoymadı. Nə qədər əlində dövlət var idi, Əmiraslan Gülpəriyə yaxın düşmürdü. Elə ki, yoxsullaşdı, Gülpərini almaq fikrinə düşdü. Lakin İmamverdi:

– Nə qədər mən sağam, bu iş baş tutmaz, – deyə onun təklifini rədd etdi. Gülpərinin könlü əmisi oğlunda idi. Ona görə də qoşulub qaçmaq istəyirdi. Lakin Əmiraslan bu əmrə razı deyildi, çünki onun fikri Gülpərini almaq deyil, əmisinin dövlətini ələ almaq idi.

Pis yola öyrənmiş Əmiraslan yavaş-yavaş oğurluğa və yol kəsməyə qurşandı. İndi faytonda əyləşib Gülpəriylə söhbət edən Əmiraslan belə hərifdi...

5

Kənddə bir neçə gün qalmışdılar ki, bir gün Əmiraslan onlara gəldi. İmamverdi baba o biri otağa keçdi, orada nə baş verdiyini Nurəddin bilmədi. Ancaq oradan İmamverdi babanın qışqırığı gəlirdi.

Bu ittifaqdan üç gün keçmiş, Gülpəri atasından izinsiz kəbinini kəsdirib Əmiraslana ərə getdi. Gülpəri gətirdiyi şeylərin hamısını özü ilə bərabər apardı.

Nurəddin İmamverdi babanın yanında çox gözəl vaxt keçirirdi və şükür edirdi ki, Gülpəri onu özü ilə aparmadı. Əfsus ki, zavallı Nurəddin üçün bu xoşbəxtlik çox çəkmədi. Gülpəri nədənsə fikrini dəyişdirib Nurəddini öz yanına aparmaq istəyirdi. Lakin İmamverdi baba əsla razı olmurdu.

Nəhayət, İmamverdi baba istər-istəməz razı oldu. Nurəddin də Əmiraslanın evinə köçdü. Az bir müddətdə Əmiraslan Gülpərinin əlindəki nəqd pulunu alıb qumara, kefə tələf etdi.

6

Bir gün İmamverdi babanın iflic azarından dili tutulmaq xəbəri gəldi. Gülpəri və Əmiraslan cəld geyinib getdilər, amma Nurəddini aparmadılar. Gecə Əmiraslan ilə Gülpərinin söhbətindən Nurəddin anladı ki, İmamverdi babanın dili tutulubsa da, hələ ölüm haləti yoxdur. Bu xəbərdən Nurəddin şad olub öz-özünə dedi:

–Yox, Əmiraslan məni öldürsə də, səhər sübhdən qaçıb babamı yoxlamağa gedəcəyəm.

Bu fikir ilə Nurəddin yatdı. Səhər tezdən geyinib bağçaya girdi ki, gizlincə İmamverdi babagilə getsin. Nurəddin qəflətən Əmiraslan ilə Gülpərinin səsini eşitdi. Cəld kolun içinə girib gizləndi. Əmiraslan Gülpəriyə deyirdi:

– Sənə yenə deyirəm ki, zəhər verməkdən başqa çarə yoxdur.

“Yazıq baba, bu zalımlar sənə zəhər vermək istəyirlər. Yox, qoymaram, nə yaxşı oldu ki, bunların fikrini bildim”.

Nurəddin bu fikirdə ikən Əmiraslan başladı:

– İndi yaxşı fürsətdir. Əmimin dili tutulub, xəstəlikdə yatır, Bahar da ki uzaqdadır. Kimə nə gərəkdir ki, Nurəddin nə azardan öldü.

Bu sözləri eşidəndə Nurəddinin rəngi qaçıb tükləri biz-biz durdu. Yazıq uşaq qorxusundan nəfəsini içinə elə çəkmişdi ki, deyəsən, biruh idi.

– Nurəddini göndərəcəyəm ki, həyətdə quyudan su çəksin. O, su çəkdiyi halda daldan itələyib quyuya salacağam. Hamıya deyərik ki, quyudan su çəkdiyi yerdə özü düşüb boğulmuşdur. Hərgah razısansa, de, bu axşam əmələ gətirim.

– Raziyam, – deyə Gülpəri cavab verdi.

Əmiraslan və Gülpəri getdilər. Bir azdan sonra Nurəddin kolluqdan çıxdı. O yan-bu yana baxıb qorxa-qorxa yola düşdü.

– İndi daha mən İmamverdi babanın yanına niyə gedim? O özü ölüm halında ikən məni bu zalımların əlindən necə xilas edə bilər? Yox, yox, qaçıb özümü Bahara çatdırmaqdan başqa bir çarə yoxdur.

Bunu deyib Nurəddin sürətlə meşəyə tərəf üz qoydu...

Ancaq yolu azıb meşədən çıxıb bilmədi. Gün batan zaman bir şaxlı-budaqlı ağac tapıb üstünə çıxdı ki, gecə orada yatsın.

7

Nurəddin əvvəl gözlərini açanda harada olduğunu bilmədi. Sonra huşu özünə gəlib ağacda yatdığı yadına düşdü. Qarğaların səsinə yol ilə gedən bir qoca dilənçi oraya gəldi. Nurəddin bunu görüb ağacdan düşmək istəmədi. Yolçu dedi:

– Ağacdan düş, oğlum, mən səni evinizə apararam.

Nurəddin bu təklifdən qorxub titrəyə-titrəyə belə cavab verdi:

– Mənim evim yoxdur, əmi. Mən atasız-anasız bir yetiməm.

Dilənçi dağarcığından bir qədər quru çörək və soğan çıxarıb Nurəddinə verdi. Nurəddin alıb şirin-şirin yeməyə başladı. Aclığını bir qədər dəf edəndən sonra Nurəddin bəlalı başına gələn hadisələri dilənçiyə nağıl etdi.

- Əmi, məni evimizə çatdırsan, Bahar sənə hər nə istəsən verər, - deyə Nurəddin dilənçiyə yalvardı.

- Qorxma, oğlum, səni aparıb evinizə verərəm. Sizin şəhər buradan xeyli uzaqdır.

On iki gündən sonra yolçular gəlib böyük bir şəhərə çatdılar.

Cənnətəli xəstə olduğuna görə Nurəddini dilənməyə göndərmişdi. Nurəddin indiyə kimi heç vaxt əl açıb dilənməmişdi. Bir-iki küçə dolandısı da, həya edib bir kəsə əl uzada bilmədi.

Küçələrdən birini keçərkən ayağı büdrəyib yıxıldı. Bu halda bir fayton iti gəlirdi.

Faytonçu atları saxlaya bilməyib Nurəddini vurdu. Bunu görcək adamlar qışqırıb yüyürükdülər. Nurəddini göturdülər və Rəhimin faytonuna qoydular. O da minib dedi:

- Tez sür evə!

Rəhim şəhərin məşhur cərrahını çağırtdı. Həkim Nurəddinin yaralarının yerlərini yuyub sarıdı və dedi:

- Qorxulu yarası yoxdur. Beş-on günə sağalıb durar.

Uşağı soyundurub yumağa məşğul oldular. Rəhimə Nurəddinin boynundan parçaya tikilmiş bir dua çıxartdı. Bu duanın parçası həm çirkli və həm də köhnə olduğundan bunu təzə parçaya tikmək məqsədilə cırdı. İçindən bir balaca kitab çıxdı.

- Kişi, gör bu nədir, - deyə Rəhimə kitabı Rəhimə uzatdı. Rəhim ona baxıb dedi:

- Şükür olsun, axırda tapdım!

Sonra üzünü uşağa tutub dedi:

- Sənin adın Nurəddindirmi, oğlum?

- Bəli, - deyə Nurəddin zəif səslə cavab verdi.

Bunu eşidən Rəhimə soruşdu:

- Kişi, sən bunun adını haradan bildin?

- Rəhimə, bu uşaq axtardığımız, Hacı Nəsin oğlu Nurəddindir. Bu əlimdəki də sənə nağıl etdiyim "Gülüstan"dır.

8

Nurəddin sağalıb ayağa durmuşdu. Rəhim və Rəhimə Nurəddindən bu dilənçilik halına düşməyinin səbəbini ancaq indi soruşdular. Nurəddin başına gələnə nağıl etməyə başladı. O nağıl etdikcə rəhmdil qocalar ah çəkirdilər.

Nurəddin nağılı tamam edib Rəhimdən təvəqqe elədi ki, onu evlərinə, Baharın yanına göndərsin.

Rəhim Nurəddinin kitabını əlinə götürüb dedi:

- Oğlum, bu kitabın əhvalatını bilirsənmi?

- Bəli, atam söyləyibdir, - deyə Nurəddin cavab verdi.

- Oğlum, o Rəhim mənəm. Bahar səni mühafizə edə bilməz. İndi sən razı olsan, Bahara da yazaram, gələr.

Nurəddin bu təklifi qəbul etdi. Rəhim Nurəddini edadi (orta) məktəbinə qoydu. Bir dəfə dərsdən qayıdarkən Nurəddin küçədə Cənnətəlini gördü. Çox sevindi, onunla görüşdü.

– Baba, sən mənə yaxşılıq etdin, indi də mən sənə yaxşılıq edəcəyəm.

Cənnətəliyə təzə libas geyindirib bağçaya bağban etdilər. Bir axşam Nurəddin Rəhim və Rəhimə ilə çay içdiyi zaman Bahar qapıdan içəri girdi və Nurəddinə təəccüblə və çaşmış bir halda baxıb dayandı. Nurəddin cəld qalxıb dedi:

– Bahar, məni tanıyırsanmı?

Bu sözü deyib özünü onun üstünə atdı. Bahar ancaq indi ayılıb dedi:

– Vay, Nurəddin sağ imiş. – Bunu deyib Nurəddini bərk qucaqladı. Bahar bir az rahat olandan sonra dedi:

– Nurəddin, bilirsənmi ki, səni hamı, hətta divan da ölmüş bilir. Bir də gördüm ki, Əmiraslanla Gülpəri budur gəldilər, evin yerdə qalan şeylərini yığışdırıb kəndə göndərdilər və mənə də dedilər:

– Bahar, indi sən bizə lazım deyilsən...

9

Bu nağıl etdiyimiz zamandan on il keçdi. Rəhimin evində böyük qonaqlıq tədarükü görüldü. Bu qonaqlıq Nurəddinin edadi məktəbini qurtarması münasibətilə yoldaşlarına verdiyi ziyafət idi.

Axşama iki saat qalmış qonaqlar dağılmağa başladılar. Nurəddin də özünü bir qədər havaya vermək üçün şəhər bağına gəzməyə getdi. Axşam vaxtı külfət hamısı çay süfrəsində hazır olan vaxt Nurəddin içəri girib dedi:

– Ata, sizə bir qonaq gətirmişəm, təvəqqe edirəm qəbul edəsiniz.

– Edərəm, oğlum, de, içəri gəlsin.

Nurəddin çıxıb bir dilənçi arvadın əlindən tutub içəriyə saldı və dedi:

– Ana, bilirsənmi, bu dilənçi arvad kimdir?

– Gülpəridir, – deyə Bahar qışqırdı.

– Bəli, Bahar, Gülpəridir.

Nurəddin Gülpəriyə tərəf döndü və dedi:

– Gülpəri, indiyə kimi mənə etdiyin zülm və cəfanın əvəzində mən sənə bütün təqsirindən keçib bağışlayıram.

Bunu eşitcək Gülpəri ağlaya-ağlaya Nurəddinin ayağına yığıldı.

Nurəddin Gülpərini qaldıraraq oturtdu.

Gülpəri başladı:

– Doğrudur, sənin dövlətinə sahib olmaq istəyirdim, ancaq ölümünü istəmirdim. Məni yoldan çıxardan o şeytan Əmiraslan oldu. Sonra səni ölmüş bilib malına sahib olduq... Bir-iki ilin ərzində Əmiraslan pulları qumarda udub qurtardı. Sonra əvvəl şəhərdəki və ondan sonra kənddəki evləri satıb tələf etdi. Hər şey əldən çıxandan sonra Əmiraslan məni qovub özü də qaçaq dəstəsinə qoşuldu. Bir neçə müddət quldurluq edəndən sonra divan tərəfindən tutulub asıldı.

İndi o gündən küçələrə düşüb dilənçilik edirəm...

Gülpəri başını aşağı salıb yenə ağlamağa başladı. Rəhim dedi:

– Oğlum, indi rahat ola bilərəm. Çünki sənə verdim tərbiyənin meyvəsini bu gün gördüm. Mən səni oğulluğa götürməklə böyük bir hünər etmədim, çünki mən ancaq yaxşılığa yaxşılıq etdim. Bu, hər kişinin işidir. Amma sən yamanlığa yaxşılıq etdin. Bu isə ancaq sən kimi hər kişinin işidir.

Bunu deyən Rəhim Nurəddini qucaqlayıb öpdü.

Mir Cəlal

BAHAR

("Bir gəncin manifesti" əsərindən)

1

Kənddən ayrılandan sonra Bahar başaşağı, fikirli yeriyərək hara getdiyini bilmirdi. Yolun uzaqlığını hiss etmədən bir də gözünü açıb özünü vağzalda gördü. Bir tüfəngli adam, döyükən kənd uşağını görüb yanına çağırırdı. Qəssab dükanında atasının yanında işləməyi təklif elədi:

-Paltarın, çörəyin bizdən, özün də erkək ətinin pitisindən yeyib cana gələrsən... Razısanmı?

Bahar şəhərdə qalmaq, qardaşını tapmaq həvəsi ilə, həm də belə "mehriban" adama rast gəldiyini güman edib razı oldu:

- Nə deyirəm!

Tüfəngli Baharı daş yoluna tərəf gətirdi, bir arabaçıya tapşırırdı:

- Atama çatdır bunu, deynən görsün yararmı?

Səhər arabacı onu şəhərə, qəssab Məşədi Abbasın dükanına gətirdi. Arabacı birtəhər adamları aralayıb Məşədi Abbası çağırırdı:

- Məşədi əmi, bu gədəni İsfəndiyar göndərib...

Məşədi:

- Gözləsin! – dedi.

Bahar günortayadək gözlədi, çox acmışdı... Qəssab müştərilərdən baş açandan sonra Baharı dükana çağırırdı. Hansı kənddən, kimin oğlu olduğunu, nə iş bacardığını soruşdu...

2

Bahar payızın ilk aylarını Məşədi Abbasın yanında işlədi. Sallaqxanadan şəhərə daşınan ət daşqasının boynunda oturur, atın cilovunu əlinə alıb şəhərə sürərdi. Axşam isə tövlədə, yanında yatdığı daşqa atına qulluq edərdi.

Məşədinin bütün xırda dükan və ev işini Bahar görürdü. Məşədi axşama qalan və köhnələn ıçalatı səbətə doldurub Bahara verərdi. Çiyindən tutub itələrdi:

- Bunları sat! Satmamış qayıtma! Hamısını satsan, sənə bir abbası fındıq pulu verəcəyəm.

Bahar küçələrin soyuq palçığını ayaqlaya-ayaqlaya küçə qapılarını gəzib həzin və saf uşaq səsi ilə çağırırdı:

- Ciyər alan, ay ciyər alan!...

3

Bu yerlərdə az təsadüf edilən şaxtalı qış günlərindən biri idi. Yer donmuşdu, ayaz kəsirdi. Bahar isə köhnə çarıqla, yalınqat, qədək paltarla qəssab dükanının qapısında əsim-əsim əsirdi.

Məşədi Baharı qapıdan qovmuşdu...

Soyuqlar düşəndən, qış girəndən bəri Bahar ıçalat sata bilmirdi. Beş addım gəzəndən sonra daldey bir həyət tapıb qızınırdı. Ev qadınlarına yalvarıb ocaq başında dayanırdı. Ona görə evə qayıdanda xozeyini onu döyürdü.

Bu gün uşağa yeni bir fəlakət üz verdi. Qarınların birini sata bilməmişdi. Qorxudan qayıda bilmir, döngədə sallaya-sallaya əlində aparır və müştəri çağırırdı. Qəfildən bir qara it qarını alıb götürüldü. Divarı bayaq aşıb bağlar arasında yox oldu...

Bahar bunu söyləyəndə Məşədi Abbasın gülməyi tutdu:

– Dünən yumurtadan çıxan cücənin mən yekəlikdə kişiylə kələk gəlməyinə bir baxın!

Əlini Baharın ciblərinə salıb axtardı, sonra qoltuğuna baxdı:

– Neyləmişən, – dedi, – bir manatın yerini de! Nəyə verib yemisən, düzünü de!

Uşağın dil-dodağı tutuldu, altdan yuxarı baxan qara məsum gözləri böyüdü. And-aman elədi ki, it aparıb. Qəssab onun qolundan tutub əşiyə itələdi:

– Get, bir manatı gətir, sonra gəl!

Bahar kağız kimi ağardı. Xözeyininə tərəf baxdı. Məşədi Abbas bu baxışlara və göz yaşlarına cavab olaraq içəridən dilləndi:

- Buralara ayaq bassan, meyitini qoyaram!

4

Bahar qorxusundan cıncırını çəkmədi. Küçəyə çıxdı. Lakin küçədə dayanmaq olardımı? Soyuq adamı qılinc kimi kəsirdi.

Qorxa-qorxa bir də ağasının dükanına gəldi. Qapını bir də cırıldadıb arasından baxdı.

Sanki ağasından, heç olmasa, qonşuların birindən mərhəmət diləyirdi. Məşədinin məşəl kimi yanan gözləri uşağa sataşanda oğluna işarə verdi: "Gör pulu gətirdi?"

Qəssabın oğlu Baharın qabağını kəsib soruşdu:

–Manatı gətirdin?

Bahar yalvardı:

–Məşədi ağa, qardaşım gələndə alıb verərəm...

Qəssab irəli keçib qapını basdı. Baharı əşiyə saldı. Bahar isti otaqdan qalxan buğun içindən buz döşəməyə düşəndə başından bir vedrə su töküldüyünü güman etdi. Soyuğun şiddətindən özünü itirdi, bilmədi nə etsin. Şaxta elə bil iliyinə işləyirdi. Bahar özünü hamamın dəhlizinə saldı.

Dəhliz də soyuq idi. Ancaq içəri qapı açıldıqda isti hava buğ kimi dəhlizə vururdu. Bahar özünə təskinlik verdi, əlində bağlama yuyunmağa gələnlərə qarışıb içəri girdi. Fərsət tapıb pişik kimi səssizcə səkiyə çıxdı, səki isti və rahat idi. Xeyli vaxt belə keçirdi. Lakin onu görən oldu. Hamamçı maşa ilə Baharı böyründən bizləyib deyirdi:

– Ədə, ehey, həmsəri! Düş, nə soxulmusan bura? Çıx!

O, başaşağı qapıya tərəf yeridi, məhkum qılınca baxan kimi, əşiyin, qış gecəsinin ayazına baxdı. Sonra geri döndü. Onu təqib edən olmadığını görüb

dayanmaq istədi, duruxdu, mərhəmət uman məzlum baxışları ilə adamların üzünə baxdı. Heç kəsin bir söz demədiyini gördükdə sevinib içəri sürüşdü, küncə qısıldı.

5

Bıgı xınalı kişi buğlana-buğlana hamamdan çıxanda Baharı dəhliz ağzında görüb ucadan dedi :

– Kəblə Qurban, hərif burada dayanıb ha!

Kəblə Qurban başmaqlarını yeyin-yeyin şaqqıldadaraq dəhlizə tərəf gələndə Bahar yalvardı:

– Vallah, yerim yoxdur. Soyuqdan ölürəm, qoy burada durum, əmi, sən Həzrət Abbas!

Kəblə Qurban Baharı itələyib çölə saldı:

- Rədd ol burdan, Həzrət Abbas qənimin olsun!

Səkinin istisində canı yumşalan Bahar, qışın kəsərli soyuğuna düşəndə elə bil ürəyinə xəncər sancıldı, içindən ufuldadı. Özünü itirdi.

Bahar başını qaldırıb göyə baxdı, tamam qaranlıq qovuşduğunu, qış gecəsinin qorxu kimi hər yanı, işıq gələn hər yeri basdığını görəndə vücuduna ilan kimi soyuq və müdhiş bir vahimə yeridi, ürəyi bala quş kimi döyündü, başı gicəlləndi. Addımlarını atdı, harasa tələsmək istədi. Yeridi, yeridi, qəssabxanadan uzaqlaşma bilmədi. İndi onun bütün damarları sancır, qulağı qəribə uğultu ilə tutulurdu. Uşağa elə gəlirdi ki, ayaqlarını qandallamışlar, topuqlarının hər birindən ağır daşlar asılıb.

Son ümidlə özünü xozeyinin qapısına saldı. Qorxa-qorxa qapını döydü. Həyətdə qarı ayaqlayan addım səsi eşidəndə uşağın sönən ümidlərinə sanki həyat işığı saçıldı. Xanım mitili - Baharın köhnə yorğanını eşiyə atdı:

-İtil, hansı cəhənnəmə gedirsən, get!

Bahar inana bilmədi:

- Gecənin bu vaxtında, boranda hara gedim?! Ay xanım, qurban olum, mənim yerim yoxdur. Xanım, sən bilirsən ki...

Xanım qapını elə bərk çırpıb dəmirlə bərkitdi ki, deyərdin oğrudan, quldurdan qorunur. Baharın sözü ağzında qaldı. Boş və boran uğuldayan qaranlıq küçədə qar içinə bata-bata uşaq bazara sarı yönəldi. O, tufana düşən yarpaq kimi əsirdi...

Sanki Baharı iynəli yorğana bürüyürdülər. Elə bir yorğana ki, tikan kimi əzablı, hamam kimi isti.

6

Bahar əlini atıb gözünü örtən ağır yorğanı qaldırmaq istədi... Qol yerindən quru bir ağac sallandığını duyub anlaya bilmədi. Onu bildi ki, gözlərinə də, başına və dodaqlarına da batan iynə çox uzun və itidir. Bunun kim tərəfindən, nə üçün edildiyini anlamadı... Tərpənmək istədi, onu sanki yerə mıxlamışdılar.

Anasını xəyalına gətirdi.

– Ana, ay ana!...

Cavab gəlmədi. Hər şey susurdu...

Bir neçə saat sonra boran seyrəlmiş, səhər açılmışdı. Hər şey öz qaydasında idi. Xozeyinlər xəz paltolar, Xorasan kürkləri, dəri papaqlar, yun corab və qaloş geyinərək səhər çayından sonrakı ilk papiroslarını tüstülədə-tüstülədə isti evlərinin qapılarından nəzakətlə çıxır, dükanlarına gedirdilər. Qolu çirməkli məşədi çapacağını itiləyərək erkəkləri şaqqalayır, əlinə gələn yağlı budlardan, qapısında qaynaşan müştərilərdən ruhlanaq qazanc mahnısını oxuyurdu...

Konka yolunun qarını kürüyenlər bir uşaq meyiti tapdılar. Donmuş, taxtaya dönmüşdü. Buzlamış saçları üzünə yapışmışdı. Bütün sifəti buz qatı ilə örtülmüşdü. Qolları qoltuqlarına bükülüb qalmışdı. Baxanların ürəyi xarab olurdu. Yiyəsiz bir uşaq olduğu ilin bu vaxtında əynindəki qədək paltardan bəlli idi. Ona görə yiyəsini axtarmadılar, qəriblər qəbiristanına apardılar...